

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám. Solon adótörvényéről. Telfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr.
 II. Szám. Adalékok az attikai főrvényváz. Telfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr.
 III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tarkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr.
 IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr.
 V. Szám. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladatai Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr.
 VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Ármintól. 1868. 18 l. 10 kr.
 VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 95 l. 30 kr.
 VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr.
 IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Székely Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szeneci Molnár Albert 1574—1639). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. 60 kr.
 X. Szám. A magyar bővítettmondát. Brassai Sámuel től. 1870. 45 l. 20 kr.
 XI. Szám. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 18 l. 10 kr.
 II. Szám. A tragikai fölfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr.
 III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr.
 IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr.
 V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Telfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr.
 VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 83 l. 20 kr.
 VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegné, mint etnikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés. IV. Egy XVI. századbeli növényzeti névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyi előtt). Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.
 VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. Ára 20 kr.
 IX. Szám. Magyar szófajtegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr.
 X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr.
 XI. Szám. A defferekrol. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr.
 XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

- I. Szám. Commentator commentatus. Tartózatok Horatius satiráinak magyaráról után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr.

ADALÉKOK

A

M. T. AKADÉMIA MEGALAPÍTÁSA

TÖRTÉNETÉHEZ.

I. SZILÁGYI ISTVÁN l. tagtól. II. VASZARY KOLOZSTÓL.

III. RÉVÉSZ IMRE l. tagtól.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

I.

KRITIKAI ADATOK

az 1825. évi országgyűlés november 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez.

(Fölolvastott a m. t. Akadémia 1876. jan. 17-én tartott ülésén.)

Azok a megállapodások, melyek az 1825. évi országgyűlés november hó 2. és 3. napjain tartott kerületi üléseinek tanácskozásain a magyar nemzeti művelődés előmozdítása érdekében létrejöttek, oly kiváló fontosságú, oly kimagasló pontjai hazai életünknek, a melyekhez foghatót összes történetünk nem sokat bír felmutatni; s kulturánk történet-írója csakugyan méltó és jogos büszkeséggel mutathat rá a *Magyar tud. Akadémiának*, csaknem egy század sikertelen próbái s küzdelmei után, ekkor történt megalkotására, mint oly tényre, mely e haza ujkori epochalis eseményeinek kétségen kívül egyik nagyobb szerű momentuma.

Azonban a mily lelket emelő tudunk magát a *tettet*, látnunk a buzgalmat, mely a kimondott íge megtestesítése körül sürgött, fáradozott: ép oly rosszul esik másfelől, hogy e *két nagy nap* eseményeiről, az eszmék vívódásairól oly kevés az, a mit eddigi kútfőink elmondanak, hogy azt csaknem a semmivel kell egyenlőnek tartanunk. A külföld nemzeteinél ily monumentális tettekről kötetek szólnak; hazánk sokkal kisebb érdekű dolgainak egyes jeleneteiről csaknem a legapróbb részletekig képesek vagyunk számolni: s itt, a legnagyobb alkotások egyikének születésénél, bezárul előttünk a tudásnak minden forrása.

Nem azért csupán, mert egy nemzeti tudományos Aka-

démia megalapítása országos érdekü tett volt, hanem és főkép, mert egy ország küldöttei előtt és által folyt le a rendkívüli fontosságú discussió a nemzet élet-kérdései fölött, s ott tette meg Széchenyi hazafiai nagy ajánlatát és követték a szép példát¹⁾ a hozzá csatlakozott társak, természetesen várná az ember, hogy e fényes emlékezetű napok eseményeinek a nemzet-gyűlés naplóiban s jegyzőkönyveiben csak jutott hely, a hol azok részleteikben elmondassanak, megörökíttessenek.

Ilyen lapot azonban a rendelkezésünkre álló országgyűlési iratok kötetében hasztalan keresünk. De én nem a dolog csekélylésében találok ennek okát, mintha azok, a mik és a miképen történtek, följegyzésre méltóknak nem tartattak volna, ilyenre gondolni sem szabad; sem azt nem vélem, hogy valamely esetleg vagy éppen fatalitás miatt nem léteznének az azon nap tartott kerületi ülések menetéről följegyzések²⁾, hanem tulajdonítom azt országgyűléseink akkori rendtartása kifolyásának. Kerületi ülésekben folyt t. i. a tanácskozás, abban tétettek meg az ajánlatok; a kerületi ülések pedig, a mint az köztudomású, inkább csak előleges tanácskozmányok lévén, ünnepélyes jelleggel ezek nem, hanem csupán az országos ülések bírtak, s így csak ezekre nézve állott fenn az a rendelkezés, hogy tárgyalásaikról s határozataikról közhiteles jegyzőkönyvek vétessenek fel, még pedig oly formában, hogy részletességöknél fogva, mintegy naplószerűen, a tárgyalások egész folyamát magokban foglalják. Nem mondom én, hogy a kerületi ülések tárgyalásai is föl nem jegyeztethettek, mert erről, mint a dolog természetében fekvő intézkedésről, már csak azért sem lehetne kételkednem, mivel mindjárt a szeptember hó 13-kán tartott első ülésen négyen választattak meg jegyzőkké, u. m. gr. Dessewffy József Szabolcs, b. Perényi Zsigmond Bereg, Bartal György Pozsony és Platthy Mihály Bars megyék követei; hanem az is igaz, hogy ezen ülések jegyzőkönyvei, talán mert tartalmok inkább csak historiai érdekek bírt, közönség elé sajtó útján, mint ez az országos ülések jegyzőkönyveivel történt, soha nem bocsáttattak. Hogy az országgyűlések végeztével a kerületi ülésekről fölvevett ily jegyzőkönyvekkel mi történt; megörökítették-e, és ha igen,

hová tétettek le megörizés végett: annak schol semmi nyomát nem találtam.

Igy fosztott meg bennünket a rendszer attól, hogy az 1825. évi november 2. és 3. napján történt fontos és messzeható eredményű tanácskozásoknak, különösen az Akadémia alapítására vonatkozó, részleteit hitelesen bírjuk. Az országos ülések jegyzőkönyveiben foglalt tárgyalások ez irányban már nem terjeszkednek ki; s az 1826. február 15-ki ülés elhatározásához képest, midőn az előleges sérelmek iránti Nuncium szövegének megállapítása fölött folyt a tanácskozás, melynek 57. §-ában foglaltatnak az Akadémiára tartozó részek, az ajánlattevők csak megemlíttetnek, mint a kik egy tudós Társaság felállításához ennyi meg ennyi adományokkal járultak. Adatik tehát a tény csupán: de az ajánlatok genesiséről, egy szó nem sok, mondva annyi sincs. Minden bizonynyal igen kedvetlen dolgok mondathattak el azon a két napon az ország állapotát illetőleg, melyeknek emlékezetét a kormányon ülő férfiak nem örömet látták volna jegyzőkönyvben is megörökítve. Ha egyéb adataink nem volnának is erre: megerősíthetne engem e felvételben az az ellenszenvesnek mondható magatartás, a melyet az elnöklő personalis a november 2. és 3. napjainak eseményei irányában 1826. február 15-ki nyilatkozatai által tanusított, midőn a novemberi két napra hivatkozást a Nunciumból kitöröltetni kívánta. »Mínt hogy ezen dolog ő Felsege eleibe terjesztetik, így szól a jegyzőkönyv, az Elülülő nem hagyta helyben azt mondani, hogy kerületi ülésekben történtek az ajánlatok, hanem az ajánlóknak tulajdon az ország gyűléséhez intézett nyilatkozatokat e tárgyban előadván, ezt kívánta az országos megfontolásnak, tárgyául vétetni és ahhoz képest az izenetet is változtattatni.«³⁾ Nem kevésbbé jellemző az is, hogy midőn gróf Dessewffy azt indítványozta, hogy vétessék föl a szövegbe ez a kifejezés: *cum emotione animorum omnium*, mely az ajánlatok fölött nyilvánult általános örömmre vonatkozott, ugyancsak az elnök ugy nyilatkozott, hogy az »animorum emotionak« az országos tanácskozásokban illő helye nincs.«⁴⁾

Igy van előttünk bezárulva a második forrás is, mely-

ből, ha bár utólag, a novemberi két nap lefolyásáról értesülést várhattunk volna.

Ily előzmények után semmi sem természetesebb, mint hogy a novemberi két nap lefolyásának története teljes homályban maradjon. Így is lett volna az, ha az események rendkívülisége által érdeklött *egyeselek* nem veszik magoknak azt a fáradságot, hogy a történeteket följegyezzék; s ez egyes férfiak gondosságának köszönhetőn, hogy azokról annyit a mennyit, ha nem mindent is, a nemzet megtudhatott.

Voltak ilyenek bizonyynyal többek is: de én csak *kettőt* ismerek az egykorúak közül (nem számítom ide az akkori hirlap-tudósítók cikkekcskéit), a kik azokról, a miket láttak és hallottak, ha nem mindjárt azonnal is, némely részleteket sajtó útján közre bocsátottak: Pónori *Thewrewk* Józsefet és *Döbrentei* Gábort. *Thewrewk* csak a november 3-kán történetekről szól; *Döbrentei* 2-kának vitáiról is megemlékezik röviden, az első *öt*, a második *hét* év múlva ugyan; de ha figyelembe vesszük azt a közvetlenséget, melylyel a dolgokat előadják: nem kételkedhetünk, hogy annak, a mit irtak, szemmel látó tannai voltak. *Thewrewk* ki is mondja ezt magáról. *Döbrentei* elhallgatja ugyan, így kívánván ezt művének természeté: de a részleteknek oly módon való fölenlítése, a mint az előttünk van, azt mutatja, hogy ő sem idegen kéztől vette az adatokat, melyeket elmond.

Thewrewk előadása azon munkácskának teszi epizódját, melyet a gr. *Vay* Ábrahám *életéről* adott ki.⁶⁾ Hogy csak annyit mondjon el az Akadémia létrejöttének vitáiból, a mennyit épen megirt: az művének természetéből következett. Neki t. i. csak az volt a célja, hogy midőn a november 3-kán történetekért Nagy Pált és gróf Széchenyi Istvánt méltó magasztalással kiemeli, *Vayt* az első alapító mellé oda állítsa, s ekkép az actió középpontjába helyezvén, társává tegye Széchenyi megérdemelt dicsőségének. De azért ez a, bár rövid, alig három lapra terjedő epizód, mely a tanácskozásnak épen csak a végét, az ajánlat-tétel momentumát mondja el, rövidsége mellett is igen becses részlet, mely az actus külsejét topographiai, chronologiai pontossággal s oly élet-hűséggel írja le, hogy a festő, ha e jelenetet képmen fogja egykor megöröki-

teni, forrásul ezt a rajzot használhatja csak, mint egyetlen. Kár, hogy későbbi íróink *Thewrewk* e munkácskáját nem méltatták arra a figyelemre, melyet megérdemel. Lesz alább hely és alkalom, hogy ezt kimutassam.

Döbrentei hisztóriai rajzolatja a »*Magyar Tudós Társaság Története*« című munkájának teszi egyik szakaszát, melyet mint a Társaság titoknokja készített volt. Az 1831-ben tartott *első* nagygyűlésnek február 20-ki ülésén t. i. elhatároztatván, hogy az *Évkönyvek* I. kötete a »*Társaság eredetét, felállítását*« magában foglaló történelmi rajzzal nyitassék meg: ezzel az azon ülésen titoknokká választott *Döbrentei* bizatott meg, a ki munkálatával elkészülvén, azt az 1832. évi második nagygyűlésen mutatta be. A közlési küldöttség szeptember 1-jén magának felolvastatván, elfogadta azt; majd a szeptember 8-ki *közülésben* nyilvánosan is elmondott s az *Évkönyvek* I. kötetébe fölvetetett, a hol az a 46—49. lapokon olvasható.

Döbrentei többet mond el a novemberi két napról, mint *Thewrewk*.

Először is Széchenyit mutatja be s kiemeli, hogy »azzal a szándékkal ment ezen országgyűlésre, hogy a közjóra áldozni fog.« A szerint, a mennyit előadása keretébe fölvesz, az akadémiai ügy előzményei tulajdonkép november 2-kán kezdődnek, midőn a *nemzeti nevelés* vétetett fel tanácskozási tárggyul. November 3-káról bővebben szól. Itt már a *nyelvre*, a *nemzeti nevelés* »édes szülőjére«, fordul a beszéd, s ennek védelmé körül csoportosulnak a *szónokok*. Mind a két napról megvannak a *főbb* beszélők nevezve, azonban nem részletezve annyira, hogy ki mit mondott névszerint, hanem inkább csak többek egyező véleménye olvasztva egygyé. Megszólaltatja végül Nagy Pált s adja ennek beszédét bő kivonatban. Erre következik Széchenyi felszólalása az ismeretes nyilatkozattal abban a szövegben, melyet használt azóta mindenki, ki e jelenetről és Széchenyiről irt. Megnevezi még záradéku azokat az ajánlattevőket, a kik még ez ülés alatt Széchenyi példáját követve hozzá csatlakoztak.

*Döbrentei*nek ekképen vázolt rajzolata lett az Akadémia megalapítási történetére nézve az általánosn elfogadott

egyetlen hiteles forrás; és ha a beszédeket, melyeket idéz, úgy kell is tekintenünk, mint tekintjük pl. a Liviusnál vagy Salustiusnál olvasható oratiókat, következősképen az authetiát azok szövegére s formájára ki nem terjeszhetjük is: de nagyban és egészben a tényekre és személyekre vonatkozó leírásoktól ott, a hol annyi czím szól az adatok valódisága mellett, a hitelességet nem is lehetett kétségbe vonni, s indokolva volt a forrás-szerűség.

Azt mondtam: *nagyban és egészben*. Döbrentei előadása t. i. nem több, mint nagyjában föltett kép, úgy hogy a rajz, melyet tőle a két nap eseményeinek lefolyásáról birunk, alig egyéb futólag oda vetett s egymásba folyt vonásokból álló vázolatnál, kiemelő szín s egyénítés nélkül, melyen nem domborodik ki, mondhatni, semmi. Van mozgás: de, Nagy Pál kivételével, nem tudni, ki mit tesz, sem azt, mit és mennyit tudjunk be és kinek érdemül avvagy hibául. Ezért mindenütt a hézagok; ezért, hogy a fősvénység a részletekben igen tág mezőt hagy az olvasó egyéni fantáziájának a pótolgatásokra, a mi aztán az oka, hogy a ki óhajtana tudni mindent a legapróbb dolgokig, nem érzi magát kielégítve egészen.

A dolog ezzel abban maradt, s a rákövetkező tizenhét év lefolyásán keresztül e tárggyal azután nem foglalkozik senki. A fordulat a forradalom utánjött idők irodalmi mozgalmi szolgáltatott alkalmat, midőn különösen *történelmi monographiánk* nagyobb virágzásnak kezdett indulni. Az történet t. i. nálunk is, a mi szokott történni minden korban és nemzeteknél hasonló viszonyok között, hogy a politika, midőn saját neve alatt nem járhat az emberek között, idegen mezt vesz föl magára s úgy mondja el figyelmeztetéseit azoknak, a kiknek ezekre szükségök van. Erre legalkalmasb a történelem volt. Összeszedni, felidézni a multak nagy emlékeit; figyelmeztetni általok a jelent; öntudatot kelteni az iránt, hogy mit birunk bennök s ez által megtöremteni az erőket a jövő érdekében: ezt tűzte maga elé feladatul legújabbkori történetírásunk; és egyebeken fölül ebben vélem én magyarázatát annak is, miért fordultak akkor oly kiválóan a történelem művelésének, s miért bocsátkoztak annyira neki tudósaink különösen a részletek buvárlatának. Az *életnek*

kívánt t. i. szolgálni a tudomány, s ez a nézet, ez irány szülte meg a történelmi monographiák iránt az előszeretetet.

Nagy embereink, vezérférfiaink, történelmünk epochális hatású szakaszairak felmutatására volt szükség, különösen az utolsó 25 évi időkorból, s ezek nyertek előkelőleg tárgyalást tudósaink által. Így adta ki Csengery Antal a »*Magyar Szónokok és Statusférfiak*«-at, mindjárt 1851-ben; így írta meg Horváth Mihály a »*Huszonöt év Magyarország Történelméből*« (1863.) nagybecsű munkáját, melyekhez kisebb-nagyobb időközökben tekintélyes száma csatlakozott a hasonló szellemű műveknek.

A hol »Széchenyiről« és »Nagy Pálról,« ez időszak kopriphcusairól, a hol a »XXV. év történelméről,« mely újjaszületésünk összes mozzanatait magában foglalja, van szó: ott a dolog természetéből foly, hogy az Akadémiát, mely rövid idő alatt főrangú tényezővé küzdötte ki magát a magyar nemzet értelmi kiműveltetésében, hallgatással mellőzni nem lehetett.

Ugy is volt. Tűzetesen ugyan az Akadémiáról csak Toldy Ferencz irt (1860.)⁹⁾, de Kemény Zsigmond (1850.)⁷⁾, Csengery *Névtelene* (1850.)⁸⁾; Tóth Lőrincz (1855, 1874.)¹⁰⁾, Ballagi Mór (1860.)¹⁰⁾, Horváth Mihály (1863.)¹¹⁾, Falk Miksa (1868.)¹²⁾, Pulszky Ferencz is (1874.)¹³⁾, ki hosszabban, ki rövidebben s mondva olyakat is, a miket Döbrentei-nél nem találunk, tehát a tárgyra nézve egészen újat, mind beiktatták műveik folyamába az Akadémia megalkotásának történetét. Rajtok kívül is vannak ugyan még többen; de mivel azok egyebet és többet nem mondanak, vagy épen csak Döbrenteit ismétlik: mellőzöm őket és föntebb elsorolt íróinkban s íróinknál fogom vizsgálataimat tovább folytatni.

Ha azokat, a miket most említett íróinknál olvasunk, összefogva tekintjük: a felhozott egyes adatok között, azt kivévén, hogy november 2-kát mindnyájan mellőzik, 3-kának tárgyalásaira vonatkozólag, a mozzanatok legtöbbszörét tekintve, Döbrenteikhez képest, sok új, megkapó részletet találunk, melyek az események lefolyását eddig nem ismert világításban tüntetik fel, teljesebbé teszik a képet s elevenséget kölcsönöznek a tárgyalásnál nyilatkozó mozgalomnak.

A hol csak töredékekkel, vázlatokkal birtunk eddig: mindig örömost veszi az ember nyereségnek, ha olyanra tanítja valaki, a mit addig nem tudott, a mivel ismereteinek láthatárát tágíthatja; és ha teljes biztosíték volna előttem, hogy a jelen esetben írónk oly forrásból merítettek, a melyben egészen megnyughatni: én is csatlakoznám azokhoz, a kik valóban nyereségnek vették a közleményeket; de nekem az *új adatok* valóságára iránt igen erős nehézségeim vannak, a melyeket el nem hallgathatok.

Későbbkori írókra nézve, bármily előkelők legyenek is különben, a dolog természete szerint, mindig főfontosságú kérdés, saját tapasztalatokból vagy idegen kútfőkből merítették-e azt, a mit elbeszélnek, mert csak azután bízhatunk meg előadásaikban, vagy vethetjük el állításait.

A jelen esetről így áll a dolog.

Egykoru író csak kettő van, *Toldy Ferencz* és *Csengery Névtelen*-e, ha ugyan ez utóbbit *írónak* vehetjük, a többiek mind jóval későbbiek; a kettő közül is azonban a Névtelen az csupán, a kiről az mondatik, hogy *régi ismerője, később követője Nagy Pálnak*,^{1*)} a ki e szerint egyetmást közvetlenül tudhatott épen magától Nagy Páltól. Az újabb kornak közül kivételt egyedül Falk képezne, mint a ki említi, hogy *kegyeltesen* használt fel minden megszerezhető anyagot, köztök olyat is, mely addig különféle magán levéltárakban volt eltemetve s csak általa jutott először napvilágra. Ezek azonban alig lehetnek a jelen ügyre vonatkozók, miután az illető helyen azt egy szóval sem említi, míg jegyzetekkel, műve egyéb helyein, elég bőséggel találkozunk. A többiek semmi kútfőre nem utalnak.

A *régi*, közismeretű, részletekre nézve közös kútforrás Döbrentei. Őt vették alapul, őt használták fel, némelyek szárazon, mások paraphrasissal kölcsönözve át, még pedig nem is mindent, hanem csak a színezésre hálásb jeleneteket. Ez egy tekintetre meglátszik, ha az összehasonlítást megtettük.

Hogy a Döbrenteinél nem olvasható *új adatokat* hol vették: arról nem értesít egyik sem. Akár levéltári kutatások, akár talán *száj-hagyományok* is szolgáltatták az adatokat: a történelmi hitelesség tekintetében azt annyival inkább ki

kellett volna jelenteniök, mert az a hisztóriai kritikának követelménye, hogy ha az eddigiekhez képest valaki vagy újat, vagy épen ellenkezőt mond, állít, annak *okát* is adni köteles.

Ha már azokat, a miket általam megnevezett írónk a novemberi két napon szerepelt férfiakról, a tanácskozás menetéről előadnak, úgy Döbrentével, mint egymás között egybehasznoljuk: a kútforrásokra hivatkozásnak ez általános mellőzése az olvasó és bíráló helyzetét nagyon nehézzé teszi az eligazodásban, a mit még fokoz az a körülmény, hogy az írók előkelő férfiak a magyar tudományosságna, tekintélyek Akadémiánkban, tekintélyek azonkívül; mert ha áll az a következtetés, hogy a hol ugyanazon egy tény körülményeire nézve egymással homlokegyenest ellenmondó, egymást kizáró állításokkal találkozunk, ott, bár a jóhiszeműséget nem vitatjuk el, a valóságot jogunk van kétségbe vonni: úgy az újabb adalékokat mindaddig, míg egyiknek vagy másiknak nem sikerül a hitelességet bebizonyítani, bátran mellőzhetjük, mellőznünk is kell s maradnunk inkább az eddigi általánosságban.

Általános ítéletem kimondása után következik, hogy annak igazolásául a részletekre térjek át.

Az írók egymás közötti különbözőségeit, a melyek miatt az ügy története egészben véve zürzavarossá lett, a következő pontok alá sorozom: a) a kerületi tanácskozások *napjai*; b) a tanácskozás *tárgya*; c) az *Akadémiának* mikor és kiáltal történt *főlemlítettése*; d) *Nagy Pál* szereplése ez ügyben; e) *Széchenyi* személyisége; f) a kerületi *ülés magatartása* az akadémiai eszme irányában.

A *napok* kérdését illetőleg Döbrentei, midőn megírja, hogy a tanácskozás *két* napot vett igénybe, tisztán és világosan kiteszi azt is, hogy ezek november 2. és 3-dik napjai voltak, előadván mindeniknél külön-külön a napirenden volt tárgyakat is.

Kemény Zs. szintén két napra terjeszti a vitatkozást; de midőn így ír: »*November 3-ka volt.* A kerületi ülésben a szónokok panaszkodtak, hogy a magyar nyelv az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend. Mi lehet e szomorú tény oka? ily kérdésnek csakhamar elő kellett kerülni. Okos-

kodás okoskodásra következett, s a tanácskozás fonala még más napra is átszötte magát a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint óhajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt: (15) tisztán áll, hogy ő a két nap alatt november 3-kát és 4-dikét érti, mert mást nem is érthet.

Tóth Lőrincz saját neve és (—h) jegy alatt irt czikkeiben ezt mondja: »Mindenkit meglepett (Széchenyi), midőn november 23-dikén, még egyenruháját viselve, a közdolgokba vegyült s egy évi jüvedelmét, 60 ezer forintot, ezen czélra (az Akadémiára) áldozza.« (16) És: »Az Akadémia alapjai az 1825. év november 23-dikén tartott ker. ülésben lettek lerakva.« (17)

Toldy Ferencz szerint »november 3-ka« az Akadémiának valóságos születési napja. (18)

Horváth Mihály egész felfogásában Keményhez csatlakozik, midőn így ír: »November 3-dikén tüzetesen a tudós társaság körül forgott a kerületi ülésben együtt levő rendek tanácskozása.« (19) És: »A tanácskozás fonala következő napon megint fölvétetett.« (20) Hogy 3-ka után a következő nap 4-ke lehetett: ez természetes.

Falk nagyon határozatlanul fejezi ki magát. Említi, hogy a november 3-ki ker. ülésen Nagy Pál fogta fel ismét az eszmét. »Már egy napig tartott, folytatja, a vita, a nélkül, hogy valami gyakorlati eredményre vezetett volna. Akkor felkelt Nagy Pál stb.« (21) Hová tegyük már ezt az egy napig tartott vitát? Elébe-e, vagy utána 3-kának? Vagy épen a 3-kát vegyük annak s ennek végezetére helyeztessük a N. P. föllépését? Egyik helyén még ezt is írja: »Három nap mulva már benyújtá az első négy alapító az Akadémia alapíthatásának engedélyéért a formaszzerű folyamodást.« (22) Téves állítás. Miután a folyamodás 8-kán kelt: nem lehetett azt benyújtani 6-kán, a hová esnék, 3-ka után számítva, a »három nap mulva.«

Ime, a zürzavar.

Második kérdéses pontul a tanácskozás tárgya iránti eltéréseket említettem.

Döbrentei szerint november 2-kán a nemzeti nevelés a tárgy; 3-kán pedig »annak édes szülője, a nyelv vétetik védelmezés alá« a soknyelvűség, a felekezetek ellenében, me-

lyeknek következése a holt latin nyelvhez való ragaszkodás, s csak a vita folyamában fejlődik ki egy magyar akadémia eszméje, a mire, Nagy P. szerint, pénz kell.

Kemény azt írja, hogy megszületvén egy tudós társaság létesülése iránt az óhajtás, »a különféle szónoklatokban az vonatott elő, az gőrdítették kézzől kézre, hogyan léphetne az életbe?« (23)

Tóth L. a nemzeti nyelv művelését és egy e végre felállítandó tudós társaság eszméjét említi fel, a mely fölött folyt a tanácskozás.

Ballagi már elfogadottnak tartja az akadémia eszméjét, a vitát csak arra terjeszti ki, miképen lehetne léteztetni annak, s az ennek létesítéséhez megkívántató összegek honnan teremtessenek elő? (24)

Horváth Mihály előrebocsátván, hogy a nemzetiség- és nemzeti műveltségre nézve az első helyet a nemzeti nyelv foglalta el, s »fölmerült egy tudós társaság eszméje, így ír: November 3-kán tüzetesen a tárgy körül forgott a tanácskozás. A t. i. felállításának módjairól folyt a vitatkozás. Némelyek csak a Marczibányi-féle intézet módjára teendő jutalmazások, a jelesebb munkák kiadásának könnyítése s a könyvkereskedés emelése által vélék elősegítendőnek az irodalmat. A nagy többség mindazáltal csak egy akadémia-szerű testület felállítása által hitte elérhetni a kívánt célt. Hangzának szépnél szebb beszédek; okoskodásokban, óhajtásokban nem volt hiány; de a kérdés csomója, a szükséges pénztülke kiállításának módja, megoldatlan maradt.« (25)

Falk szerint a nemzeti nyelv előmozdításáról volt szó; a tárgyalás folyamára nézve pedig átírja azokat, a mik Horváthnál olvashatók. (26)

Mennyi határozatlanság egymáshoz képest! A mihez még azt adom, hogy Horváth M. részleteihez nagyon illett volna a forrás megnevezése; mert én ugyan eddigelé ezeket a módozati tervezeteket nem olvastam, nem találtam sehol egy akkori kütőben sem.

Ki említette fel első az Akadémia föllállítását a kerületi ülésen? ez volt az általam kijelölt harmadik pont.

Kemény, Tóth, Ballagi, Horváth, Falk, midőn a következő kifejezésekkel élnek: »óhajtások támadtak...« »Fel-

merült az akadémiai eszme . . . «, »Előtérbe lépett az Akadémia eszméje . . . «, ez által azt nyilatkoztatják ki, hogy arról tudomással nem bírnak, így az indítványozót meg nem nevezhetik.

Toldy határozottan Nagy Pálnak tulajdonítja e dicsőséget, midőn így ír: »November 3-ka lett annak valóságos születési napja, midőn Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vm. követe, elragadó szónoklatával egy magyar akadémia létszükségét kikiáltá . . . «.²⁷⁾ Toldy ez állítását vehette ugyan Döbrenteitől is, a ki az akadémiai eszme főlemlítettését egyedül a Nagy Pál beszédébe szövi be: de a valódi kufforrásnak inkább Bajza azon levelét tekinthetjük, melyet hozzá e napok eseményeiről írt, s mely az 1875. évi nagygyűlésen az elnöki megnyitó beszéd folyamában fel is olvastatott.²⁸⁾

Pulszky Ferencz ezzel ellentétben magát Széchenyi Istvánt láttatik első indítványozónak tartani, ha ugyan jól értem e szavait: »Az (1825. évi) országgyűlés együtt volt. Az ujkor szelleme is kezdett nyilvánulni Nagy Pál beszédeiben, ki figyelmeztette az *ugynevezett patriótákat*, hogy hiába emelnek új sánczokat oly vár körül, mely csak ötszáz ezer nemest foglal be őrségül, míg tízmillió nép a falakon kívül védtelenül marad, s magának az őrseregnek természetes tisztjei, a főnemesség, elsatnyult s magyartalan. Széchenyi e szemrehányásra tüstént felelt s *oly eszmét elevenített fel, mely már jó darab idő óta el volt feledve, a magyar akadémia felállítását*, még pedig nemcsak szóval, hanem tettel, s a mi nálunk nagyot nyom, kész pénzzel stb.«.²⁹⁾ Vagy én nem jól értem az »eszme-főlevenítés« jelentését; vagy az áll, hogy, e szerint, Széchenyi indítványozta volna az Akadémia felállítását.

Hogy jöjön már most így tisztába az olvasó?

Nem tartom fölöslegesnek e pontra nézve még megjegyezni, hogy Kemény, és a kiket főntebb mellette felhoztam, elismerik ugyan mindnyájan, hogy Nagy Pál szava volt az Akadémia ügyében a legfontosb és legdöntőbb, de az előtte szólottakhoz képest ő az anyagi oldalnál, a *pénzkérdésnek miképp megoldásában*, volt az indítványozó s a miben másokat megelőzött.

Nagy Pált a hisztória és hagyomány egyaránt ugy tűn-

tetik fel, hogy ő volt e nagy napnak, nov. 3-kának, leghatalmasabb szónoka, a ki erős philippikáját, Bajza kifejezése szerint, mint megannyi mennyköveket, szórta a magyartalan főurak és városok ellen, a mi aztán a Széchenyi elhatározását felidézte. Épen ezért érdekli a tudni vágyót, miképp hatott beszéde *egyebekre*, miképp fogadták azt a kerületi ülésben jelen volt követek.

Idézett iróink ez iránt sincsenek egymással egy véleményben, kiki saját felfogásához képest *képzelve* magának a jelenetet.

Döbrentei annyit jegyez meg csak, hogy az erős beszédre »*mozgás*« keletkezett. Toldynál ez »*zajjá*« lett; ezt írja t. i.: »A Nagy P. szavaira következett »*zajt*« megszokotta gr. Széchenyi István felszólalása« stb.³⁰⁾

Horváth-nál a zaj helyébe ennek épen ellenkezője, a »*csend*« jön. »A *csendben*, ugymond, mely a szónok szavait követé, egy férfiú álla fel.« És alább: »A *küzcsendben*, mely Nagy P. végszavait a teremben *felváltotta*, s a *törvényhozó kar hallgatása* azt az öhajást *látszék* kifejezni, vajha elég lelkesek volnának hazánknak, a nemzetiséget eddig végkép elhanyagolt, nagyjai áldozni kincseikből e szent ügyért«³¹⁾.

Falk, a ki mindig nyomon követi Horváthot, még erősb festéssel így ír: »*Halotti csend uralkodott a teremben*«. Némán süttöttek le az urak szeméiket, mintegy meggörnyedve a szemrehányás sulya alatt, de erélytelenek arra, hogy tettekkel megezáfolják.«³²⁾

Kemény, Tóth, Ballagi és Pulszky hallgatnak és egyenesen csak fölléptetik a beszéd végeztével Széchenyit.

Melyik már a való?

A kevésbbé tájékozottságnak, vagy épen figyelmetlenségnek is találunk adataira, megnevezett iróinknál. Mellözve azt, hogy egyik *ifjunak*, másik *főfjunak*, harmadik épen *fiatal férfjunak* mondja Széchenyit: kiemelem, hogy míg Tóth L. »a közéletben még egészen ismeretlen kapitány«-nak³³⁾ nevezi, Horváth azt írja, »hogy »a *közönség* némileg már megszokta tőle e tekintetben jót, szépet, kitünőt várni«;³⁴⁾ s míg Thewrewk olyannak mondja, a ki nevezetes utazásairól *közönségesen ismert és becsült* ifju férfiú:³⁵⁾ addig Pulszky azt

írja, hogy *36 évig ismeretlen maradt s most egyszerre kivivta a nagy hazafi nevét* (Széchenyi ekkor csak két hónappal volt túl a 34 éven).³⁶⁾

Az évi jövedelmet felajánló *beszéd szövege* sem mindenképpen ugyanaz. Egyik a Döbrenteinél olvashatót reprodukálja; a másik egészen mást ad szájába, úgy, hogy már most azt sem tudjuk, melyik volna tehát az igazi?

Kemény Zs. elfogadja a Döbrenteiét szösz szerint; Horváth e helyett: »Az országnak nagyja nem vagyok«, ezt írja: »Nem vagyok tanja a követek házáknak.« Falk azt veszi fel, a mit Kemény elfogadott.

Széchenyi felajánló beszédét Kemény, Horváth, Falk *szűz beszédnek* nevezik, hogy t. i. addig a parlamenti vitákban nem vett részt. Horváth magyarázatot is tesz hozzá: »A törvényhozói karnak sérelmi vitatkozásai addigéle még nem értotta magát.«³⁷⁾ Falk szerint »egyetlen egy szóval sem vett részt a felsőház politikai vitáiban, s ennyiből állott Széchenyi *első parlamenti beszéde*«³⁸⁾. Sőt Horváth még azt is hozzá adja, hogy »kivéve azon egy alkalmat, nem is lépett fel többé az országgyűlésen«³⁹⁾. Mind ez állítások, mint későbbi közleményeimből ki fog tűnni, egy szóig *valótlanok*.

Oly álmétkodást keltő áldozattétel hallatára, mint a Széchenyié, nem maradhatott egykedvű a követi kar. Ez természetes. S hogy *miképp nyilvánultak az érzelmek*: ezt tettem fel utolsó kérdésül, mint olyat, a mely iránt szintén van a többiekétől eltérő állítás.

A régiebb írók azt jegyzik meg, hogy »éljen harsant fel« (Döbrentei); hogy »a teremben a lelkesedés határt ismerni nem akart« (Kemény stb.)⁴⁰⁾; hogy azután rá az álmétkodás *csendje* következett (Toldy),⁴¹⁾ s erre kél fel Vay Ábrahám s ad szót a közös érzelemnek.

Falk másképpen írja a jelenetet. Ő szerinte mikor Széchenyi kijelenté, hogy egy esztendei jövedelmét áldozza egy akadémia felállítására, előbb *suttogás támadt a teremben*, egyik a másiktól azt kérdezvén, *mennyi az?* (mintha mennyiségétől akarnák felfüggeszteni, érdemes-e, hogy éljent kiáltanak rá, vagy sem), és csak *miután megtudták*, hogy *60 ezer forint*, akkor tört ki a végtelen éljenzés.⁴²⁾ (De ugyan

kitől tudhatták volna meg? Széchenyi azt egy szóval sem említette, maga is csak később állapította meg ennyiben, s a bejelentési iratban is határozatlanul *egy évi* jövedelmet mond).

Jellemzőnek tartom a hitelességre nézve fölemlíteni annak az adomának szövegezését is, mely arra vonatkozik, miből fog élni esztendeig Széchenyi, miután jövedelme többé nem az övé. Ez adomának, úgy tudom, Kemény adta a közforgalomban járó alakot. Ő így adja elő:

Széchenyi szűz szónoklata után rögtön ama naiv kérdésre:

— De miként fog *méltóságod* egy évig élélni? — *kérdé valaki*;

e szintén naivnak látszó választ adta:

— *Barátaim* eltartanak.⁴³⁾

Tóth Lőrincznél ez a variáns olvasható:

— S miként *fogsz* egy évig élélni? — *kérdék barátai*.

— *Eltartatok ti*, felelt ő.⁴⁴⁾

Falk pedig mindeniken túl menve így ír:

— S miből *szándékozik* ez alatt az év alatt élni a *gróf ur*? — *kérdé egy kotynyeles ifjonez*.

— No s remélem, barátaim eltartanak ez év alatt, — *viszonzá Széchenyi mosolyogva*.⁴⁵⁾

Felhoztam ezeket, mert ez eljárás némi pillantást enged vetni azon módzatra, hogy miképen jöhettek létre azok a különbözőségek, a melyeket eddig felmutattam.

Igy látva most egymás mellett s egymással szemben az állításokat, ha felteszszük a kérdést, mivel vagyunk hát előbb, mint volt a Döbrentei kora s volt egész irodalmunk 1850-ig a fölvetett tárgy ismeretében: azt kell bevallanunk, hogy épen semmivel, sőt tán még nagyobb a tájékozatlanság, mert már most azt sem tudjuk, mit és mennyit tartunk igaznak.

Ha keresem okát e kellemetlen helyzetnek: kénytelen vagyok azt írónk eljárási módjának tulajdonítani. Érezvén t. i., mert érezniök kellett, egyfelől, mily vékony forrásra vannak utalva Döbrentei sovány vázlatában, másfelől, mennyire érdemes a *tett*, hogy hozzá méltóan láttattassék a mai kor által, mely mindenben a forma tökélye után törekszik: az

adottaknak *szabad feldolgozásához* folyamodtak, mely, nem elégedve meg a nagyjában oda vetett vonásokkal, szinez, alakít, elevenséget ad a holt anyagnak, e cél miatt többször még arra sem gondolva, ha megfelel-e a kép a valóságnak, hanem teremt, mint a regényíró, *valószínűségeket*, melyek logice ugyan lehetségesek, de historice be nem bizonyíthatók. Innen a kevesb gond, mint kellene, a már köztudomású adatok felhasználásában is. A később következők pedig nem jártak el előzőik irányában elég kritikával, hogy utánna nézenek, vajjon a miket azok mondtak, megbízható alapra építették-e, hanem átvették azokat egyszerűen a *tekintélynél fogva*, sőt megpótolták még magok is néhány tetszetős festői vonással.

Ez annak az oka, hogy 1850., tehát Kemény Zs.-tól kezdve, mind tarkább az előadás, kirivóbbak a különbözőzések, a szinezés, egész az *adomáig*, melynek variansaiából lélektani következtetések vonatnak le, mely vonások majdnem egész a hetykeség alacsony fokára szállítják alá magát a legnagyobb alakot.

E zürzavarra végre is oly *egykoru följegyzések* fognak világot deríteni, melyek a novemberi két napon történeteket a lehető legnagyobb részletességgel foglalják magokban, tehát bővebben, mint az eddig egyedül ismeretes Döbrentei-félék, vonatkozzanak e jegyzetek akár az egészre, akár csak egyes momentumokra, s az eddigi föllengzéseket igaz értékökre ezek szállítandják le.

Kimutatván főntebb, hogy az országgyűlési hivatalos jegyzőkönyvekben ilyeket nemcsak nem találunk, de nem is találhatunk, három tér lehet még, a hová a siker reményével fordulhatni. Ezek 1. az országgyűlési követek jelentései küldöikhez; 2. magán naplók, melyeket a gondosb jelenvoitak jegyezgettek; 3. levelezések. És ha ilyenek sem volnának, avagy nem tartalmaznának semmit, a mi a kérdéses tárgyra vonatkozzék: akkor bizvást letehetnénk róla, hogy e napok eseményeinek *igaz* történetét valaha birhassuk.

De vannak.

Én az általam kijelölt nemek alá tartozót, *négyet* ismerek oly iratot, melyek a fenforgó tárgy ismeretét tovább fejleszthetik. Kettejük az irodalomba is be van vezetve. Egyik

az 1825/7. országgyűlés egész folyamának leírása s melyet már 1868. óta ismerünk; ¹⁶⁾ a másik Bajza József levele Toldy Ferenczhez, melynek létezéséről az 1875. május 30.-kán tartott akadémiai közülésben nyertünk tudomást.

E két irat is becses adalékokat szolgáltat ugyan tárgyunkhoz: de végtelenül felülmulja őket értékben az a másik kettő, eddig teljesen ismeretlenek, melyek most fognak általam először bemutattni. Ezek egyike b. *Sztojka* Imrének, azon országgyűlésen Máramaros megye első követének, jelentése november 3.-kának eseményeiről; a másik *Tar* Gáspár naplókönyve ugyancsak ez országgyűlésről, melyek közül az első a megyei levéltárban, a másik a szigeti ref. lyceum könyvtárában őriztetik.

Tar Gáspár Szigeten született 1791, s az itteni lyceumban végezte a bölcsészeti és theologiai tudományokat. Mint 18 éves ifju, részt vett az 1809-ki nemesi fölkelésben. Majd 1812-ben a megyéhez irnokká, 1815-ben eskütté választatott. Mint már ilyen ment S.-Patakra, hogy Kövy-től a jogi tudományokat is hallgathassa; a honnan haza térve 1825. megyei tiszteletbeli aljegyzővé neveztetett ki. Az 1825-ben kihirdetett országgyűlés gazdag tapasztalatokat helyezvén számára kilátásba, kikérte és megnyerte a megye rendeitől a kegyet, hogy a követek mellé ő, a már 34. évében járó férfi, mehesen el első irnoknak ez országgyűlésre. Itt töltött egy év mulva hazajövé, 1827-ben levéltárnokká, majd 1833-ban főszámvevővé választatott. Meghalt nyugalmaztatva 1857-ben 66 éves korában.

Hátrahagyott iratainak egyike az, mely az 1825. évi országgyűlésről vitt napló-jegyzeteit tartalmazza, melyből azonban csak az I. kötet jutott a lyceum birtokába, az, mely az 1825. szept. 9-től decz. 5-ig terjedő időt foglalja magában.

Ennyit szükségesnek tartottam elmondani az íróról, ki nek jegyzeteit fogom a következő szakaszban előterjeszteni hogy kitűnjék, mikép minden tekintetben megbízható kutforrás az, mely előtünk van.

Előadásomhoz a fonalat a *Tar*-féle napló-jegyzetek adják; a többiekét, u. m. a *Névtelent*, *Bajzát*, b. *Sztojkát* paral-

lel helyekül, Ponorí *Thewrewokot* pedig, a kit írónk eddig figyelmen kívül hagytak, keretül fogom felhasználni.

Az 1825. október 24-ki kerületi ülésben *Platthy* Mihály, barsi követ s kerületi jegyző, az okt. 18—21. napjain tartott ker. ülések alkalmával tett előadások és határozat következtében a király elé terjesztendő 2-dik felirathoz alapul szolgáló pontokat beadván, ezek, öt főrovat alá sorozva, 25-ben állapították meg, a melyek fölött a kerületi ülések tanácskozzanak.

Az 5-dik főrovat 2. és 3. pontjai a *nevelésről* és az *anyanyelv* terjesztése iránt hozott törvények fogamatba vételéről szólnak.

E két tárgy az, melyek november 2. és 3. napjain a kerületi ülésekben szőnyegre kerültek.

Az ülések, mint máskor is és rendszeren, Pozsony vármegye palotájának nagy termében tartattak, melynek hosszú zöld asztalainál fogtak helyet a követek. Kerületi elnökök mind a két napon *Máriássy* István Gömör-, és *Szegedy* Ferencz Zala megyék követei; jegyző most is *Platthy* Mihály, a ki volt az ülésekben létrejövő megállapodások alapján a »Nuncium« megírásával is megbizva.

A november 2-dik napi tanácskozás első tárgya a korona-örökösnek jövőre e hazában leendő neveltetése volt, s miután az ez iránti óhajítás kifejeztetett, felvétellett a *nevelés-ügy*.

A nevelésre nézve ez a két principium állítottatott fel megvitatásul: a) *Mind a két nemhez helyesebb systema szerint rendeltessék el a nevelés*; b) *a ki hol akar, ott tanulhasson*. Mint a többi, ugy e két pont is a követek utasításaiból vétetett, melyeknek átvizsgálásával, kiválogatásával s rendbeszedésével a kerületi jegyzők bizattak volt meg. Az első pontot az tette szükségessé, hogy általán véve az iskolák szervezete nagyon hiányos, különöbben pedig, hogy a fiu-iskolák nyelve deák, a leányoké német. A tanulási szabadság kiemelésére az szolgáltatott alkalmat, hogy a kormány a protestáns ifjakkal megtiltotta a külföldi egyetemek látogatását, itthon pedig nem engedte meg, hogy katholikus növendékek mellett protestáns magán nevelők legyenek.

A követek közül ez első napon 28-an szólottak a tárgyhöz.

A beszélők sorát *Németszeghi* István (1) Mozsony vmi követ nyitotta meg, s eltérven mindjárt a sorrendtől, a 2-dik pont iránt mondta ki véleményét, kijelentvén, hogy ha az »*akárhol tanulhatás*« szabadsága alatt az értetnék, hogy külföldre is lehetne menni, ő ahhoz nem járulhatna, mert az sok pénzt kivisz az országból, s épen ezért még az eddigi szabadságnak is megszorítását kívánná.

Szucsics József (2) Bács vmi k. mind a két pontot összefogván, azon felül, hogy az előtte szóló érveit czáfoglatta, az elsőre azt adta elő, hogy a hazaszeretetnek a gyermeki korban kell becsepegtetnie, a mi a szülék házában és az iskolákban történhetik meg. Erre nézve nálunk csaknem egészen megfordult világ van, mert a szülék a leányaikat *nevelőkbe* adják, a hol *idegen szokásokban és nyelveken* neveltetvén, ezek aztán a magok gyermekeit is a szerint kívánják nevelni. Továbbá a mi *főiskolánkban* (pesti egyetem) is csaknem egészen idegen nyelv uralkodik, melynek az az oka, hogy függésben van a bécsi főiskolától. Ez által küldetnek a pesti iskolába a professorok, a kik sem a magyar nyelvet, sem a magyar szokást nem tudván, nem a nemzetiséget, hanem idegen szokásokat csepegtetnek ifjainkba. Ez a Hof-Studium planuma, mely általában a deák nyelvet is a németért ki akarja küszöbölni stb. Mindezek után kívánja, a) hogy a leányok magyar neveltetése iránt tétessék intézkedés; b) hogy a pesti iskola a bécsitől függetlenítették; c) kinek hol tetszik, akár benn a hazában, akár a külföldön, ott tanulhasson; d) protestáns nevelők fogadásában a katholikusok ne gátoltassanak; e) protestáns ifjak a külföldre kijárhassanak.

Kolozsvári Miklós (3) Győr vmi k. csatlakozván a (2)-hoz, hozzá még ezt adja: Iskoláinkban csak a deák nyelv kinoztatik, mely miá a polgári tudományokban előmenetel nem lehet, a hadi tudomány pedig egészen elmellőztetik. *Másutt a nemzeteknek tudós Társaságaik vannak; nálunk ez előmenetelt nem nyerhet*. A leányok sehol magyarul nem taníttatnak, pedig mint anya, a fejrénem terjesztheti leginkább a nemzetiséget. Ezekre kellene különös figyelemmel lenni,

hogy a hazai szokásban s nyelvben neveltessenek, hogy magzatjaikat a hazai szokásban s nyelvben való neveléssel köthessék a hazához.

Gyurcsáni Gábor (4. Nógrád) után *Bezerédi György* (5. Veszprém) figyelmezteti a tanácskozókat, hogy, bár ezek iránt nekie is hasonló utasításai vannak, mint az előtte szólók előadták, ily részletességgel ne menjenek ezek a feliratba, mert annak *deputationalis* munkálatban van helye. De miután a nevelés és a magyar nyelv szóba hozattak s egybekapcsolattak: ettől fogva, egy-kettő kivételével, a szónokok egyáltalában nem tartózkodtak, hogy mikor az első iránt nézeteiket elmondták, rögtön a *magyar nyelv* ügyére is ki terjeszkedjenek.

Babóthi Imre (6. Nyitra) a pozsonyi Notre Dame-okra, ez idegen nyelvű leánynevelő intézetre, fordította a figyelmet, melynek gr. Csáki László 50 ezer forintot hagyott; és *Zsombori Imre* (7. Bihar) ez alkalmat megragadva kívánja az egészen *független nemzeti nevelést*, kívánja a Ludovicea-nak felállítását, a leányok magyar neveltetését, s egy lépéssel tovább menve, mint előzői, kívánja kimondatni, hogy *a tudományok általában magyarul taníttassanak.*

Deák Antalt (8. Zala), a ki Ludovicea-t és magyar nevelést kíván, b. *Perényi Zsigmond* (9. Bereg) váltotta fel, a ki mindenben hozzá áll a 7. sz. a. szónokhoz, mivel az idegen nyelven való tanítás mellett a gyermek tudomány nélkül marad; azonban ő is e tárgyakat a *deputationalis* munkálatokra hagyáná, a hol a tanulmányi rendszerről lesz szó.

Jordánszki Elek (10. esztergami káptalan), *Marczibányi János* (11. Torontál), *Prónay János* (12. Nógrád) után *Bónis Sámuel* (13. Szabolcs) szólalt fel azon *magyar alapítványok* iránt, melyek *Bécsben* vannak. Ha ezeknek *magyar* ember hasznát akarja venni: Bécsbe kell mennie, a hol az idegen nyelv és szokás miá a nemzetiség belőle lassan-lassan kipárollog, gyökeret vesz az idegenség és a külföld szeretete. Szükségesnek látná sürgetni, hogy a Bécsben levő magyar fundatiók Magyarországra tétessenek át.

Rohonczy János (14. Veszprém) a részletességeket *deputatio* elébe tartozónak tartván, *Ragályi Tamás* (15. Bor-

sod) erre azzal válaszol, hogy mivel nem tudni, fölvetetik-e és mikor a nevelés tárgyáról szóló *deputationalis* munka: azért nem látja tanácsosnak, hogy ez most elhallgattassék.

B. Vécsy Miklós (16. Szatmár m.) vélekedése röviden ez: Minden tanítások magyar nyelven legyenek, mert ha a német, a tót szenved Magyarországon a deák nyelvért, mért ne szenvedhetne a magyar nyelvért?

B. Sztójka Imre (17. Máramaros) szerint bizonyos az, hogy a nemzetiség előmozdítására főeszköz a nyelv. De ennek terjesztésére nem sok figyelem van. Az 1805. 4. t.-cz. ellenére maga a *Consilium is* még a *magyar* felírásokra is *deákul* felel. Továbbá nemcsak az Udvari Magyar *Kamaránál* magánál hanem minden ahhoz tartozó tisztségeknél is minden hivatalos dolgok *németül*, nagyon kicsi részben *deákul*, magyarul pedig épen nem folytattatnak. A magyar individuumok elméletnek, csak idegen nemzetbeliekkel töltenek be a hivatalok. A kamarai dominális székeken minden törvényes dolgok deákul mennek. Így mellőztetik el a magyar, s ezek miá kénytelen a magyar is az idegen nyelv tanulásán töltetni azon idejét, melyben nemzeti nyelvén a tudományos pályán messze haladhatna. Ezek következtében, comittenseitől vett utasítása szerint, a consiliumot oda kívánná utasíttatni, hogy a magyar felírásokra magyarul feleljen, s ez terjesztessék ki a kir. és kerületi táblákra is; hasonlókép az uradalmi székeknél, sőt a magyar kamaránál is a nemzeti nyelv vétessék be.

Péchy Imre (18. Pest m.) ehhez azt adja, hogy Magyarország lakosságát nem a deák, hanem a magyar nyelv által lehet egy nemzetté formálni, tehát ez taníttassék. Szép és hasznos a deák és német nyelvet is tudni: de ne legyen az *coiális*, mert káros. A közhivatalokhoz így a magyar, a ki most vagy pappá, vagy prófátorrá kénytelen lenni, inkább hczá juthatna.

Nagy Pál (19. Sopron m.) reflektálván az eddigi szónok-előadására, kijelenti, hogy mivel a nevelés az országos külöttség munkálatának egyik részében különösen előfordul, ő is látná helyét mindazoknak, a mik eddig mondattak s még tárgyban fognak mondatni. *A magyar nyelv össze nem jöhén nevelésüggyel, mert ez maga egy külön szakasztott ta-*

nácskozást kívánó nevezetes tárgy. Ezután a nevelés iránt mondja el véleményét, mely ezekben áll: Szükségtelen tanulás kedvéért külföldre menni; külföldön tanulás nélkül is sok oly magyar tudós van már, a kik akármely külföldi professzorral is meg mernek mérközni. A privat tanítók iránti panasz nem helyes, mert csak a közönséges tanító-helyek készíthetik az ifjakat jó, hasznos és tudományos hazafiakká; ellenben ott tapasztalhatni *többször* a legnagyobb tudatlanságot, luxusra való hajlandóságot, a hol privat informátorok vannak stb. Kivánni való volna ezek cassálása. Hozzá *Földváry* Ferencz (20. Heves) mindenben csatlakozott, azzal a hozzáadással, hogy *itt hon kinek mely felekezeti iskolában tetszik, abban tanulhasson*, s az alkalmas emberek valláskülönbség nélkül választassanak professzorokká.

Gróf *Schmidegg* Ferencz (21. Zemplén) azt mondja, hogy a nemzet fenmaradásának biztosítása a nyelv levén, a feliratban mindazt említeni kell, a mi eddig mondatott.

Kolozsvári Miklós (22.) másodszor is felszólalván, védi a külföldre mehetést; azután a nyelvre térvén át így beszélt: Ha nemzetünk művelődését el kívánjuk érni: ki kell küszöbölni az idegen nyelveket, mert azok nemzeti nyelvünket ma-holnap elnyomják, a mire elég példák vannak. Ezelőtt több helységek tiszta magyarokból állottak: azok most csupa tótok és németek. Ha egynéhány esztendő alatt ez történt: mi nem történhetik tovább? Ha most nem gondoskodunk: nemzetünknek csak neve marad, nyelve és szokása elenyészik. Ha az anglus, a kinek szintegy, mint nekünk, oklevelei, ősi szokásai s törvényei deák nyelven voltak, elhagyhatta a deál nyelvet: miért ne hagyhatnók el mi is? Tegyük hát ezeket minden iskolákban, minden dicasteriumokban a magyar nyelvet kell hivatalos nyelvvé tenni, mint kívántatik Máramars vm. követe által is. *Kezdjük meg ezt itt a diétán az átl, hogy nunciúmainkat a főrendekkel magyar nyelven közöljük.*

Kubinyi Gáspár (23. Liptó), az ország boldogságának főtárgyát a nevelés tevén, azért mindent szélesén kíván a feliratban érdekeltetni. *Balogh* János (24. Bars) nem kíván, ugyan, mint az előtte szóló, részenként ereszkedni a tárgyra: de azt még is ki óhajtja emeltetni, hogy a pesti főiskola ug-

getlenítették, és hogy ugy a fő-, mint a trivialis iskolákban minden magyarul taníttassék, következesképen professor csak az lehessen, a ki jó magyar.

Bartal György (25. Pozsony m.) a nevelésügyben annak csak *sérelmi* oldalát emelné ki. A magán nevelés ellen azért nem szól, mert a köziskolák rosszak. Hogy ifjaink külföldre ne kívánozzanak: azt az által lehetne elérni, ha jó professzoraink lesznek; ennek pedig az lesz a módja, ha kebelünköl a professorságra alkalmas individuumokat nézünk ki előre s azoknak professorokká leendő formáltatásokról gondoskodunk, a mit a jó fundatiók tétéleivel érhetünk el, mint eszközzel.

Gróf *Desseuffy* József (26. Szabolcs) nem veheti külön a nyelvet a neveléstől, mert a nyelv a szokásnak benyomó eszköze s terjesztője. A nevelés és a nyelv korcsosították el nemzetünket; tehát akkor, a mikor a nemzetiség helyre állását kívánjuk előmozdítani, a két tárgyat egybekötve kell tanácskozás alá venni. Ha a magyart német nyelven nevelik: lesz belőle se nem magyar, se nem német. Iparkodjunk hát azon, hogy növendékeink magyar szokásban és magyar nyelven neveltsenek. Az elkorcsosodás szüleménye az, hogy már most az igaz magyar nehezen boldogul; hogy a magyar számára állított bécsi Theresianumban nem hallunk magyar szót; hogy a dicasteriumok csak a deák és német nyelveket használják. Örül ennek a politika, mely egy darab ideig a deák nyelvet pártfogolja, de majd azt is kiszorítván, a német nyelvet teszi közönségessé, s ugy járunk, mint Galiczia. Vigyáznunk kell hát nyelvünkre, s meg kell vetni annak fundamentomát még a csecsnél, t. i. az anyák gyermekeiket magyarul tanítsák vagy taníttassák, s ha azt az időt elérik, iskolába csak ugy vétessenek be, ha magyarul tudnak. De mind a mellett a classica nevelés álljon, s annak idejében görög s deák nyelvekre is taníttassanak. Csak magyar nyelvet tudó professzorok legyenek stl.

Ragályi Tamás (27. másodszor) a protestáns ifjak érdekében, *Máriássy* István (28. Gömör) pedig a nyelv és nevelés elválaszthatatlanságáról szólván: *Nagy* Pál (29. másodszor) kijelenti, hogy ha a nevelésről csakugyan széles

kiterjedésben kell szólni: *ám legyen szó a nyelvről is, de csak annyiban, a mennyiben ez a nevelésnek ága.*

Szucsics József (30. másodszer) ragaszkodik azokhoz, a miket elsőizben mondott. *Izsák* Sámuel (31. Szatmár vm.) így vélekedett: A nyelv a nevelésnek nem olyan ága, a mit csak mellesleg kell említeni, hanem oly főrése, a mi nélkül nevelni sem lehet. De minden gondoskodás az előbbi országgyűlési rendelkezésekkel egyforma következtetésű lesz, ha csak a nyelvnek szüksége be nem hozatik, röviden mondva, ha a magyar nyelv kenyér-nyelvvé nem tétetik. Egyebekben azt nyilatkoztatja, hogy a privát tanítók fentartandók s külföldre is szabad legyen tanulás végett kijárni.

Zmeskal József (32. Árva) az iránt fejezi ki aggodalmát, hogy ha a magyar nyelv oly hirtelen tétetik általános közhivatali nyelvvé, mint sürgettetik, sok hü és alkalmas személyeket kell elbocsátani; tehát ebbe nem egyezhetik bele, valamint abba sem, hogy csak magyarul tudó gyermekek vétessenek fel az iskolákba. Vélekedése az, hogy fogyván a magyarul nem tudó hivatalnokok, ezek helyei magyarokkal töltsenek be; tiz esztendő korában minden gyermek magyar iskolába adassék. Ha valaki azért nem tud magyarul, mert módja nem volt megtanulni, s hivatalától e miatt még is megfoszthatnék: az ellenkezik a természet törvényével. Ő neki sem volt módja a magyar nyelvet megtanulhatni: de már gyermekeit úgy neveltette, hogy akármelyik Tisza-háti magyarral kiállhatnak.

Ez volt az utolsó beszéd az első napon. Az elnökség nem concludált, a mi azt mutatta, hogy a tanácskozás a következő napon is folytatattatni fog.

A nevelési állapotok viszonyai is éles világításban tűntették ugyan fel a cultura elmaradott helyzetét: de az egész tanácskozásnak a szint, a melegséget határozottan a *nemzeti nyelv árván hagyatottsága s külső sínlése* kölcsönözték, melyet a beszélők csakugyan kitünően derítették fel; s helyesleni lehet azok eljárását, a kik a »iunctim« elvét követve, nem engedték elválasztatni *most*, ha az különben lehetséges lett volna is, a kettőt egymástól, és a legnagyobb részletességgel tártak fel bajokat egymás után s számláltak elő or-

voslati módokat, erre az első kínálkozott alkalmat megragadván. Mert valamint a regnicolare operatumokra nézve utólag bebizonyult, hogy azok nem lettek eszközeivé az oktatás-ügy igazi lendületbe hozatalának: úgy ha azok, a mik a nyelv érdekében elmondattak, hallgatással mellőztetve, más időre halasztatnak, alig találtatott volna ut és mód, mely által a közvélemény iránta oly kedvezően felrázassék s tájékozást nyerhessen, mint a mily mértékben s eredménynyel most megtörtént.

A legfőbb s rögtöni haszna pedig e *mindent* és *most* elmondani kívánó áradatnak az volt, hogy a figyelem fölserkent, feléje fordult, s a tudni vágyódás másnap, *november 3-kán*, igen nagy közönséget, jóval nagyobbat, mint a milyen előtt folyt a tegnapi vita, vonzott a gyűlésterembe, hogy a nagy érdekűvé lett tanácskozás tovább folyásának látó és halló tanui lehessenek.

Az ülés délelőtt tartatott. A követek közül *Nagy Pál* a baloldali egyik zöldasztalnak balfelöli felső vége felé ült, közvetlen mellette balfelől *Vay Ábrahám*.^(*) A nagyszámu hallgatóság között azon asztal baloldalának, mely mellett *Nagy Pál* ült, felső szegletétől két lépésnyire állott gróf *Széchenyi István*, mellén katonai érdemjeleivel, gróf *Károlyi György*, gróf *Eszterházy Mihály* és báró *Wesselényi Miklós* társaságában.^(**)

Folytatattván a nevelés és nyelv tárgyait érdeklő tanácskozás: az első szónok *Földvári Ferencz* (1. Heves) volt. Az 1811. országgyűlés a nyelv tárgyat úgy kimerítette, hogy ahhoz többet tenni sem lehetne. Csak provocálni kell tehát és sürgetni, hogy se kispapnak, se professornak, se oskolamesternek senki, a ki magyarul nem tud, fel ne vétessék; továbbá, a mennyiben ugyanaz az országgyűlés a magyar nyelv megkezdésére már határt szabott, azt kívánná, hogy ezen diaeta után minden correspondentiák magyarul menjenek.

Rohonczi János (2. Veszprém) előre bocsátja, hogy mind a pesti universitásban, mind a bécsi akadémiában szoktak magyar nyelvtanító professorok lenni, de ezek tótok lévén, nincs magyar accentusok, s az ilyenek próbálják aztán azt következtetni, hogy a magyar a laplandi nyelvvé egy.

Ezek után az 1807. és 1811. diaeta gravamenei következtetésben sürgetni kell 1. hogy papok csak azok lehessenek, a kik magyarul tudnak; 2. tisztek hasonlóképen csak magyarul tudók; 3. a katonaiskolákban magyarul tanítsanak, 4. magyar katonatisztek legyenek; 5. a magyar nemzetnek a korcsodástól megőrzésére a magyarok magyar feleséget vegyenek, mert csak magyar leányból lesz a constitutionalis anya; 6. a javallatok a proceresek táblájához magyarul küldessenek.

Takács Gáspár (3. Pozsony vm.) úgy vélekedik, hogy a nyelv a neveléssel úgy egybe van kötve, hogy nevelést nyelv nélkül képzelni sem lehet; akár a nevelést, akár a nemzetséget vegyék tehát elő: a nyelvre széles ki kell terjeszkedni. A nyelvre nézve három időszakot különböztet meg, u. m. multat, jelen és jövőt. A mult és jelen sérelmei között előadja, hogy van sok jó törvény, de azoknak elég nem tette. A Consilium maig sem felel magyarul; sok vármegye ma is a deákot tartja tisztí nyelvnek. Sem a katonai, sem a polgári iskolákban a magyar nyelv nem taníttatván, az nem terjedhet. A jövő tekintetében a magyar nyelv terjesztésére, szükségessé való tételére és művelésére következő értelmű törvényeket kívánna hozatni. 1. a) Papnak, iskolatanítónak senki fel nem vehető, ha csak jól nem tud magyarul; b) magyarul nem tudó professorok concursusra ne bocsáttassanak; c) felsőbb classisokba a tanulók csak úgy vétessenek be, ha magyarul tudnak; d) a felsőbb tudományok magyarul taníttassanak; e) a leányokra nézve magyar intézetek állíttassanak. 2. a) Mindenütt és minden hivatalos dolgok magyarul folyjanak, tehát mindenféle dicasteriumok, törvényes táblák, vármegyék, kir. városok és uradalmi székek hivatalos dolgait magyarul folytassák, magyarul levelezzenek, ítéljenek; b) a jövő diaetán minden magyarul folyjon; c) egy kiküldöttség a jövő diaetáig a törvénykönyvet fordítsa magyarra; d) a korona-örökös, mi már Ferdinánd és Maximilian alatt is sürgettetett, tanulja meg a magyar nyelvet. 3. *A nyelv művelésére nézve egy Magyar nyelv-művelő Társaságot kell felállítani.*

Egy itt közbejött intermezzo azt bizonyítja, hogy a hallgató közönség részéről is történt néha beleszólás, s azt a követek gyülekezete nem gátolta. Így a Takács beszéde után a

pozsonyi kath. iskola igazgatója (4.) dicsekedve jelentette, hogy ott a magyar nyelv tanítása oly divatjában van, hogy 4 esztendő alatt a sült német is magyarrá lesz és a kecskeméti bíróval is kiállhat magyarul beszélni.

Nagy Pál (5. Sopron vm.) azokat az akadályokat hozza fel, melyek miatt a magyar nyelv előmenetelt nem tehet. Akadályozzák, u. mond, azt a főbb mágnások, mint hg. Eszterházi, Batthyáni stb., kik gazdasági ügyeiket németül folytatván, több ezer németeket szednek fel udvari tiszteknek s a magyarokat innen is kiszorítják. Szükség lenne tehát ezeket is arra szorítani mind a nyelv, mind a nemzetiség tekintetéből, hogy dolgaikat magyarul folytassák s magyar fiakat vegyenek udvari tiszteknek. Akadályoztatja a német miniszterium politikai planuma, mely a magyar nyelv iránt nem csak hogy semmi kedvezéssel nincs, de sőt, minden okossággal ellenkezőleg, azt akarja, hogy az egész monarchia annak legkisebb részének, Ausztriának, nyelvére szoríttassék. Némerté akarja tenni az egész monarchiát. De mit szül ez? Azt, hogy a nemzeteket elkorcsosítja s velök a nemzeti charaktert elveszteti. Megemlítette azt is, hogy ha a Magyarországhoz tartozó részek hivatalos dolgaik folytatásában a német nyelvre szoríttatnak, miért ne szoríttathatnának inkább, mint Magyarországhoz tartozó részek, dolgaiknak magyar nyelven való folytatására? Azért, hogy némertel ültethessék be az egész monarchiát. S ezt látván magok a részek is: valóban meg nem foghatni, miért buzognak inkább a német és deák nyelv iránt. Hiszen, ha már csakugyan inkább tetszik nekik az idegen nyelv, akkor már a magyart is bevehetnék. Akadályoztatják magok némely nemesek, kik a tótokkal tölt vármegyékben laknak, s a kik közül sokan tudnak magyarul, mégis, még a magános összejövetelekben is inkább csak deákkal beszélnek. Ebből következik aztán, hogy a nemzet gyalázatjára többen közülök még magyarul sem tudnak. Akadályoztatják továbbá a városi polgárok. Ezek a hazának leg-háladatlanabb lakosai, ezek a bevándorlott s itten meggazdagodott emberek, a kik nem azért jöttek el hazájokból, mintha ottan jól lett volna dolgok, hanem azért, mert élni nem tudtak. Ezek, kik a nemzettől kegyelemmel fogadtattak,

ily sok idő múlva is magyarok nem akarnak lenni, hanem azzal a nemzettel akarnak tartani, a mely nekik enniök sem tudott adni. Ezek, mikor valami ünnepi alkalmatossággal uniformisban kiállanak frakkal, kaputtal, azt mondják a magyarosan öltözött becsületes vargáknak, csizmadiáknak: »Ich bin ein deutscher Bürger, und du bist ein ungarischer Bürger.« De ha »deutscher Bürger«, menjen hazájába, a honnan az éhbél-halás kergette ki. Ezeknek az akadályoknak elhárításáról kell tehát gondoskodni s őket moralis erővel kényszeríteni a magyar nyelv felvételére. *Igy következik aztán a nyelv művelése*; így művelődött az a megholt deák nyelv is, mely már most erővel sem küszöbölthetik ki. *Hanem mind-ezeknek érdeklését csak a deputationalis munkában látva helyesnek.*

Komáromy István (6. Abauj) a magyar nyelv művelésére, egyenlősége kidolgozására egy *nemzeti magyar Társaságot javall felállíttatni.*

Marczibányi János (7. Torontál). A magyar nyelv terjesztésére módokról kell gondoskodni. Ilyen módok lehetnek ezek: országunkban mindenütt és minden magyarul folyjon; az ezen diaetán hozandó törvények magyar és deák nyelven irassanak; a *pénzek* magyar körülírással veressenek; magyar *theatrum* legyen; a pesti *theatrum*, magyar földön és pénzen építtetvén, tétessék magyarrá.

Gróf Desselffy József (8. Szabolcs). A nyelvnek lassan lehet művelődni; de a magyar nyelvre meg kell jegyezni, hogy az ennyire hirtelen művelődött, s kár, hogy a Felső az erre terjeszkedő lelket pártfogás alá nem vette, mert ugy már eddig a magyar hatalmas, mivel nemzetté lett volna. Ajánlunk kellene tehát nyelvünk pártfogását felséges urunknak is; de gondoskodjunk arról is, hogy a különösb társaságokban is gyakorolják, mert különben elvesz a nationalismus. Legyen magyar nevelés. A közhivatalokba csak magyarul tudó magyarok alkalmaztassanak. A privátusok jószágaikba magyar tiszteket tegyenek, számadásaikat magyar nyelven folytassák. Itt azt is meg kell a *nagy urak gyalázatjára említeni*, hogy a nemzeti művelődésnek, a hazafiak boldogulásának németek felszedésével többé akadályul ne legyenek s a

szolgálatjokban levő németeket bocsássák el. Az a hamis kifogás tétethetik itt, mintha a magyarnak ezekre nem lehetne elég tudományos tehetsége. De ez nem igaz; mert a dolog természete szerint meg van bizonyítva, hogy ott, a hol jó bor terem, eszesebb emberek származnak, mint az északi részen, a kikről egy író azt mondja, hogy még ostobábbak volnának, ha kávé nem innának. Nem lehet tagadnunk, hogy az egész tendentia a német nyelvnek közönségessé tétele s az, hogy német legyen a nevelés. Ezek valóságára bemutat egy írást, a mely szerint a pesti universitásnak a német nyelv felvétele és a neveléssel való egybekapcsolása hagyatott meg, a mit az el nem fogadott, hanem ellene repraesentált. *Zmeskál* tegnapi azon előadására, mely a magyarul nem tudó mostani tisztek el nem bocsáthatását illető argumentumot foglalja magában, azt feleli, hogy ezelőtt 35 esztendővel, t. i. az 1790. diaetán rendeltetett az, hogy a fő s minden más hivataloknál magyarul tudók legyenek, azóta tehát magyarul nem tudókat felvenni nem lett volna szabad; az olyanok pedig, a kik már akkor is tisztek voltak s magyarul nem tudtak, eddig a magyar nyelvet megtanulhatták volna, és így már most mind magyaroknak kellene lenniök. Azért akármely tekintetből nézettessenek ezek a magyarul nem tudó tisztek, nem érdemek többé a pártfogásra s méltók a hivatalbeli elbocsátásból származó büntetésre; és ha az most is elnézetik, nemcsak a célhoz nem jutunk, hanem még hátra vettünk. Példa erre Sáros vmegyé, a hol ezelőtt darab idővel mindenek magyarul folytak, de Péchy János v.-ispán befészkelte a deák nyelvet, és már most minden deákul foly. Így hátráltatik nyelvünk culturája. Tétessék a magyar élelmi nyelvvé; a hivatalokban levőkre nézve pedig tétessék még egyszer praeclusi terminus, hogy az alatt tanuljanak meg magyarul, s ha azután sem tudnak, bocsáttassanak el.

B. *Sztojka* Imre (9. Máramaros). A mennyiben arról már van törvény, hogy a Consilium magyar felírásokra magyarul feleljen: itt, midőn törvényeink sérelméről panaszunk, méltán kívánhatjuk, hogy az ebbeli törvényes köteletségére szoríttassék, s részéről is, mint diplomákon s régebbi törvényeken fundált azon országos rendeléseknek, melyek minden

hivatalokra igaz magyarokat határoztak, fogamatba vétetését ezuttal sürgettetni kívánja. A harminczadokhoz, postahivatalokhoz is magyar tisztek rendeltessenek s azok dolgaikat magyarul folytassák. A pénzek magyar körülírással veressenek.

Laczkó József (10. Eperjes). Nagy Pál beszédére emlékezve, *deák nyelven* mondott beszédében ezeket jegyezte meg: A városok dolgainak nem magyar nyelven folytatásának és a magyar nyelv nem tudásának okát nem a városok lakosaiban, hanem a József császár alatt behozott systemában kell keresni. A mennyiben pedig a magyar nyelvben való tökéletesedésre magok a városok lakosai is hajlandók: kéri, hogy a magyar nyelvnek köztök való sikeres elterjesztésére is hathatós gondjokat s kegyességeket kiterjeszteni méltóztassanak.

Kricske József (11. Lőcse) *deák nyelven* mondott beszédében maga is kívánta a magyar nyelvnek terjesztését fogamatosan munkába venni.

Wagner Ferencz (12. Sopron v.), *a ki eddig deáknul szolgált, most magyarul* tette ezen előadását: Tapasztaljuk, hogy az 1790. esztendő óta minden erőltetés nélkül mennyire haladt elő s tökéletesedett a magyar nyelv. Jó törvény mellett, szelid és szép módon így remélhetjük továbbra is annak haladását. Az erőltetés csaknem minden dolgokban inkább káros, mint hasznos.

Kolozsvári Miklós (13. Győr vm.) azokra a megjegyzésekre, melyek szerint a nyelv és nevelés tárgyai a deputationalis munkába javallatnak felvétetni (Nagy Pál), azt válaszolja, hogy mivel nem tudatik, mikor vétetnek fel ezek a munkák, tehát mindazok, melyek eddig e tárgyban előadtak, mint praeferentialis dolgok, ezen repraesentatióban érdekeltessenek.

Kaszonai Sándor (14. Torontál) a városi követek előadására ezeket jegyzi meg: Ugy látszik, hogy a városi követek is igyekeznének a magyar nyelv terjesztésén; de annak kevés sikere lehet, ha magok a polgárok nem igyekeznek. Hogy tehát ezek is kénytelenek legyenek a magyar nyelvet felvenni, szükségesnek látná törvénynyel megállapítani, hogy addig a czehékbe be ne vétessenek, míg magyarul nem tudnak.

Petrovics Basilius (14. Krassó) jelenti, hogy Krassó

megyében alig van 1000 tiszta magyar, mindazáltal hathatós rendelkezések tétettek a magyar nyelv terjesztésére.

Vay Abrahám (15. Borsod). Committenseinek egy valami kedvesebb törvényt annál, mint a mi a nemzetiség előmozdítását érdeklő nevelést és a magyar nyelv terjesztését fogamatba vétethetné, haza nem vihet, a mi, úgy hiszi, hogy az eddig tett előadásoknál fogva is, mindenekkel közös érzés: ugyanazért a fent előadottaknak törvénybe való vitelét sürgettetni kívánja.

Nagy Pál (16. másodsor). A ki magyarul nem tud, mozdíttassék el hivatalától, mert ha eddig meg nem tanult az 1790. diacta rendelkezésének következtében, annak vagy esze nincs, vagy nem akart. Ha a magyar nyelv megtanulására nincsen esze: nincs akkor a hivatalos dolgokra sem; ha nem akart: akkor a nemzetét vetette meg, és így semmikép nem érdemes a hivatalra. *Hogy pedig a magyar nyelv a veszedelmes plánumoknak áldozatjává ne legyen, s a miniszteriumnak az ellen való kinézései felforgathassanak: legjobb eszköznek látná azt, hogy a nyelv művelésére s annak a rágalmaszók ellen való óntalmazására egy Társaság állíttatnék fel, erre szednénk fundust, s az iránt vármegyéinknek is írának.*

Thewrewk följegyzése szerint ismételten örömkialtásokkal fejezték ki a rendek és hallgatóság tetszésüket az indítvány fölött; *) s midőn még

Balogh János (17. Bars) kívánta, hogy a magyar nyelv rögtön declaráltassék praedominans nyelvnek: egyszerre, mint ugyancsak Thewrewk írja, »conticuere omnes, intenticque ora tenebant.« Az óra épen tizenegyet ütött. Cs. k. kamarás és lovas-kapitány gr. Széchenyi István a zöldsasztalhoz szelid méltósággal közelítván, engedelmet kére és nyere, hogy szólhasson. A figyelmező sokaságot mélyebb csendesség lebegé körül, és a lánglelkű gróf a neki tulajdon spártai rövidséggel és magyar nemes-szívűséggel egy esztendői minden jövedelmét az honi nyelv előmenetelére szentelé. Thewrewk csak így röviden.

Tar Gáspár naplója a beszéd iránt bővebben értesít. Szerinte a gróf nyilatkozatának ez volt a tartalma:

Gr. Széchenyi István lovas kapitány (18.): Legszeretesebb időpontja mindig az, melyben hazája iránt való határtalan szeretetét hazájának megbizonyíthatja. Ehhez képest megfontolván mind a (Nagy Pál által) javallott, messzekiterjedő, intézet hasznos célját, mind azt, hogy, mint katonai szolgálásban levő s már 33 esztendőket elért magános személy, kevéssel beérheti, s ha lehetnének is némely apróbb szükségai, azokat számos jó barátainak szívessegek kipótolhatja, minden jószágának egy esztendei egész jövedelmét az említett intézet fundusául ajánlja.

A kimondhatatlan örömmel sokszorozott hangos kijelentései követték e nyilatkozatot, írja Thewrowk.

Vay Ábrahám (19. Borsod) az öröme az lecsillapodása után felállván, előadta, mily hathatósan érdekelte az előtte, hazája szeretetét cselekedettel megbizonyított nagy hazafi ajánlása; kinek példáját szerencsének tartván követhetni, mint tehetségétől telik, ugyanazon intézet fundusára ajánl huszezer forintot váltó czédulában.

Gr. Andrássy György (20. Torna) hasonló hazafiúi indulattal ugyanazon intézet fundusául ajánlott tízezer forintot conv. pénzben.

Gróf Károlyi György (21. Szatmár vm.) hasonló hazaszeretettől lelkesítve, ugyanazon intézet fundusául ajánlott minden esztendőre 1000 frtot conv. pénzben oly móddal, hogy ha még egy oly magyar akadémia is állítatik fel, melyben magyar nyelven a katonai tudomány is műveltetik, annak dotatiójára minden jószágainak esztendei felejövendelmét ajánlani fogja.

A haza ezen buzgó fiainak, így végzi Tar a följegyzéseket a második napról, a haza iránt lángoló s cselekedettel megbizonyított szereteteket a haza képviselői közönségesen öröm-érzésekkel értvén és elfogadván, az ajánló hazafiakat többszörözött »éljen« kiáltásaikkal tisztelték meg s ezt az országos gyűlésben is előterjeszteni s neveiket, ajánlásaikkal együtt, a törvénykönyvbe bevitetni kívánták.

A két nap dicső munkáihoz még egy epilogot kell esatólnom, hogy az actus a maga bevégeztségét megnyerje, ugyancsak Tar naplójából.

November 5-kén a kerületi ülés folytatván, a többi tárgyak között előkerült a »Magyar nyelvet művelő Társaság« felállítására tett fundatiók elrendelése is. Ez iránt

Bezeredy György (1) nyilatkozott először. Vélekedése szerint ezen társaság felállításában a cél a nyelv pallérozása és a tudományok előmozdítása lenne. A tett fundatiókra nézve pedig úgy vélekedik, hogy ennek igazgatása módjáról magok az ajánlók tegyenek fel egy proiectumot s adják be az ülésnek.

Vay Ábrahám (2). Mihelyt ez a csekély ajándék a haza oltárára letétt: azonnal a hazáé lett az, következésképen az arról való gondoskodás is a közönségé. Ehhez képest úgy vélekedik, hogy egy erre nézve formálendő systematikus vázlat készítésére az ajánlókon kívül többek is neveztetnének ki, s az így egyetértve készitendő javallat terjesztetnék a közönség elébe.

Gróf Desselffy József (3). Csak maga érezhetvén az ajánló azon okokat, melyeknél fogva ajánlását teszi s maga rendelheti azt annak céljához képest, vélekedését erre nézve az 1. számú vélekedéshez köti.

Nagy Pál (4). A mennyiben a feljebbi célra tett ajánlás az országos ülésben is fog folytatni, s ez iránt a vármegyék is meg fognak kerestetni: az erről való intézetek tétele is az országé lesz. Ahhoz képest elfogadhatónak véli a 2. sz. vélekedést.

Gr. Desselffy József (5. másodsor), sokkal fontosabbnak látja, hogy magok az ajánlók tegyék meg az intézetet az ajánlások iránt, mint az egész közönség; mert a publicum dispositiója alá került a Ludovicae Academiára tett fundatio, s látjuk, mi a következése. Azért javallatját megújítja.

Gr. Andrássy György (6.) Az adakozók számát vagy az adakozások mennyiségét nagyon megkevesitené az, ha azoknak magokban feltett céljokkal meg nem egyező intézetek tétetnének. Azért az 5. sz. vélekedéshez kapcsolja a maga ezen vélekedését, hogy az ajánlótól fundationalis leveleik összeszedetvén, a principiumokat magok adnák be az ajánlók.

Szegedy Ferencz (7.) felhossa, hogy midőn gr. Festetics az 1807. országgyűlés alkalmával az Indzinér-akademiában tanuló magyar fiaknak fundusul 40 ezer forintot ajánlott,

arról a fundationalis levél megkészítettén, az annak feltételeihez alkalmazott ajánlást többen is követték. Itt is lehetne hát az ugy, hogy 3—4-en a bővebben ajánlók fundationalis leveleiket megkészítvén, a több ajánlások is azok közül valamelyiknek elválasztott normájára tétessenek.

Nagy Pál (8. másodsor). Ha minden adó külön conditiókat tenne fel ezen czélt néző adományára: ugy a hány adó lenne, annyiféle lenne a fundatió. Már pedig azt fel nem lehetvén tenni, hogy az adók ajánlásaikat csak azon feltétellel tegyék, ha az ő princípiumok megáll: méltán következik, hogy ebben nem a különösségeket, hanem csak a czélt néző generalitást veszik és így az erről való dispositiót országossá teszik. Ugy vélekedik tehát, hogy ezt az ország intézze el, s ezen intézet alá jöjön az adók véleménye is.

Bezerédi György (9. másodsor). Nagyon sajnosan esnék az ajánlónak, ha ajánlására nézve nem czélja szerint való dispositiók tétetnének. Egy ez. Más meg az, hogy az illetén fundatiók az országos elintézés alá bizatván, olyan következtései lehetnének, mint a Ludovicea-Akademiára tett ajánlásoknak is. Azért vélekedését megújítja, azért is, hogy mikor az ajánlónak planuma a közönségnek beadatik, akkor is hozzá lehet ahhoz szólani, s a hol helye lesz, igazítás tétethetik.

Elnöki kijelentés nincs csatolva a tanácskozáshoz; de hogy miképen egyenlített ki a vélemények közötti különbség: mutatja azt a néhány nap mulva megkészített két okirat. Ezek egyike, *novemb. 8-kán* keltezve, *nyilatkozat* a Nádorispánhoz a négy első alapítótól, a ki az ajánlati iratot a *Vay kezéből vette át*,³² intézve az országgyűléshez is, melyben *ajánlataikat egy »Tudós Társaság«* felállítására bejelentik; a másik *Terv*, feltéve Vay Ábrahám által *novemb. 21-kén* az iránt, milyen lenne a szerkezete ennek a »Tudós Társaság«-nak.

S itt végződik e nagy napok története.

Összehasonlítván újabb kori írónk főntebb bemutatott előadásait az általam felhozott s eddig vagy figyelemre sem érdemesített, vagy ép ismeretlen adatokkal, melyek között a Tar-féle naplójegyzeteket részint kihagyás nélkül, részint rövidebbre vonva, de semmi lényegest nem mellőzve, közlöt-

tem: azonnal kitünik nemesak a közöttök való különbség, hanem az is, mennyi tisztulást, mily teljesbséget nyer az egész történet a nem tudott tények behozása által.

S az van még hátra előadásomból csak, hogy ez összehasonlító kimutatást röviden megtegyem.

A két napi tanácskozást nem november 3-kán kezdjük s folytatjuk 4-kén ezután (Kemény, Horváth, Falk), hanem ha eddig kételkedtünk volna is Döbrentseiben, határozottan 2-kára és 3-kára tüzzük azt ki. Az akadémia *születésnapját*, mint Toldy nevezi, nem november 23-kára (Tóth L.), sem nem 7-dikére (Névtelen s utána Kerékgyártó)³³ tesszük, hanem 3 kára, a mint ezt Bajza után Toldy is írja.

A tanácskozás *tárgyáról* nem fogjuk már most állítani, hogy az *általában* egy akadémia felállítása iránti óhajtság nyilvánítása volt (Kemény); sem azt, hogy az akadémia felállításának *módozatai* forogtak szőnyegen (Horváth, Falk); sem azt, hogy az akadémia felállításához szükséges *pénz honnan leendő előteremtéséről* volt a szó (Ballagi): hanem látjuk, hogy tulajdonképen a *nemzeti nevelésről s a nemzeti nyelv terjesztéséről* tanácskoztak s ez által és ez uton a nemzetiség megerősítéséről, és hogy az akadémia az eszmecsere folyama alatt fejlett ki. Valamint azt sem fogjuk elhinni, hogy vita folyt volna a fölött »*Marczibányi-intézet-e vagy Akadémia?*« (Horváth), és hogy az utolsó mellett *nagy többség* nyilatkozott volna, mivel ily discussióra alkalom sem *látszik*, hogy lehetett volna, ha csak ez állítás valósága okiratilag be nem bizonyíttatik.

Ha azt tekintem, *ki hozta szóba az Akadémia felállítását?* Nem fogadom el ilyennek Nagy Pált (Toldy); nem Széchényit (Pulszky); de azt sem mondhatom, hogy nem tudni ki által s csak ugy esetleg hozatott fel (Tóth L., Kemény, Horváth, Falk, Ballagi): hanem megnevezem, hogy 2-kán már főlemlitette *Kolozsvári* Miklós, 3-kán ismét szót tett fölöle *Takács* Gáspár, majd *Komáromi* István s végre *Nagy Pál*, a ki egyszersmind a fundusra is rá mutatott, a mi nek kifolyása lett a Széchényi hazafiui nagy áldozata.

És midőn az egykoruaknál, a szemtanuknál azt olvasuk, hogy a Nagy Pál szavait, melyekben az Akadémia felál-

litásának szükségét hangsúlyozta s ez anyagi erő előállítására nézve a főurak hazafiságára appellált, *általános tetszésnyilvánítások* követték: sem a *mozgásnak* (Döbrentei) nem adunk helyet, sem a *zajnak* (Toldy), annál inkább nem a még ezekkel is ellenkező *csendnek* (Horváth) és *halotti csendnek* (Falk), melyekkel írónk a beszéd okozta hatást festik, de még kevesbbé annak, hogy mágnásaink némán sütötték le szeméiket, meggörnyedve mintegy a szemrehányás sulya alatt, de erélytelenek arra, hogy tettekkel megezőfolják (Falk), mert azt nem tarthatjuk egyébnek dekorátori frázisnál, melynek semmi tönylegesség nem felelt meg, legalább az eddigi adatok szerint.

Széchenyi személyisége és szereplése a kerületi ülésen határozottan tisztultabb alakot nyer az új adatok által, s *valóbb* a kép, mert igazságon épül, annál, melyet magunknak eddig felőle formálhattunk, s *hívebb a történehez*.

Tudjuk már most, hogy *nem ült* épen a Nagy Pál háta mögött (Horváth, Falk, Csengery Névtelene), ülni nem is ülhetett, mert azt csak a gyűlésben jelen volt követek tették, ő pedig nem volt tagja a törvényhozó test követi részének, hanem a *hallgatóság között állt barátai társaságában* (Thewrewk), a mit ekképen állít Sztojka is: »Véletlenül, a kerületi ülésünkben *hátról állott sokaság közül, legottan előállott gr. Széchenyi István*« stb.

Nem viselte magát oly hetykeszerű lenézéssel senki irányában, hogy annak kérdéseire csak félvállról mosolyogva válaszoljon (Falk), mert nem is intézett hozzá kérdést senki olyant, a mire ezt tehetné volna; nem is bocsátkozott senkivel párbeszédbe (Kemény, Horváth, Falk) *megélhetéséről*, mert ő már ajánlata folyamán *előlegesen* nyilatkozott ez iránt beszéde szövegében, nagy szerényen »oly szép kifejezéssel élvén,« mint Sztojka írja, »hogy ő még ifju s nőtelen ember levén s kevéssel beérhetvén, azt magától könnyen elvonhatja. Jó barátaim vannak, a kinnél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyulok« (Névtelen).

Azt sem fogjuk ezután állítani, hogy azért ajánlotta fel jövedelmét az akadémia felállítására, hogy *módot nyújtson az arisztokráciának vele egyesülni s bebizonyítani*, miszerint szí-

vében lelkében magyar (Pulszky), s így hogy tüntetésszerűséggel tette azt, a mit tett; mert a »*Névtelen*« szerint beszédének egyik passusa így szólt: »Nem azért teszem ezt, hogy vivát-okat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tettere tüzeljek. Ezt nem minden ember teheti úgy, mint én. Én katona vagyok és nőtelen.«

Mellőzni fogjuk ezután a történet illusztrációi között a *suttogó* tudakozódást is Széchenyi vagyona iránt (Falk), nemcsak mint hisztóriai valótlanságot, hanem úgy is, mint pszichologiai lehetetlenséget.

Szólanom kell a *szűz beszédről* is, mely egyszer kitalálva (Kemény), nemcsak propagáltatott (Horváth, Falk), hanem még odáig is kiterjesztetett, hogy Széchenyi ez egyszeri fellépésén kívül ez országgyűlés tanácskozásaiban soha többet részt nem vett (Horváth). Megjegyzém már, hogy ez állítások merőben ellenkeznek a valósággal. Ime az adatok:

Sztojka követjelentésében (nov. 4.) ez áll: »Előállott gr. Széchenyi István, már a *proceresek tábláján magyar nyelven* szólott mágnás . . . «

A *Névtelen* napló-író ezt jegyezte fel: »11. oct. Folytatódott a Nuncium olvasása . . . A Nuncium a Proceresekhez általküldetvén *pro et contra disputáltak* Cziráki, B. Gyulai, a Judex Curiae, Fő-ispány Klobusiczky, Eszterházy József, az Erdélyi és Váradai püspökök, Gr. Illésházy G. *Szétsény*. A Palatinus dicsőségesen reassumált.«

A *Tar-féle* Naplókönyv 106. lapján ez van: »Jegyzés. Gróf *Széchenyi István*, több kereszt- s érdemjelekkel diszes kapitány, *magyar nyelven* különös hazafi buzgósággal sürgette ezen két napi ülésekben (oct. 12. 13.) a státusok kívánsága elfogadását, melyet, ugyanannak példáját s nemzeti indulatját követvén, több fiatal mágnások is cselekedtek.«

Ugyancsak a *Névtelen* 1827. febr. 2. ezt jegyezte fel: Ezt a beszédet két ifju mágnás igen megkorbácsolta, Gróf *Széchenyi István* és Gr. Eszterházy Mihály (a moratoriumról volt szó).

Ennyi az, a mit a novemberi emlékezetes két nap történetére nézve a rendelkezéseimre álló kutfők nyomán elmondhattam. Többet és mélyebbet, különösen Széchenyi szereplését illetőleg, legilletékesebben az ő saját *Naplójából*, ha az egyszer világot látandó, várhatunk és nyerhetünk. Kívánatos is, meg is érdemli történelmünknek ez a szakasza, hogy egyszer a maga egész teljességében, világosságában és ragyogásában álljon előttünk és maradékaink előtt, mint oly epochalis pont, melynél kezdődik e hazának és nemzetünknek ujjaszületése, még pedig álljon *rendszeresen* terjesztve elő. Én ezt most nem tehettem. Nekem adatok egybegyűjtése, adatok megbírálása volt czélom s feladatam, mely több tekintetben kizárja a formai alakítást; s épen ez az oka, hogy a naplók bemutatásánál is *mindent adnom kellett*, többet és egyebet is, mint a mennyi szorosan az akadémiai ügyre vonatkozik. Csak ez a mód látszott t. i. előttem alkalmasnak arra, hogy a felkapott és előtérbe juttatott tévedéseket mintegy arra kényszerítsem, hogy a *való tények* előtt önmagoktól visszavonuljanak. Tiszta, megrostált tényeket, kétségteleneket kívántam szolgáltatni annak, a ki magára fogja vállalni, hogy az Akadémia történeteit az 50 éves főállásnak küszöb előtt álló öröm-ünnepére megírja.

Jegyzések.

¹⁾ Desewffy József gróf lelkesült ódában dicsőíté Széchenyi nagy tettét. »A szép példa« volt czíme. 1823. tavasszal jelent meg a »Felső-magyarországi Minervá«-ban. »Széchenyi István gróf és kora.« Irta Falk Miksa. Fordították Áldor Imre és Vértessy Arnold. Pest, 1868. — Hogy az óda 1826-ban jelent volna meg: nem való. Olvasni lehet azt már 1825. a decemberi füzetben az 501. lapon.

²⁾ A mint látszik vélekedni gr. Lónyay M. elnöki beszéde, midőn így szól: »A tekintetes karok és rendek azon nap tartott körületi ülésének menetéről nem léteznek feljegyzések.« Gróf Lónyay Menyhért megnyitó beszéde az akadémia május 30-ki (1875) közlésén. »Pesti Napló« 1875. május 31. 121. szám. Esti kiadás.

³⁾ Az 1825-dik esztendőben sz. Mihály havának 11-dik napjára rendeltetett Magyarországi gyűlésének *Jegyzőkönyve*. Pozsonyban, 1825. 1826. (1-ső kötet), 664. lap.

⁴⁾ Ugyanannak 666. és 667. lapjain.

⁵⁾ Méltóságos Vajai s Luskodi Gróf Vay Ábrahámnak ur stb. életrajza. Irta Ponori Thewrewk József, Bars és Tolna Vármegyék Táblabírája. Pozsonyban, 1830. 9—13. lap.

⁶⁾ Egyetemes Magyar Encyclopädia. Szerkeszté Török János. Második kötet, Pest, 1860. Toldy Ferencz: *Akadémia* (Magyar tudományos). II. Az akadémia megalapítása. 21. 22. hasáb.

⁷⁾ Magyar Szónokok és Státusfértek. Kiadja Csengery Antal. Pest, 1851. — Széchenyi István, irta Kemény Zsigmond. 333—512. lap.

⁸⁾ Ugyanott *Névtelenül*: Nagy Pál. 1—18. lap.

⁹⁾ *Újabbkori Ismeretek Tára*. Tudományok s politikai és társas élet Encyclopaediája. Hatodik kötet, Pesten, 1855. Ebben: Széchenyi István gróf. (— h). Magán értesülésem szerint: Tóth Lőrincz.

És: Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Tóth Lőrincztől. Olvasatott az Akadémiában 1874. január 26. Pest, 1874.

¹⁰⁾ A dicsőült gróf Széchenyi István Életrajza. Eredeti kutfők után népszerűen előadja Boross Mihály. Pest, 1860. Ebben a 85. s k. lapokon: *Emlékbeszéd*, melyet Ballagi Mór tanár a pesti reformáltak által tartott gyász-ünnepély alkalmával olvasott fel.

¹¹⁾ *Huszondi és Magyarországi Történelméből* 1823-tól 1848-ig. Irta Horváth Mihály. Első kötet. Genfben, 1864. Az előszó kelt Genfben, 1863. végén.

¹²⁾ Falk munkája az 1. szám alatt.

¹³⁾ Budapesti Szemle. Szerkeszti Gyulai Pál. 7. szám. Budapest, 1874. Ebben: Jellemrajzok. I. Gr. *Széchenyi* István, Pulszky Ferencztől.

¹⁴⁾ Nagy Pál életréséhez, írja Csengery, egy igen tisztelt barátom nyújtá az adatokat, régi ismerője a jellemzett egyéniségnek s követő társa már az 1836-diki országgyűlésen. Azért e jellemrajzban, némi szerkesztői igazításokon kívül, összeállítás, felfogás többnyire ezen érdemes barátomé. Lásd a 7. sz. a. mű előszavát.

¹⁵⁾ A 7. sz. a. munka 356. lap.

¹⁶⁾ A 9. sz. a. m. 268. lap.

¹⁷⁾ A 9. sz. a. Nagy Pál emlékezete. 37. lap.

¹⁸⁾ A 6. sz. a. m. 21. hasáb.

¹⁷⁾ ²⁰⁾ A 11. sz. a. m. 176. lap.

²¹⁾ ²²⁾ Az 1. sz. a. m. 36. 37. lap.

²³⁾ A 7. sz. a. m. 356. lap.

²⁴⁾ A 10. sz. a. m. 89. lap.

²⁵⁾ A 11. sz. a. m. 176. lap.

²⁶⁾ Az 1. sz. a. m. 35. 36. lap.

²⁷⁾ A 6. sz. a. m. 21. hasáb.

²⁸⁾ A 2. sz. a. műben.

²⁹⁾ A 13. sz. a. m. 25. lap.

³⁰⁾ A 6. sz. a. m. 21. hasáb.

³¹⁾ A 11. sz. a. m. 177. 178. lapon.

³²⁾ Az 1. sz. a. m. 37. lap.

³³⁾ A 9. sz. a. m. 268. lap.

³⁴⁾ A 11. sz. a. m. 178. lap.

³⁵⁾ Az 5. sz. a. m. 11. lap.

³⁶⁾ A 13. sz. a. m. 25. lap.

³⁷⁾ A 11. sz. a. m. 177. lap.

³⁸⁾ Az 1. sz. a. m. 35. lap.

³⁹⁾ A 11. sz. a. m. 200. lap.

⁴⁰⁾ A 7. sz. a. m. 357. lap.

⁴¹⁾ A 6. sz. a. m. 21. hasáb.

⁴²⁾ Az 1. sz. a. m. 37. lap.

⁴³⁾ A 7. sz. a. m. 357. 358. lap.

⁴⁴⁾ A 9. sz. a. m. 368. lap.

⁴⁵⁾ Az 1. sz. a. m. 37. lap.

⁴⁶⁾ Az 1825-ik, 1826-ik, 1827-ik esztendőben tartatott *Dilla Fojamatiának* *summa*s előadása. Irta egy *jelen volt*. Megjelent az 1868. évi »Hon« esti lapjának 76. és következő számaiban. — Az a gyanúm, hogy az a *kézirat*, melyből a nyomás történt, *hibás másolat* lehet. Névszerint, hogy a »4. nov.« hibás olvasás folytán változott ezzé »1. nov.« helyett; épen ily hibás a »7. nov.« a »3. nov.« helyett, valamint a »11. oct.« »14. oct.« helyett; mert a szemtanú, a ki *jelen volt* a tárgyalásokon, azokat nem írhatta. Kár, hogy nincs közölve, ki volt az író. Én azt gya-

nitom, hogy *Debreczen vidéki s református* ember lehetett, mert azt, hogy a pestegyei követ Péchy Imre *főcurator*, csak az jegyezhetette meg, a kinek Péchy, mint a tiszántuli ref. egyházkerület főkurátora, valóság-gal főcurátora volt.

⁴⁷⁾ Az 5. sz. a. m. 10. lap.

⁴⁸⁾ Ugyanannak 11. lapján.

⁴⁹⁾ Ugyanott a 10. lapon.

⁵⁰⁾ A herezeg nádorispán kegyelmesen vette által azt *kezémből* a megígérte, hogy az intézetnek örömmel lesz pártfogója — írja Vay Ábrahám Borsod megye rendeséhez intézett levelében (Pozsony, novemb. 9. 1825), melyet velem Lévay József megyei főjegyző közölt.

⁵¹⁾ Magyarország Történetének kézi könyve. Kerékgyártó Árpád, magy. kir. egyetemi tanár által. Hatodik Rész. Pest, MDCCCLXX. 191. l.

II.
ADATOK

az 1825-ik évi országgyűlés történetéhez.

(Feloivastatott a m. t. Akadémia 1876. febr. 14-én tartott ülésén.)

VASZARY KOLOZSTÓL.

Az Akadémia jan. 17-én tartott ülésében Gyulai Pál Szilágyi Istvánnak ily című értekezését olvasta föl: *Kritikai adatok az 1825-iki országgyűlés nov. 2. és 3. napi tárgyalásainak történetéhez*. Ez értekezésből, bár azt rövid kivonatban közölték lapjaink, annyit kivehettünk, hogy történetíróink az alig félszázad előtt történt pozsonyi nevezetes kerületi ülés napjáról, melyen a magyar tudós társaság alapja letétett, s ennek első indítványozójáról ma már nincsenek tisztában.

Ha a »Fővárosi Lapok« szerint e kérdést Szilágyi csak azért elevenítette föl, hogy ha az országban másutt is lennének ilyen adatok, azok is mielőbb köztudomásra hozassanak és az Akadémia történetírója minél részletesebben és hitelesen ismerkedhessék meg a nappal, melyen első tudományos intézetünk megszületett: akkor én is mint közharczos, minden szerénytelenség vádja nélkül léphetek a küzdőterre és közölhetem a rendelkezésemre álló, Guzmics-féle hiteles kútfő nyomán — az Akadémia alapítása napjára vonatkozó adatokat, és fölhasználhatom ez alkalmat arra, hogy vezér történetíróinknak figyelmét az 1825-ik évi országgyűlésről irt kútfőm szerint téves adataikra föl hívjam.

Az 1825-iki országgyűlést 1825. jul. 3. Bergamóban kelt királyi levél szept. 11-ére hívta össze Pozsonyba, »mely napon minden követnek meg kellett volna ugyan jelennie, de a bevett szokás szerint még három nap engedtetvén a gyülekezők várására, szeptember 14-ikig *közgyűlés* nem volt, hanem

legelső *Circularis sessio* volt szept. 12-én, mely alkalommal ezen most kezdődött hetein leendő Praesessei tettek ezen cir. sessionak u. m. t. Bartal Pozsony vmegyei, Vitéz Abauj vmegyei követ urak.»

»A circ. sessiók tartatnak Pozsony vmegye házánál a nagyobb palotában. Circularis vagy magyarul kerületi ülésnek mondatik azért, mivel itt csak az ország négy kerületeinek és a Magyarországhoz tartozó részeknek követei gyűlnek össze, t. Karok és Rendek nevezete alatt megkülönböztetve a főrendektől, s ezeknek excelsi proceres, amazeknek inlyti status et ordines deák titulussok. Minden diactai tanácskozások ezen kerületi gyűlésben kezdődnek, hol írásba tévén a circ. a tanácskozás alá vett dolgokat, azután újra az országos gyűlésben veszik elől.«

»13. september ismét circ. sessio volt, hol:

a) A statusok részéről notariusokat választottak, u. m. ttes Bartal, Plathy, gróf Dezsöffy és B. Prényi urakat.

b) Kérdésbe jött, hogy magyar nyelven íródjon-e csak a regnicolaris sessiók diariuma? vagy deák nyelven is, mint az előtt volt, valamint az is, hogy a dictatura (a propositiók, vagy nunciumok lediktálása) mint menjen végbe. De ezeknek meghatározását mélt. personalis urtól várták, s bizonyost nem végeztek.«

»14. september volt a legelső országos gyűlés, kezdődött 10 órakor. Mélt. Szögyényi Zsigmond personalis úr mondott egy szép beszédet a státusok palotájában, melyben gratulált a rendeknek, és ezen diaeta czélját, u. m. a királyné koronázását, és az ország dolgainak igazgatását adta elől magyar nyelven, s végre a státusoknak a gyűlésben leendő egyetértését kérte.«

»Personalis úr azon beszédjét felváltotta f. t. Jordánszky úr esztergomi kanonok, ki is először megköszönté a personalis urat; 2-or ezen gyűlés czélját adta elől. Mindkét oratiót vivatok követték.«

»A főrendek táblájánál ugyan ezek történtek, itt is a praeses t. i. a palatinus nyitotta ki a gyűlést deák oratiójával, melyet a primás váltott fel.«

»Véghez menvén így mind a két palotában az egymás

között való köszöntések, a státusok deputatiót küldének a mágnásokat megköszönteni, a honnét ismét köszöntő deputatio jött a státusok gyűlésébe; szószóló volt báró *Szepesy* erdélyi püspök, ki hódító beszédével nógatta a státusokat az egyet-értésre, minekutána a mágnások részéről a gratulálást megtette, szinte electricus mozgásba hozta a státusok gyülekezetét a püspök úr beszédje, midőn a többi között ezeket mondja: Egy istenünk van, egy hazánk, egy constitutiónk; egy lélek igazgassa tehát gyűléseinket, mely az egyet-értés lelke.«

»Ezután mind a két tábla a jezsuiták templomába ment, hol maga a primás szolgált misét. Közel lehetvén az oltárhoz, láttam az érseki czeremoniás öltözetet, az érseki pálczát, az apostoli keresztet. Itt ő es. k. h. nádor ispány közel az oltárhoz egy számára készített széken ülve imádkozott a mise alatt.«

»Visszajövéen a miséről *mixta* sessió lett a fő-rendek palotájában, hol 1. Bory tabularis referens úr a directoriumot, 2. Szentkirályi úr pedig a representatiót olvasta föl, melyet a mindjárt kinevezendő deputatio fog vinni Schoshofba ő Fölségéhez. Ezen deputatio praesesse és szószólója Klobusitzky kalocsai érsek úr lett, s mellé még több püspökök, mágnások, nemesek, királyi városok ablegatusai rendeltetvén; a sessionak vége lett délután 1½ órakor.«

»15. september. A deputátusok Schoshofban lévén, hogy ezeknek tudta nélkül valami ne végződjön, *gyűlés nem volt.*«

(Forrássom szerint tehát téves nagy történetírónknak, Horváth Mihálynak »Huszonöt év M. O. Történelméből« czimű művének I. köt. 145. lapon található azon állítása: »a gyűlés megnyitása a királyi előadások átnyujtásával *september 15-én* ment végbe« mert e napon *ülés nem tartatott.* De már magában a nevezetes műben föltalálom, ha nem az ellenmondást, a tollhibát. Ugyanis az I. köt. 155. lapján a királyi leirat szeptember 28-ára tétetik ezen szavakkal: »Az ország rendei, a király sept. 28-ka leirata által is fölkívattva« stb.; de mint látandjuk, ezen a napon sem tartatott ülés s toll-, vagy sajtóhibából csuszott be a 28-ika *tizennyolczadika* helyett.)

»16. september. *mixta* sessio kezdődött 11 órakor, hol a Schoshófból megérkezett deputátusok, nevezetesen Klobusitzky úr referált deputatiójokról s előlhozta, hogy kegyesen fogadtatott ő Fölségétől a deputatio, és hogy következő napon 27. sept. tartják pompás bejöveteleket Pozsonyba, ezzel solválta a palatinus a sessiót.«

»17-ben volt a pompás bejövetelek ő Fölségeknék Pozsonyban, mely solemnitás sok hazafit, sok idegent Pozsonyba csalt, de újság kívánások ki is elégetetett, mert ezen Einzughoz hasonnek még nem látott Európa, mint ezt két franczia gavallér megvallotta, kik mindketten jelen voltak az anglus és franczia király koronázásán, s ezen Einzugon is.«

»A sok ember, annyira megdrágította a szállást, hogy a város szebb vendégfogadóiban naponként egy szobát 10 forintért adtak, sőt volt is, van most is két anglus a »Nap« vendégfogadónál, ki 700 forintot fizet ezüstben 3 szobáért addig, míg a diaeta tart, már ez akár két hónapig, akár két esztendeig tart (anglus erszény).«

»Ő Fölségek a király és királyné délutáni ötödfél órakor érkeztek Pozsonyba, utazó kocsikon, és a primás külső kastélya előtt lévő térségen (Fürsten Alleé) készített pompás sátorban szállottak bé, hol maga a primás köszönté a felséges vendégeket deákól, s ezt viszonozta ő Fölsége.«

»A sátor veres szőnyeggel volt béboritva, két fehér seilyem szék volt benne, ő Fölségek számára, s ezeken kívül borszékek, az udvari dámáknak, itt láttam legelőször herczeg Kohárit, Zichy ministert, és más Bécsben lakó magyar mágnásokat, Ötvöst, Nádasdit.«

»Temérdek sokaság volt itt, de a királyi sátorhoz csak azoknak volt szabad menni, kik magyar ruhában voltak, mások csak távolról néztek a sátor felé, voltak, kik jól előre gondoskodván, a sátor körül levő élő-fákra másztak fel, s onnét kukucsáltak az ágak közül a ragyogó diadémájú királynéira, és udvari dámáira, kik már 4 órakor megjelentek a sátornál Trautmansdorff fő udvarnoktól s Vurmbrand főkamarrástól késértve, ugyan ekkor jelent meg Metternich minister, a palatinus, Ferdinánd (Estey) herczeg, s több fő rangurak.«

»A tulajdonképen való Einzug kezdődött 5 órakor, a directorium szerint, az ezen solemnitásra rendelt, s meghívott urak, cselédjeiktől kísértetve, a királyi sátor eleibe csavarodva tértek a primásnak a város közepén levő palotája felé, hol ő Felségek szállottak, teljes meglepődéssel néztek a nagy pompát ő Felségek, és bámult a sokaság az egymást felváltó és felülhaladó tárgyak látásain, magyar, német lovas gavallérok, hintók, paripák, lovászok, inasok, kocsisok menvén előre, utóbb ő Felségek batárja is elől jött 8 lóval, melyben felülvén, sok vivát kiáltások közt indultak a belső város felé, utánok némely német lovagok, és ezek után a magyar gárda sereg, mely legnagyobb fényt adott az egész solemnitásnak, mentek azután az udvari dámák kocsijai, ki egy, ki több dámától terheltetve, ezekután vasas katonák etc.«

»A nézők figyelmét különösen magára vonta herczeg Battyányi zúgja, s kocsija, minden vas darab, mely kocsiján volt, ezüst plével volt borítva, még a batárt tartó federek is, 6 bokrétás lovait 22 liberias cseléd kísérte, az érsekek, püspökök zúgja is igen szépek voltak, s pazarlásig rajtok a drágaság.«

»A lovagok közt herczeg Eszterházy a gárda kapitány és gróf Sándor voltak nevezetesek, amannak ruhája, emennek a lovaglásban való ügyessége volt esudálkozásra méltó, amannak drága ruhái, paripája, s paripa szerszámjai fél milliomra, annak lovagló merészsége egy milliomra becsültettek.«

»J. gróf Sándor, ő Felségek sátorja eleibe rágtatván, három oly borzasztó ugratással tette parádéját, hogy a kik látták, a hely méltóságáról elfelejtkezve felkiáltottak, s magát is a királynét felkeltette üléséből ezen salto mortale, hogy állva szemlélje a tüstént földre terülő, s lelkét kiadó lovagot, de Sándor gróf édes megcsalódásba hagyta a szörnyülködő nézőket, mert elvégezvén roppant parádéját, mint a nyíl elébbre repült sárkány magyar lován, s lélektelen megdőbbetés után egy kevéssé indignálódó öröm fogta el a nézők szívét, ezen látást követő zugás közbe kérdezték aztán ő Felségek, hogy ki azon ifju? melyre midőn minister Zichy felelt, hogy az gróf Sándor, elmosolyodva mondá ő Felsége a király, hogy:

»Der Sándor? ich kenne ihn schon,« susogtak a királyné körül levő dámák is (udvari), kik tán csak a ritterzeiti darabokból olvastak ilyes valamit.«

»Ily magyar királyhoz illhető dicső pompával mentek lát ő felségek a primás téli palotájába, reszkedtető ágyudörgések, és harangok zugási között, estve az egész város ki volt világosítva, és ezen különben is májusi estvével vetekedő csend az éjjelt az ezer meg ezer mécsek még bájolóbbá tettek, a város háza, a promenád, a magyarutezai triumphalis porta, a primás háza egészen meg volt mécsekkel rakva.«

»18. september olvastattak fel a királyi propositiók a főrendek palotájában először, azután a statusok szalájában.«

»Megelőzte ezen propositiók felolvasását a követeknek a primás udvari szalájában való egybegyűlések reggeli 8 órakor, hol ő felsége a király is királyi méltósággal több fő emberektől kísértetve megjelent, és az ő számára készült thronusra ülve magyar nyelven köszöntetett herczeg Koháritól, erre ő felsége deákul felelt, s egyszersmind tudokra adta a diaetai uraknak, hogy propositiójít most átadja.«

»Nevezetes ő felsége ezen allocutiójáról, hogy német nyelven maga irta, s így fordította deákra, sok szép van benne, s látszik, hogy tüzzel van irva, követték is ezer vivatok, és azon allocutióra adandó felelet soká fásasztotta a statusok kerületbéli gyűlését. Jelen volt ekkor a primatialis szála galeriáján a felséges aszszony is és az egész királyi familia, Károly, János, Maximilian, koronaörökös, Ferencz, s don Miguelis.«

»19. 20. september. Csak circ. sessiók voltak, a hol minnekutána a diarium recensori választattak nyolczan a t. vmgyék ablegátusai közül, a királyi városok ablegatusai is és a káptalanok követei nagyon vitatták, hogy közülök is választassanak illy recensensek, utóbb szokáson kívül lévén ez a dolog, abban határozódott meg, hogy circ. sessióban küntömben is lévén voxok a két statusoknak s ha mi nem tetszik, tehetnek változtatást, a diarium némely punctum (olvashatlan) — — ak a vmgyék deputatusai közül választottak maradtak recensorok.«

»Ugyancsak 20-ban estvéli 5 órakor felolvasta gr. De-

seőfy azon — — — mot, melyben ő felségének felelnek a statusok a primatiális szálában mondott allocutiójára, és ugyan ez dictaturára is ment, s más nap 21-ik september felgyűlvén a statusok szokott helyekre circ. sessiót tartottak, reggeli 7 órákor, hol megrostálván gr. Deseőfynek mint circ. notariusnak nunciúmát s pro et contra sokat disputálván, abban állapodtak meg, hogy a 4 notarius együtt csináljon egy nunciúm mot, hozzájuk adván még Mariásy, s Vitéz urakat, kik e tárgyban együtt dolgozók legyenek. 9 órákor széjjeloszlott a sessio, s tüstént mentünk a statusok palotájába az ország házához, s a két tábla közmegegyezéssel korona örzőtválasztott m. Végh urat, candidatióban jöven véle Tihanyi s Vecsey urak, gr. Illésházy pedig dapiferorum regalium ministernek neveződött ki, sok vivát kiáltások közt, a mit e hív hazafi mind a palatinusnak, mind a statusoknak, és rendeknek mondott köszönő beszédje által kijelentett, hogy örömmel felvállal.

»22-ödik september. Felolvastatott 11 órákor a circularis sessióban a 4 notariustól készült ő felségéhez nyújtandó representatio nunciúma, de kívánván a statusok némely szavakat benne megváltoztatni, az újabb kidolgozás végett vissza adódott a notarius uraknak, kik ezt végre hajtván, ez nap délután ismét dictaturára bocsájtották a reformált nunciúm mot.

»23-dik september. Reggeli 10 órától elkezdve délután 4-edfél óráig tartott az ország házában a mágnások és statusok gyűlése.

»Jelen volt ezen a gyűlésen a palatinus is, Ferencz herceggel, most a mágnások, majd a statusok palotájában, a galeriákon nekik készített helyeken.

»Ezen hosszas gyűlésnek egyetlen egy tárgya volt a királyi allocutióra adandó felelet rostálgatása, mig nem végre egyik tábla a másiknak engedvén egy kicsint meg állapították közakarattal a nunciúmban leendő kifejezéseknek mint létét, sok baj volt a *preferens* szóval, és hogy bé ne csuszson a nunciúmban a királyi propositió nevezet, a statusok tábláján beszéllettek ez által kitetszőleg t. Vitéz, Balogh, Nagy Pál, Prényi, Plathy, Descőfy, Bezerédy, az eperjesi ablegatus Latzkó azt mondotta, hogy méltó ő felsége, hogy Franciscus I. Magnus appellation; a mágnások táblájánál

pedig maga a nádor ispány egy fertály óráig szüntelen beszélt szép deáksággal, úgy az ország bírása is, a bán, Cziráky különös tüzzel, és válogatott szavakkal a statusok azon határozása ellen, hogy a nunciúmban ne legyenek ezen szavak után: *suae matris ssmac personam*, ezek téve: *quam pro patria ad perniciem exponere non dubitavit.*

»24. september. Mind a két palotában volt gyűlés, és újra némely igazításokat tévén a nunciúmon az nap délután a mixta sessióban megpecsételve deputátusok által elküldődött ő felségének.

»25-dik september. Volt a királyné koronáztatása, kezdődött a solemmitás reggeli 7 órákor, s végződött 12 órákor, a midőn ő felségek a király s királyné a palatinussal, az esztergomi s kalocsai érsekkel együtt ebédhez ültek a primatiális szálában. Itt minden magyar ruhában öltözött ember meg nézhette őket, a galerián lehetett látni minden idegen országi követeket, ő felsége fiait, testvéreit, s unokáit, a kis Napoleont, ezeken kívül voltak a galerián több hercegnék, grófnék, és udvari dámák, pedig ő felségek asztala mellett állottak, mig ebédeltek.

»Elvégezvén ő felségek az ebédet, más fél órára elhagyták az ebédőt s kiki ment a királyi ebédre a redout szálába, hol 500 emberre volt terétve 7 asztal.

»A királyi hercegek, követek, udvari főbb tiszték az udvari dámák a primás házában ebédeltek, a magyarok mind a redoutban herceggel Koháritól fogva az utolsó magyar ruhás magyar emberig, ki ekkor Pozsonyban volt, s ezen ebédén kívánt jelen lenni.

»Itt láttam legelőször s talán legutolszor is csupa arany tálokat, tányérokat, villákat, arany nyelű késeket, virágtartó nagy arany edényeket, ő felségek baldachinja alatt voltak ülő székek, jobb felől állott egy püspök a nagy ezüst keresztel, balfelül az herold, az ország czimerével, Kohári herceg, és gróf Illésházy szolgáltak az asztal körül, a confecteket pedig több kinevezett adjunctus dapiferek, u. m. gróf Csáky, Vesselényi, Vay hordták.

»Jelen voltam én is ezen királyi ebédén, de a bámulás

miatt nem ettem, voltak burgundiai, tokai, champaniai, malagai borok.«

»Estve ki volt a város világoztva, különös volt gróf Erdődy háza, herczeg Grazsalkovicse, melynek kivilágoztása negyedfél ezer forintba került, (be sok szegény be ért volna ezzel) a primásé és ennek ezen solemnitásra épített oszlopa, a város háza, a promenád, a zsidók utszáján a diadalmi kapu, úgy a magyar utszán is voltak apróbb illuminatiók is: *Wilkommen* a promenád mellett, s az academia kapuján.«

»Az udvar minden illuminatiót megnézett, s az egész városban tolongott a nép, hogy láthassa ezen új királyné tiszteletét.«

»A bécsi politzai diarium szerint Pozsonyba Bécsből a koronázást megelőző napon 18,000 bécsi német jött le, — — — passust.«

»26-ik september. Volt gyűlés mind a két palotában, ezt megelőzte a circularis sessio, mely volt reggeli 7 óraker, itt is amott is a királyné számára adandó 50 ezer darab aranyról tanácskoztak, s meg állapították ennek a nemesek által leendő megadását, s ő cs. k. f. herczogsége a palatinus megigérte, hogy ő gondoskodni fog arról, hogy mennél előbb a királyné kezébe szolgáltatthassa, a mit a statusok meg is köszöntek a palatinusnak.«

»Ugyan itt végződött az is, hogy Metternich ministert, és Steinlein bárót indigenatusnak elfogadták a statusok taxa nélkül, mert a mint Vay úr megjegyzi, amannak oly magasak ministeri érdemei, hogy ő nem láthatja (de ez furcsálkodva volt mondva) azokat, Steinlein pedig mivel a bavarai király követje itaque reginae nostrae charissimae complacendi studio dignus est Stainlein, qui in nrum indigenar. etc.«

»27-ik september. Reggeli kilenczedfél óraker kezdődött, s délutáni egy óraker végződött circ. sessio kezdette a valóságos diaetai pertractatiókat.«

»A gravameneket megelőző tárgy ezen gyűlésben a királyné koronáztatására verendő emlékpénzekről való tanácskozás volt, hogy t. i. legyenek azok közül csupa magyar felülírásu emlék pénzek is, sőt ugyan ekkor említette Ragályi Tamás borsodi követ, hogy illő volna megkérni ő fel-

ségét az iránt, hogy ha az olaszországi pénzekben olasz felülírás van, méltóztatna ő Felsége a magyar pénzekre magyar felülírást tétetni.«

»Minden eddig volt gyűlések csak készülétek voltak ezen magában ugyan készülő, de mégis sok szöpet szüendő circularis sessionak.

»Ezen sessióban vétettek fel az ország különös gravamenjei, t. Bartal úr volt, ki legelőször előadta rövid, de fontos beszédében egész hazafiui lélekkel, azon sérelmeket, melyek hazánkat sanyargatták az 1812 esztendőttől fogva; a diaeta nem léte, a commissariusok, a patensek, a só ára felvétele, voltak azon punctumok, melyek ő mint praefereus gravamenekről, hogy a statusok tanácskozzanak javallotta Bartal ur; felváltotta ezt ngos Vay ur szép beszéde, ki minden gravamenek felett való tanácskozás előtt valónak azt tette, hogy ő felségét kérjék meg a statusok, hogy nyilatkoztassa ki azon consiliarusokat, kik ő felségét azon dologban informálták, hogy commissariusokat küldjön a vmgyékre, s e meg lévén büntetést csapjanak azokra; ez ellen szólott consiliarius Némethszeghy ur, hogy t. i. ő felségét ne kedvetlenítsük el ily különös kérésünkkel, melyre gr. Descöfy ama tudós hazafi felkelvén oly szívre ható orátiót mondott, hogy sokaknak köny esillogott szemekben, ugyanis t. Szerencsi úr ezen vélekedésére, hogy a magyar generositás azt kívánja, hogy az elmúltakat felejtjük el, ezt mondotta: Nem tartom én azt generositásnak, hogy a ki engem 15 esztendőkig sért, háborgat, nyomorgat, annak a 16-dik esztendőben megengedjek, mert az akkor újra egy epochát kezd, s tovább sérteget, meg kell tehát büntetni a hitetlen projectistákat, consiliarusokat, kik magyar áldott hazánk zsírját szívják, egyik lábok a koporsóban, másikkal a haza nyakára hágnak, nem tartom én azt a generositást virtusnak, a mi engem rabszolgaságra juttat.«

»Más szempontból nézve a miniszterium a mi constitutionkat, mint kellene, az azt tartja, hogy az austriai monarchia minden hozzá tartozó országokkal egy testet tesz, s minden ministerialis dolgoknak az a fő célja, hogy ezen egésznek egyformán legyen dolga, a miből a következik, hogy hát

a mi országunk s constitutióink nem independens. — Érzékeny szavak voltak ezek, s zokogással elegyes vivatok váltottak fel ezeket, és sok mágnások neveik hallattak a vivatok közt, hogy azok a büntetésre méltók.»

»T. Babóthy ur a nyitrai egyik tudós ablegatus deák nyelven mondott továbbá egy igen derék beszédet, nem engedhet ő Caningnak az ékessen szözlásban, és a systemathicus előadásban; a végrehajtó hatalom mennyire túl lépett az eleibe szabott határon, megmutogatta, s hogy az ez által okozott sérelmeket csak úgy lehet orvosolni, ha mindenek előtt azt háritjuk el, hogy ne féljünk ettől, a mi úgy esik meg, hogy a német katonákat, midőn az országban jönnek meg esküdtetjük, hogy hazafi ellen nem von kardot.»

»Ezen javalásra azt felelte Nagy Pál ur, hogy ő még akkor sem meri bátorságban való maradását oly katonára bízni, kit nem a nemzetiség köt véle össze, mikor az meg esküszik arra, hogy hívséges lesz, hanem ha magyar születésű, és mikor katonának megesküdtetik nemcsak a császár hűségére esküszik, hanem arra is, hogy a magyar constitutiót oltalmazza, mely constitutio, hogy egész Európa előtt consequensek legyünk, szükség hogy reformáltasson, vagy az által, hogy állandó insurrectio legyen, vagyha ezután is a jobbágyság tartja a magyar korona alatt levő országok katonáit, annak sorsa jobb legyen.»

»Sokan azt is javallták, hogy ha minden 3 esztendőben diaeta nem lesz, nem kell adni contributiót, sürgették a magyar nyelv virágzásban való hozását, hogy így a nemzetiség lábra kapjon, Nagy Pál, Ghyeczy, Pa — — — Csáky, Schmidg etc. mely magyar nyelv virágzását Nagy Pál ur — — — constitutio fentartása, mind a nyelv szépsége tekintetéből szükségesnek lenni mutogatta. T. Plathy ur a nationalis nevelésen kívül vitatta, hogy minden esztendőben egy napon össze jönnének az ország deputatusai s könnyebben orvosolhatnák egy esztendő sérelmeit, mint 3-ét.»

»Végre felállott ezen circ. sessió praesesse Niczky ur s proponálta, hogy nem jó lenne-e egy deputatiót kinevezni, mely a most sokkép előadott gravamenek kidolgozásán munkálkodna, hogy ezen munkát elkészítve terjesztenék a mág-

nások eleibe, erre mind reá állván, ennek kinevezettek Vitéz, Mariásy, Nagy Pál, Vay, Babóthy, Bezerédy, ezzel vége lett a circ. sessionak.»

(Ezen sept. 27-iki ülés lefolyására vonatkozó jegyzetek szerint téves Horváth Mihálynak említett művében 154-dik lapon található azon állítása: »Zala követei Deák Antal és Szegedy Ferencz, megnevezettni s vád alá fogatni *indítványozák* mindazon hazaárulókat, kik a fejedelmet tévutra vezették stb.« Igaz ugyan, hogy Deák Antal is szólt a consiliáriusok ellen, de nem ő volt az *indítványozó*; Deák ugyanis *okt. 7-én Rohontzy* veszprémi követ után »fölkelvén jelentette, hogy az ő committensei is *indítványozták*, hogy a gróf Amade ellen is büntetés rendelődjön, s instructiója szerint köteles volt ezt jelenteni.« Szegedy az okt. 10-én tartott ülésben szólt először).

»28-ik september. A kinevezett deputatio dolgozván munkáján t. i. a praefereus gravamenek orvoslása módján, semmi circularis, sem regnicolaris sessiók nem tartattak, hanem ez napon a primatialis házban lévő kápolnában ki voltak téve a nézés végett az ország clenodiumjai, u. m. szent István palástja, a korona, pálcza, aranyalma, egy veres bársony toku egyenes kard, két pár cipő, egy pár veres strimfli; két gárdista strázsálván ezen sz. erekliet, és az új korona őrző n. m. Végh *is* mellettek volt. A szakadt palástot 26. september maga a királyné foldozgatta menyével Ferencz herczegnével (kik alig foltoztak ezen kívül étekben).«

(Az október 5-étől nov. 2-ikáig tartott, kéziratomban hosszabb és rövidebb kivonatban közlött üléseket mellözve, áttérek a nov. 2-ikán, 3-ikán tartott kerületi ülésre, melynek lefolyását forrásom következőleg írja le):

»November 2-dik napján a magyar nyelvről és a nemzeti nevelésről értekezvén a *karok és vendek* (többé nem status és ordines már) midőn itt a felteendő izenet rendje szerint a koronaörökösnek magyarosan leendő neveléséről kellene szözlani, Balog ur, a Barsvmegyei követ ur azt mondá: hogy ő ugyan általlátja annak szükséges voltát, hogy jövendő fölírásunkban említést tegyünk erről, de minthogy a mostani koronaherczeg különben magyar hazafi által neveltetett, erre

ne terjeszszük ki figyelmünket s kérésünket, hanem csak az ezután leendő minden koronaörökösre. *Péchy* ur is ezt vitatta, *Vitéz, Descöfy, Ghyczy, Komáromi, Mariásy* ugy ítéltek, hogy nem kell kivételt tenni, hanem általában kell említeni a koronaörökösöket, és azoknak nevelését.

Ezt előre boesájtván, a nevelésről való értekezés jött tanácskozás alá.

Németszeghy legelőször is ellene mondott a külső országokra való kijárásnak, minthogy, úgymond, országunkban is elég tudós professorok vannak, kiktől elég neveltetést és tudományt nyerhetnek ifjaink. *Mariásy* erre azt felelte, hogyha a nevelés külső országokon, nevezetesen Bécsben és az olasz földeken megy végbe, úgy ő is veszedelmesnek tartja a külső országokra való kimenetelt, mert ugy a növendék elveszti hazafiuságát, de hogy a felnőtt és iskolákat végzett ifju ember nem tanulhatna a külső országai professoroktól, azt tagadja. *Somsics*. A magyar universitásnak a német bécsi universitás-tal való függése ellen panaszolkodott, előhozván a Studien Hof commissiót, mely az egész monarchiába az Olaszországon kívül a német nyelvet akarja behozni az iskolákba s melynek systemája szerint a magyar nemzeti nevelésmód lábra nem kaphat. A pesti universitásban tehetetlen öregek tétetnek professoroknak, s megesk, hogy 10 esztendeig is üres némely tanító székek, csak azért, hogy a suplensnek nem adódván meg az egész professori fizetés az universitás javaira ügyelő felvigyázóság jó vagy rossz czéltól-e? a költséget megkimélje, holott nincs egész Európában gazdagabb fundusu universitás mint a miénk, csak az a baja, hogy nem maga gazdálkodik, hanem más ő helyetté, s nagy jövedelmeiről nem néki, hanem másnak számolnak. Két törvénytelen parancsolat jött a magyar tanulóokra nézve hozzánk, egyik az 1790-ik esztendei diaeta 26-ik artikulus ellenére eltiltotta a protestánsokat a külső akademiákra való kimeneteltől, hol nekik fundatióik vannak, s iskoláik szépen virágoznak. A második által a szülők természeti jussok ellen gyermekeik nevelésében szűkebb határok közé szorítottak, midőn a reformatus nevelők eltiltatnak a katholikus ifjak nevelésétől, s ifjainknak semmiféle protestáns professort ezután hallgatni nem szabad. Ha ke-

reskedés végett szabad kimenni külső országokra, miért ne volna szabad a tudományok kedvéért kimenni? Ha olvassuk az 1681-iki diaetalis actákat, meggyőződhetünk affelől, hogy a vallásbeli egyenetlenség és üldözés sok siralmakat huztak magok után, ellenben az egyetértés az egymás iránt való bizodalom sok jóknak szerzője, hogy hát ezt megnyerhessük, legyünk munkások abban, hogy tanulás végett legyen szabad kimenni a külső országai academiákra, de különösen a protestánsoknak, kiknek szép fundatióik ott híjába hevernek. *Kolosváry*. Már Mátyás királynak különös gondja volt a tudósokra, s annak nyomdokait követvén Pázmány, Foglár, Erdődy szép fundatiókat tettek az iskolákba: de fájdalom mind e mai napig csak a deák nyelv tanutása az ifjaknak legfőbb iskolai kötelességek. Tanítóik csak annak örülnek, ha szépen eltudja mondani deák leczkékét a magyar fiu, így soha velősen nem tud gondolkodni, soha elmélkedő tudós, vagy csak igen ritkán válik iskoláinkból hol semmi katonai, politechniai, oeconomiaai tudomány nem tanittatik, s így ifjaink iskoláik végeztével egyedül bírók, vagy prokátorok lehetnek. Vélekedésem tehát az, hogy az universitás gazdag jöszágainak administratiója szakasztasson el a publica administratiótól, s adasson által magának az universitásnak, hogy a professorok becsületesen fizettessenek, s legyen kedvök a tanításhoz. A leányok nevelését a mi illeti, ha ezt voltaképen meg-gondoljuk, úgy fogjuk találni, hogy itt és ez legnagyobb fogyatkozása a mi nemzeti nevelésünknek. Magyar ifjakat akar-nánk nevelni, s kiktől születnének ezek? Mostani leányaink-tól? Hiszen ezek a szánakozásra méltó teremtések mostani országunk helyheztetésében abban tartják neveltetésüket, hogy ne magyarul, hanem más nyelven beszéljenek, és ha ez meg van, már egy ága ez reájuk nézve a pallérozott nevelésnek. A leánynevelő intézetekben szó sincs a magyar nyelvről és ha az igazgatók netalán őket meglátogatják, soha csak kérdésben sem teszik, hogy leánykáim tudtok-e magyarul? Nem! e helyett oly dolgokat tanittatnak velük, melyeket a publicum sem tud, s azonban azt nem tudják, hogy melyik vármegyében születtek, holott a magyar hazai dolgokkal való ismeretek nagyon erősen kötnék őket az országhoz és magyar asz-

szonyokká válván, idővel magyar hazafiakat nevelnének. Itt ott vannak magyar fundatiók (az apácák klastromi) de ott magyarul nem tanítanak, pedig ha kedves a magyar fundatió, kedves lehetne a magyar nevelés is. Magyar téjjel szívja be a csecsemő a hazafiuságot, gondolkodjunk hát leányainkról is.

Gyurcsányi. Van ugyan a protestánsoknak Bécsben már oly intézetjük, melyben a papi tudományokat tanulhatják, de a külső országai nagy iskolákból való elzárattatások, mind e mellett is törvényünkkel ellenkezők, ha nem említem is itt azt, hogy a nagyobb hivatalokba nem proportió szerént applicáltatnak a protestánsok. Midőn a consiliumnál, camaránál, cancelláriánál alig van egy két protestáns. Pedig tudjuk mely erős rugó a hivatal elnyerésének reménysége minden kötelességeinknek hűséges folytatására. (Ez a nagyra menendő beszéd itt félbe szakadt, de majd utóbb elfogja mondani *Ragályi*, a mi elmaradt, s kifejti, a mi *Gyurcsányi*nk szíven fekszik, de a mit ő tovább nem vitatott, elégnek tartván a jég-törést.) Egyébiránt javalta Gyurcsányi, hogy az izenetbe bele kell iktatni a Ludovicacum virágzásba leendő hozását, s a kanai nevelésmódot.

Bezerédy. Itt is csak emlitsük meg, hogy mi a magyar nevelést nagynak tartjuk, azért ezt a kiküldöttség munkáiban akarjuk éreztetni. Különben a Ludoviceát megemlíthetjük itt is. *Uzovics* jelenti, hogy gróf Csáky László püspök a Notre Dámák klastromának 50 ezer forintot adott. Kérjük meg hát ő felségét, hogy ebből egy magyar professort legyen szabad tartani.

Sombory jelesen előadta a leányok neveltetésének folytatását. De a férfiak neveléséről is igen fontosán beszélt, minden polgárt úgymond czélarányosan kell nevelni, legjobb volna tehát, hogy egy bizonyos classis (papok) kezéből vevődne ki a nevelés és a tudományok magyar nyelven, magyar hazafiak által taníttatnának, így lehetne várunk, hogy ifjaink a nemzeti lelket hordoznák szívében, s igaz védjei lennének idővel hazánknak. Az aszszonyi nemre nézve is a magyaros nevelést javalta. Most úgymond francia s német gouvernantok nevelik leányainkat, a kiktől valóba semmi izlést nem

várhatnak, s hogy igaz magyar anyák legyenek, s váljanak belőlök idővel, mi sem várhatjuk, a haza szeretetét, s a constitutiót kell ezekkel is megismertetni, így szelidül ennek az erkölts, így lesznek hív férfiak, hív feleségek. *Deák.* A nevelők ha különböző vallásuak is, a catholicusok iskolai cathedraira is applicáltassanak. *Perényi.* Elosztván a nevelést két részre: t. i. *előkori* nevelésre, melyben a gyermek a főbb tudományokra előkészítetik, és *tudományos* nevelésre, melyben az ifju az életben megkívántató tudományokra taníttatik. Ha amaz eltévesztődött, ezt el nem éri. Már pedig nálunk az előkori nevelés érthetetlen nyelven menvén végbe, a növendék szívében a haza, a constitutió, a virtus, igazság és tanulás szeretete ki nem fejlődhetik, annyival inkább gyökeret nem verhet. Valamig a deák nyelven megy a gyenge érzések formálása, addig hijába beszél a nemzeti lélek fölébresztését elő mozditó eszközökről. Különben azt ítélte, hogy itt csak a nevelés fenéktételeit (principia) kellene elhatározni, a hosszabb értekezést az 1790-iki küldöttség munkájára bízván.

Czindery ur a szerzetesek ellen kikelt, hogy rosszul tanítanak, okát abban keresvén, hogy concursus nélkül vevődnek fel a tanítói székekre. *Jordánszky* (az esztergomi káptalan követé) különösen arra kérte a karokat és rr. hogy a religió dolgát ezen tanácskozásba bele ne keverjék, s az eddig felhordott fenéktételek ellen gyenge fegyverekkel akart élni, s vívni, de tüstént

Marczibányi azt mondotta, hogy t. (tanítsák) a deák nyelv helyett a magyart. És a csupa catholicus professorok helyett protestáns professorokat kell fel venni a catholica iskolákba egyformán. *Döry.* A Theresianumban, melynek jóságai Magyarországon vannak, kevés magyar fiak taníttatván, javolta, hogy ő felségétől ezen intézetnek Magyarországon való által vételét kérjék, nehogy 5 ifjura (mert mai napon csak ennyi magyar van a Theresianumban) 2 uradalmak jövedelmei költessenek azon ifjakra, kik aztán haza jövének magyarul sem tudnak, s tudni nem is kívánnak. *Rohonczy.* Ha már kicsiny korunkban becsepegtetik s megkedveltetik a szülők gyermekeikkel a catholica hitet, semmi nem áll ellent, hogy a nagyobb iskolákban protestáns professorokat ne hallgathas-

sanak azok. A mostani felvilágosodott század is ugyan, de különösen a szülőket illető nevelői jus is ezt kívánja, melyszerint kinek-kinek, hol, ki által való taníttatását senki meg nem határozhatja, ott taníttatván fiát, a hol legjobbnak látja.

Rogályi: ideje már, hogy mi is egész Európa példájára kiküszöböljük a deák nyelvet, a mi hazánkra nézve annyiból is jó volna, hogy míg a tót és német gyermek deákul megtanul, addig magyarul is megtanulhatna, s a fő célt elérnénk. Ezekhez adá b. *Vécsy*, hogy ha már csakugyan erőszakot szenved a tót és német az idegen nyelv megtanulása miatt, örömebb szenvedhet erőszakot a magyar nyelvért, mint a holt deák nyelvért. De hasznos volna még azonkívül, ha a gymnasiumok száma megkisebbittétvén, azok helyett reális iskolák állítatnának, úgy organisáltatván, hogy a tanuló ifju minden iskolából kiléphessen valami életnemére. b. *Stolka*. Csak Magyarország tartotta fenn nemzetiségét 800 esztendőök óta a sok babiloniai nyelvek közt, ez a magyarok istenének nagy kegyelmére mutat, minden lehető módokat kell tehát követnünk nemzetiségünk fenntartására, hogy ellenünk ne háborítsuk a hatalmas pártfogót. Mi lehetne pedig hathatósabb eszköz erre, mint hazai nyelvünk pártfogása és gyakorlása. A magyar most midőn felséges királyával beszél, olyan nyelven ír, a mit maga sem ért, midőn istenével beszél, olyan imádságot mondanak előtte, a mit maga sem ért, mindezek olyan hibák, melyek minél hamarabb javítást kívánnak. Valamég hát a Fels. H. I. M. tanács nekünk más nyelven felel, még minden dicasteriumok idegen szállásmódot követnek, mindaddig messze vagyunk a céltől. Én ugyan legtanácsosabbnak tartanám, hogy minden magyarországi hivatalokra magyarok vevődnének fel, csupán a nagyobbakra a magyar nemesek, a kisebbekre a magyar nemtelenek.

Péchy: Ha azt akarjuk, hogy Magyarország egy nemzeté legyen, legelőször is a deák nyelvet kell kiirtanunk, mely eddig ezen nemzetet több részekre szaggatta. Ifjaink neveltetése hiányos mind a nagyoknál, mind a közrendűeknél. Amazok is deák nyelv helyett az udvari német nyelvet tanulják, s mi lesz belőle? Az, hogyha főispánokká lesznek, nem tudnak velünk bánni, se nyelvünket, se szokásainkat nem értik,

nem tudják. A Theresianumot vissza kell hozni, annyival is inkább, mert ott olyas Guttermanforma professorok tanítanak. A közrendű ifjak csak papok s prókátorok lehetnek, mert a dicasteriumoknál magyar nem applicálódik. *Nagy Pál* Somsicsnak ama két törvénytelen parancsolatok ellen tett panaszára akarván felelni, az elsőre azt mondá, hogy nem szükséges külső országi iskolákra kimenni, minthogy nálunk is sok derék professorok vannak, kiktől ifjaink tanulhatnak. A mi a privat informátorokat illeti, hogy az ilyen nevelés módja veszedelmes, és hogy sem katolikus, sem protestáns nevelő nem kell a magyar ifjak mellé, úgy hogy azok iskolába ne járjanak, azt így mutatta meg. *Stolka* nem lehet mondani, hogy nagyjaink fiainak a privat nevelők által való nevelése milyen hibás. A háznál a rossz példákat látja a gyermek, hízkelkednek neki, a nationalis nevelésről semmit sem tud, a bölcsebből alig kel ki, már méltóságos úrfi a neve, hallja, hogy ő született főispán, s azt mondja, hogy a tudomány is vele született, ennél fogva kényeskedik, a háznál a körülötte levők nem beszélnek magyarul vele, az inasok németül, a nénéji szintűgy, vagy francziául. Nevekedvén privat exament ad, a publicus professorok és a házi barátok meghívattatnak az examenjére s ugyanakkor ebédre is, — elvégződik az examen, a méltóságos úrfi, a nagyreményű gróf a Lieber Bruder igen jó exament adott, mindenesetre pedig, ha iskolába menne, ott látná, hogy ő milyen keveset tud, a többihez képest, a mellett, hogy még otthon erkölese nem is civilizálódik, és úgy nézi a többi vele egykorú ifjakat, mint nem is embereket. Ez a privat nevelés, jobb volna hát, ha törvényesen megállítódna, hogy nagyjaink is közönséges iskolákban taníttatnák gyermekeiket, ki nem zárván innen azon just, hogy olyan privatus praeceptoriaiak lehetnek a nagy úrfiaknak, a kik, ha ezek elcsenek, felemeljék, s több ilyes aprólékos functiókat vinnének véghez körülöttük az inasokon kívül. — *Földváry* megmutatván a közönséges nevelés hasznait, vitatta, hogy szabad concursusok lehessen a protestánsoknak is a katolikus iskolák tanítói székeikre, szabad legyen a katolikus ifjaknak a protestánsok iskoláikba járni, hogy így a kölesönös bizodalom az együtt való létel által szíveikben felébresztessen, s gondol-

kozásuk módja összeolvasztasson, hogy így idővel, egy szívvel lélekkel hazájok javát munkálódó hazafiak váljanak belőlük, s rontasson le azon közfal, mely bennünket eddig elszakasztott, mert az egyetértéstől várhatjuk hazánk boldogságát. *Gyűngyösi Pál* csornai praepost a szerzeteseket menté Czindery panasza ellen. *Gr. Schmideg, Kolosváry, Kubinyi, Bartal* vittatták a külső országai iskolákba való kimenetel szabadságát, még pedig nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusoknak is, különösen Kolosváry úr fontosán beszélt a deák nyelv kiküszöbölése szükséges voltáról s említette, hogy az már maga is rossz, hogy izenetjaink a főrendek táblájához deák nyelven folynak. *Balogh*: hogy professoroknak ne vétesenek fel, a kik magyarul nem tudnak. Most *Deseöfy* gróf: Az extensiva culturát lehetetlen holt nyelven terjeszteni, minthogy a nyelv a nemzet gondolkodása módjának, constitutiójának, szokásinak s minden munkásságának resultatuma. De t. k. és rr. Jóllehet mikor szó van a nevelésről, szónak kell lenni egyszersmind a nyelvről is: de én csak úgy vélekedem, hogy ez a deák nyelvhez való ragaszkodás csak szemfényvesztés, és majd ha megérik a plánum, kiküszöböltetik a magyar nyelv. Ugy vegyük hát a dolgot, hogy amaz *irtóztató* principium, hogy inkább deák, mint magyar legyen a dicasteriumok nyelve, oda visz utóbb, hogy a német nyelv egészen elönti hazánkat, mint már ezt fájdalmasan tapasztaljuk, hogy munkába is vevődött, királyi városaink, s a szélső vármegyék itt fenn mind németül beszélnek. Beszélt az iskolai és privát nevelésről is, amazt hasznosnak mutatván meg¹⁾. *Ragályi*

1) Még egy két szót *Deseöfy* beszédjéből: »Az idegen nyelv kioltja a szívből a nemzeti gondolkodás módját, s nem csuda, hogy más nemzetek, elkörosodással vádolják nemzetünket, holott a magyarnak mindenestre több eszének kell lenni, mint a németnek, itt ugyanis a kifejlődés ideje hosszal levén, mint más nemzeteknél alkalmasabb az érettebb ész a cultura elfogadására; de igaz az is, hogy a tápláló eszközöknek nagy befolyása van a test organumaiba, és ezek megnél fájnabbak, anynyival szebbek a lélek munkái. Hol van pedig annyi áldás a testre nézve, mint nálunk, hol terem olyan jó bor, mely nem kevésbé munkálódja egészségünket. Ide járul az is, hogy a constitutiójának is nagy munkája van a lélekre nézve. Ebben minden szabadon gondolkodhatik s jussunk van ifjainknak a közgyűléseken megjelenni, mely nem kevésbé mozdítja

egészen elkeseredett szívvel, tördelt hangokon imigy szólt: A külföldre való szabad kimenetel mellett a külső országai iskolákra való járása a mi ifjainknak egy patificatió épült törvény által engedtetett meg. Igaz ugyan, hogy a külső országai nagy iskoláktól való eltiltás után ő felsége a király ismeretlen bőkezűséggel fundált egy intézetet Bécsben, a protestáns praedikátoroknak készülő ifjak számára: de ezen intézet a külföldi iskoláknak, hova ezelőtt ifjaink jártak csak *szomorú surrogatuma*. Mi a clerus jussainak megsértéséért buzgó hazafíi lélekkel keltünk ki oda fellyebb, reméljük hát s méltan remélhetjük, hogy a főtisztelendő rend velünk egyetértve fog munkás lenni ezen igazságos intézetünknek, s szándékunknak kívánt végrehajtásában. Nincs nekünk az a szerencsénk, hogy gazdag universitásokban nevelhetnénk professorságra menendő ifjainkat. Sőt iskoláinknak mostani tanítóit is mi magunk, és a szegény magyar polgár táplálgatjuk. Az adózó nép azon fillérekéből szakaszt el valamit professoraink tartására, melyet ő terhes napszámjával keresett (mély csendesség és szánakozó tekintetek!) Szerencsétlen a mi helyezettetésünk! a mit elevenen éreztek buzgó eleink, minthogy ideben hazánknak ezen köz édes anyánk kebelében nagy oskolákat nem fundálhattak, hazafíi vallásos érzéseiktől buzdítottatva a külső országai iskolákba tétettek le bizonyos summákat, hogy időről időre az azokból nyert interesseken meghatározott számú ifjaink tanulhassanak: most ezen jótól is megfosztattunk, fundatióink sikeretlenül hevernek, s a külső országai iskolák többé nem ismerik a nemes magyar ifjakat. Conticuere omnes! intentique ora tenebant.

Tovább csendes hallgatás után *Somsics* úr újra vitatta a külső országokra való kimenetel szabadságát. Gróf *Csáky* pedig felbuzdulva *Ragályi* szavaira, a clerust vádolta, hogy

elő kifejlődzéseiket, hiába dőlőfösködnek hát nagyjaink, hogy a magyar alkalmatlan, és goromba, azért nem szeretik szolgálatját; más oka van annak. De a más nyelven beszélőkön is nem teszünk mi erőszakot, ha azt kívánjuk, hogyha országunkban laknak, magyarul beszéljenek, csak azt tesszük, a mit a reformatorok tettek, kik az evangéliumot eredeti formájára igyekeztek vissza vinni. Ezeket egy gróftól hallani! Obstupui steteruntque comas!

az bár a legszebb jószágokat bírja is az országban, mégis hazai nyelvünket arra nem méltóztatják, hogy ezt megtanulják. Így a magyar hivek lelki jókban nem részesülhetnek, mert a pap nem tud magyarul.

Ezeknek következtében abban egyeztek meg a kk. és rr., hogy az izenetbe be kell iktatni: a külső országokba való kimenetel szabadsága kérését. Továbbá a nevelés intézeteit és az ezzel egybekötött magyar nyelv közönségessé való tételét, fenntartván még ezenkívül, a mit e tárgyban az 1807-ki kiküldöttség munkába vett. Utoljára még így szóla *Máriásy* midőn már indulóban voltak a kk. és rr. a nevelésről. Hazai tudományunk előmeneteleinknek eszközeiről annyit szóltak már a t. kk. és rr. hogy úgy látszik már nekem nem is jutott mit mondanom. Egy-két szót mégis: Én úgy tartom, hogy felírásunkba jó lesz bele tenni, hogy valaki a magyar kenyeret eszi, s magyar fizetést vesz, tudjon magyarul. Ezek az exoticus nyelvek semmi hasznára nincsenek az országnak, én ugyan a magyart még istenével is magyarul beszéltetném, lám Horvátországon a mise is horvát nyelven megy. A nevelésre nézve: Én bizony ha 20 leányom volna sem adnám klostromba, hogy azok az anyáczák vagy apáczák neveljék, mert azoktól meg nem tanulhatja a leány a gazdasszonyi, feleségi s anyai kötelességeket; mit tanulnak ott? Német nyelvet és csipkevarrást, ezekből lesznek aztán a magyar anyák? igen is, de nem is kapják ám el aztán az egri nevet. De a gyermekeim mellé sem szeretnék ám olyan nevelőt, a ki soha atya nem volt, s nem is lehet ezeket — csak mellesleg. Azt mondom hát, hogy a magyar nyelvre nézve jó volna egy *tudós társaságot* állítani, a processusok magyarul folynának, a nemzeti színjátszó társaság már valahára lábra állana, mely azon kívül, hogy a nyelvet pallérozná, a vétkeket is megutáltatja, a virtust pedig megkedvelteti, úgy hogy 10 praedikatióból sem tanul az ember annyit, mint egy jól készült, s jól előadott theatrumi darabból. Még folytatta volna *Máriásy beszédjét*, de az éljen kiáltások s Csauz úr föltisztelendő káptalani követ úrnak ezen szavai: Csuda hát, hogy Krisztus urunk is nem theatrumot rendelt, beszédei félbeszakaszták. Így a már régen induló félben levő kk. és rr. eloszlottak.

November 3-dik napján 1825. reggeli 9 órákor kezdődött a kerületi ülés.

Ekkor t. *Plathy* úr jelentette, hogy ő a reá bizott munkának, t. i. az izenetnek nagy részét már elvégezte, de a mely hosszúsága miatt nehezen fog a kk. és rr. várakozásának megfelelni, minthogy a kk. és rr. magok is a feltett céljuktól, hogy t. i. azokba, melyek a deputatumi operatumokban megvannak, nem fognak beereszkedni, eltávozván, igen sokat hordottak elő, s mind bekivánták től a repraesentatióba. Ezen okból akarták némelyek, mint *Beszerédy, Kubinyi*, hogy mivel a közelebbi diaeták jegyzőkönyveiben igen sok, szép és jó van már előhordva a magyar nyelvre nézve, de azonkívül az országos kiküldöttség munkáiban is elő fordul ez. Ezen kerületi ülésben csak rövideden értekezzenek e tárgy fölött vagy hagyják azt az országos gyűlésre. Mégis e tárgy fontosságához képest ezen tárgyról többet is kivántak szólani, nevezetesen *Földváry*, hogy a papi rendbe, a ki magyarul nem tud, föl ne vétessen; és a correspondentiák tüstént az országgyűlés végezetével a vmegyéknél magyarul kezelődjenek. *Rohonczy*, hogy a magyar nyelv a katonaságnál is felvevődjön, s magyar commando szóval vezéreltessék a magyar vitéz. *Drezsmítzer* győri kanonok, hogy az oskolákban legalább két tudomány magyarul taníttasson. Ezekután *Beszerédy, Marczibányi, Csáki, Stojka, Latzkó, Kritska, Kolosvári, Kászonyi, Vay, Marjásy, Vitéz, Komáromi, Ragályi* hazafiúi lélekkel beszéltek a magyar nyelv közönségessé való tételének szükséges voltáról. Vítatván mindazokat, melyek már az 1805-ki és 1811-ki diaetákban e tárgyban felvannak hordva a diáriumokban. Utóbb *Nagy Pál* ¹⁾: Nagy kárára van az hazai nyelv-

¹⁾ Nevezetes ez tudós hazánkfiának, a tűz eszű és nyelvű Nagy Pálunknak ezen beszédjében, hogy a miniszteriumnak olyan levelet fedezett fel ebben, mely által parancsoltatik *Mária Theresia* idejében az akkori primásnak, hogy a német nyelvet, annyira kötelességévé tegye a primásnak terjeszteni, hogy clericus se lehessen, ha németül nem tud.

A királyi városiakat pedig lerakta, hogy nem szégyenlik polgáraikat két részre osztani, u. m. Deutsche Bürger, Ungrische Bürger, és ezek mind csizmadiak és gömbkötők! Pedig az egész Bur erség mi

vünknek, hogy mágnásaink gazdaságbeli tisztjei is mind németek. Herczeg Eszterháznak, a mi főispánunknak, 4027 fizetést húzó kisebb s nagyobb tisztje van, s ez a temérdek ember mind német! — Ha valamely becsületes magyar közükbe akarna menni, azt kérdik legelőször is, hogy tud-e németül? nem azt, hogy tud-e magyarul. A magyar nyelv ellen két előítélet dolgozik, úgy mint a miniszterek praedudiciuma, és a haza keblébe levőké, — amazok minden, az austriai monarchiában lakó embereket németté akarnak tenni; hazánkbeliek közül pedig sokan, vagy ugyancsak német, vagy deák s tót nyelven jobban szeretnek beszélni, mint magyarul. Itt említé Horvátországot, a melynek magyarru való tételére nem törekszik ugyan, de azt csakugyan esodálja, hogy inkább Augusztus nyelvéhez ragaszkodnak, mint a magyarokéhoz. Ezután a tót vmegyei nemesek, a királyi városiak jöttek rostájába, a kiket háladatlanoknak nevezvén, utóbb arra tért, hogy *magyar tudós társaság* kellene, — de uraim, mikor a kik legtöbbet tehetnének, azok vonják el magokat, hijába beszélünk, mert arra *pénz* kell, *meg pénz! pénz!*

Ezen szavai voltak Nagy Pálnak, melyek gróf Szécsényi Istvánt arra birták, hogy jószágainak egy esztendei jövedelmét a felállítandó m. tudós társaságra szentelje, — szokatlan vivatok közt kevéssel azután, hogy Szécsényi gróf ajánlását megtette, Vay Ábrahám úr is fölkelte könnyes szemekkel jelentvén: hogy a nagy tette elkeseredett, s eddig nem szólhattott: most hát ígér ő is 20,000 frtot váltóban a t. magyar társaságnak.

Gróf Andrássy 10,000 frtot conventionalis pénzben. Gróf Károlyi György félesztendei jövedelmét, s még él egy ezer ezüst frtokat esztendőnkint.

Igy a kézirat.

egyéb? mint ezelőtt 50—60 esztendővel hozzánk butyrosan bevándorlott német emberek, s itt szép privilegiumokkal élve meggazdagodnak, s a háladatlanok: szégyenlik megtanulni nyelvünket. Menjének vissza oda, a honnan nem tudván megélni, hozzánk jöttek. Hát az micsoda nagy absurdum, hogy Pesten a nagy Theatrumban németek játszanak nationál nevezet alatt. Uraim! az idő geniusa fenyegetve int, reflectáljunk már magunkra valahára!

A szóról szóra idézett jegyzetek szerint tehát a *Tudós Társaság* megalapításának eszméjét *legelőször Máriásy Gömörmege* követe hafigoztatta *november 2-án*; a következő november *3-ki* ülésben *Nagy Pál* sopronmegyei követ a megpendített magasztos eszmét fölelevenítette, s ekkor nov. 3-án tette nagyszerű ajánlatát *Széchenyi István*.

Hogy Széchenyi István csakugyan nov. 3-án tette le alapját a magyar Akadémiának, kitünik még a győri kath. főgymnazium muzeumában, kéziratban meglevő 1830-ki »*Possonyi Diactai Journal*» 10-ik számából, hol köv. olvasom:

»Ugyancsak november 17-kén nev. tettek ki a Magyar Tudós Társaság rendes tagjai, mely dicső intézetnek talpkövéét 5 esztendővel s 14 nappal ez előtt tették le, ugmint *nov. 3-kán* 1825-ben kerületi ül. ben, gr. Szécsényi István, Vay Ábrahám akkor Borsod vármegyei alispán és országgyűlési követ, gróf Andrássy György tornavármegyei követ és gr. Károlyi György kamarás urak.

A Magyar Tudós Társaság rendes tagjait az igazgatók választák, gr. Cziráky ő excja előlülése alatt gr. Revitzky cancellarius ur ő exejának s a referendarius mélt. Bartal urnak jelenlétiben. A jegyzői tollat vivé tettes tudós Döbrentei Gábor úr.

Ezen n. mgu kiküldöttség, melynek tagjait ő cs. k. főhrig a nádor nevezi ki, következő módon rendelé el a Magyar Tudós Társaságot stb. (Következnek az előlülők és rendes tagok névszerint és osztály szerint.)

A magyar Akadémiára vonatkozólag még a következő adatokat találtam a kéziratban: »A november 3-án tartott kerületi ülés azon édes reménnyel oszlott el, hogy a magyar nyelv egészen lábra kapván, a felállítandó Tudós Társaság azt idővel anynyira fogja pallérozni, hogy a több európai tudós nyelvekkel egy karban lesz«.

»Nov. 4-én a kiküldöttség dolgozott a deputationalisokon, ekkor hát *nem volt circularis Sessio*«. (Tehát nem is tette *ekkor* indítványát Széchenyi!).

!) De nem tette nov. 23-án sem, mint némelyek vólik; e téves vélemény tán úgy támadt, hogy a nov. 2—3-diki ülések lefolyását *nov.*

»Nov. 5-én legelőször is az határozatott meg a circularis gyűlésben, hogy a *harmadnap*, magyar nyelvre tett szép ajánlások a diariumba tétessenek fel, és hogy az ezen szent czélra projectált (Nagy Pál által) subscriptió mind itt, mind a mágnások táblájánál kezdődjön el«.

»Az 1826-iki év jan. 21-én tartott kerületi ülésből még valami. Olvasván a praeferentiálék nunciámába azon §-t a kerületi jegyző ur, mely szól a koronaörökösöknek azon köteleességökről, hogy a *magyar nyelvet tanulják*. *Bezerédy* úr azt az észrevételt tette, hogy ne csak a korona hercegek köteleztessenek erre, hanem minden királyi hercegek is, mivel ugymond, nem tudni az Isten rendelését; s e javallat helybe hagyódott. — Ugyanekkor *Somsics* úr javallá, hogy a felséges nádorné magyar beszédje, melyet az ötlet köszöntő statusokhoz intézett, diariumba tétessen, sőt különösen is kinyomattasson, mivel hogy ő az első az uralkodó ház asszonyai közül, ki magyarul szólott a magyarokhoz. Melyhez

Nagy Pál azt adta, hogy a kézirat pedig, melyet a felséges nádorné a deputatio oratorának által adott, a muscumba tétessen.

Dezsöffy ilyenformán kívánta a diariumba betétni: »Ő volt, a ki első érezte azt, hogy a magyarokhoz honnyi nyelven lehet legérzékenyebben szólani«, melyhez *Nagy Pál* azt ragasztotta, és »a magyar dámáknak példát adni méltóztatott«.

»Olvastatott továbbá a nagy nunciumból azon §. melyben a Magyar Tudós Társaságra ajánlottakról van szó. Midőn a fundatorok nevei olvastattak, éljen kiáltások történtek.«

23-ra vonták össze. *Nov. 23-án* semmiféle ülés nem tartatott. »*Nov. 20-án* ugyanis igen hosszas, reggeli 11 órától este 5 óráig tartott ülésben hosszas vitatások után az lett a conclusom, hogy a nádort egy kinevezetendő deputatio megfogja kérni, melynek oratora *Ósautz* úr lesz, hogy legyen közbenjáró Bécsben stb. stb. nov. 21-én tehát reggel utnak indult a nádor, s ment Bécsbe mint közbenjáró, de még ő vissza nem jött, a statusok meghatározták, hogy semmiféle tanácskozásba nem kezdenek«. A nádor visszatért nov. 28-án s még az nap délután elegyes ülés tartatott. (V. ö. *Horváth M.* eml. műve 160 lap.) (A nov. 28-ki leírat.)

»*Vay* ur jelenté, hogy *Károlyi György* gróf ur azon feltétellel ígérte csak az 1000 pengő forintokat esztendőnkint adni, ha a Magyar Tudós Társaság fel nem állna«.

(Tán megfordítva!)

»*Marczibányi* pedig abbéli szándékát nyilatkoztatta ki, hogy ő is ama *Marczibányi* 70 ezer forintokból álló fundatiót kívánja öszve olvasztani ezen mostani oblatumokba, de előbb kívánná a planumot látni. Melyre *Vay* jelentette, hogy ők, kik ezen ajánlást tették, voltak ő császári s királyi herczegségénél s egy instantiát is nyujtottak be, melyben ezen szent czélra előmozdítására megkérték, ígérte is a nádor, hogy a legelső alkalmatossággal fel fogja a dolgot a sessioba venni, de hogy mindeddig elmaradt, egyéb okát nem gondolhatja, mint azt, hogy talán a főrendeket, s ő herczegségét igen nagy dolgok foglalkodtatják.

Nagy Pál jelenti, hogy más ajánlások is fognak történni, különösen Sopron vármegyéből egynehány urak a minapába akartak 1000 aranyat ide felküldeni a Magyar Tudós Társaságra: de ő azt tanácsolta nekik, hogy halasszák ezen ajánlást akkorra, midőn erre a végre a vármegyékben jelentés lesz. Arról pedig bizonyos vagyok, — így folytatá — hogy a kormány is fogja secundálni ezen szándékot, midőn a polgárok tulajdon erszényökből állítanak fel ilyen institutumot: igaz ugyan, hogy más országokban a kormány maga szokta csak a nyelv pállérozását előmozdítani. Arra pedig, a mi az oblatorok neveik articulusba való tételét illeti, azt mondotta, hogy ne csak azok neveik, kik itt ország gyűlésén conferáltak az Akademiára, hanem *Marczibányi* is és minden oblatoroké articulusba menjenek, úgy, mint a *Ludovica* felállítására tett ajánlások inarticuláltak, a minek idővel nagy hasznát vehetjük még«.

Befejezem tudósításumat, melyet czélszerűnek véltem közölni kéziratomból szóról szóra azért, hogy *b. Szojka J.* *Mármaros* követének jegyzeteivel és *Tar Gáspár* naplójával összehasonlíttathassék.

Hátra van még, hogy a kéziratról, melyből közléseimet merítém s annak szerzőjéről, hitelességéről szóljak.

Forrásom ötven—hatvan ivre terjedő kézirat, melyet két év előtt a győri kath. főgymnázium muzeumának ajándékoztam. E kézirat 1825-ki szept. 12-étől 1827-ki január elsejéig tartott minden egyes körületi, regnicoláris és mieta ülésről rövidebb és hosszabb kivonatot közöl oly módon, mint az 1825-ki nov. 2-ki és 3-ki ülésről idéztem.

E terjedelmes kézirat első iveit azon panonnhalmi benzés irta, kit a m. t. Akadémia létrejöttekor 1830. nov. 17-én ennek első vidéki rendes tagjai között találunk: *Guzmics Izidor*. Az akkor tanárt kötelessége Pannonhalmára szőlítá; de mielőtt Posonyból távozott, részint ez időben Posonyban is tanító rendtársai, részint az ismerős juratusok közül többeket fölkerít, megbizott, hogy őt időnkint a »diacta« folyamáról értesítsék. Az első »Csomó« tudósítást október 16-án kapta, melynek első oldalán következő jegyzés olvasható:

»Minden itt következő vitatások hosszabban adattak elől, mint irva van itt; de hég nehéz csak ennyicskét is jegyezni, mikor író asztal helyett, hol egyik, hol másik térdünket használjuk, vagy kardunk markolatját, vagy barátunk hátát, vagy a merően álló palota falát.«

Tekintve, hogy e kézirat adatai az 1825. és 1826-dik évben tartott országgyűlés hiv. diarum adataival teljesen egyeznek, hitelessége kétségbe nem vonható.

Érdekesnek tartom még a Guzmics-féle naplóból ide iktatni mindazt, a mi gróf Széchenyi István első fölleptére vonatkozik.

Széchenyi István gróf 1825-ben a főrendiház október 12-én tartott ülésén szölt először.

Az 1825. 27-iki országgyűlés »diariuma« ezen okt. 12-iki ülést, mely reggeli 10 órától délután 3 óráig tartott, igen röviden így írja le:

»Egyedül a főrendek táblája foglalatoskodott tanácskozásban, a statusoknak tegnapi izenetét vizsgálván s fontolgatván, melyet a statusok és rr. táblája egy ideig várván, eloszlott.«

Pedig ez ülés nevezetes, nem csupán azért, mert a főrendek táblájánál ekkor sorakoznak a pártok; mert a nuntium 2. §-ánál, hol arról van szó: hogy »praesidio legum or-

batum est regnum« a pártok egyesülnek; hanem nevezetes azért is, mert a főrendek táblájánál ez ülésben, október 12-én beszéltek először magyarul.

Széchenyi István szölt először magyarul.

Forrásomban ez ülésre vonatkozólag következőket találtam:

»Gróf Illésházy Lánczy József békési főispán, Klobusiczky József harsódi és b. Mednyánszky a gravamenek mellett beszéltek, úgy az ország birája is *Szécsényivel, ki magyarul beszélt.*«

(A beszédből semmi!! A példa követőkre talált. Ugyanezen ülésben):

»Gr. *Heller* (Haller, de melyik? mert kettő volt az országgyűlésen: Ferencz és Imre), gr. *Eszterházy Károly* és *József* és b. *Prényi* (Perényi) magyar beszédekkel secundáltak a hazafias grófot.«

Téves tehát történetíróink azon állítása, hogy a főrendek táblájánál az 1825—27-iki országgyűlésen a tárgyalások kivétel nélkül latin nyelven folytak.

Széchenyi István többször is beszélt és pedig mindig magyarul, mint a naplótöredék zárjel közt megjegyzi, de valószínűleg röviden, mert csak azt mondja: Széchenyi a statusok részén volt.

Két beszédjét azonban közli, melyeket ide igtatok.

Deczember 26. (1825.) az imputatió ügyében, midőn arról volt a vita, hogy a jobbágyoktól már előre beszédett adót beszámítsák a jövő évi adóba, Széchenyi I. a statusok véleményében osztozva magyarul így szölt:

»Mind lelkesismerete, mind annak meggondolása, hogy földes úr vagyok, kötelességemmé teszi, hogy jobbágyaim jobb létökről gondoskodjam, ugyanazért mostani sorsokon segíteni kívánván úgy tartom, hogy célirányosau cselekszünk, ha a sskkal egyet értvén az imputatiót articuli projectumba tesszük; mert engem még semmi itten elő hozott ok meg nem győzött annak káros voltáról, a mi jót tehet ma az ember, minek halaszsa azt holnapra, így tehát a statusokkal tart.«

A másik beszédjét *ápril elsején* (1826.) tartotta a híres »sistere« szóvita alkalmával:

»M. urak! felséges palatinus!

Mínekelőtte a szóban forgott kérdésre felelnék, s a már többször vitatott *sistere* szó iránt mi értelemben vagyok, röviden előadnám, két észrevételemet terjesztem a m. urak eleibe, hogy katoná lévén azzal ne vádoltassam, hogy az igaz ügyben azt a mint a dolog van, nem bátorkodom megmondani. Fáj-lalva kell ugyanis meg vallanom, hogy el gondolván diaetai dolgaink folyamatját, azon szemlátomást való ellenkezések-ből, melyek az országgyűlés kezdetétől fogva itt estek, oly nyomós következtetéseket hozhatok én ki, melyek szerint azon kérdést kell magam eleibe tenni: van-e nekünk constitutióink? Nem azért jöttünk-e mi ide mélt. urak, hogy a haza boldogságát munkálódjunk, s orvosoljuk sebeit ennek az áldott édes anyának, mely minket annyi javaiban részesített, és oly constitutionalis szabadsággal dícsőit, melynek megszerzéseért más nemzetek utolsó csepp véréket is készek volnának kiadni! S miért palástolnám a dolgot? Mi itt mégis csak a drága időt töltjük, 11-ik izenet már ez a mi most itt felolvastatott az correlatiók dolgában, s szálljunk magunkba mélt. urak s valljuk meg, hogy ez a tábla hátráltatja a tanácskozások kívánt előmenetelét. Több constitutionalis országokban is voltam én már, láttam diaetai dolgaink folyamatját, de hogy azok ily vontatva mentek volna, nem láttam. Ez az egy *sistere* szócska miolta foglalatostkodtatja már az ország rendeit, pedig ha jól felvesszük a dolgot, nem méltán kérhetjük-e ő cs. k. Felségétől, hogy sístálja a provisoriumokat, melyek nem csak hogy annyi privatusokat szerencsétlenné tettek, de az egész nemzetet s az országot oly zürzavarba hozták, melyeknek lecsendesítését s rendbe hozását nem más, csak ezen *sistere* szónak törvénybe való tétele eszközölheti; és épen ennél fogva tesszik vissza én előttem azon okoskodás, melyet itt már több ízben hallottam, hogy azért nem lehet sístálni a provisoriumokat, mert az által a privatusok correlatiói perplexitásba jönnének. Midőn az egész haza békessége perplexitásban forog, jó lesz-e, ha egyenkint elhagyván a katonák a hadi rendet, privát correlatióik miatt, az ellenséget dulni engedik kénye

szerint? Ezen provisoriumok által, melyeket a statusok sístálni kívánnak, most az egész ország jött perplexitásba: nem az-é tehát a mi kötelességünk, hogy némely mellékes tekintetekre nem hajtván, az ország minden lakossainak meg nyugtatást szerezzünk, s javaikat bátorságba helyheztezzük? A milyen tiszta szívvvel szeretem hazámat, melytől annyi jót vettünk mindnyájan, m. urak, oly tiszta lélekkel kívánom a provisoriumok sístállását, s ennél fogva a t. statusok most felolvasott izenetjét egészen helybe hagyva, az ott felhordott okokból óhajtanám, hogy a primitivum nuntiumban a *sistere* szó maradjon meg; a mi annyival is inkább kívánatos, s lehetséges, mivel az 1791. 12. articulushoz ragaszkodva a tyrok statutiója s a contributióra nézve is kértük már ő Felségét, hogy rendeléseit sístálja.«

Széchenyi e beszédére a nádor így szólt: »Veneratione ductus erga merita genitoris domini comitis Széchenyi dicta eius non equidem ponderabo, verum id magis vestrae dominationi hac vice dicendum arbitrator, ut sermonem fini consultationis conformius adplicet — dictis — monita prae se ferentibus abstineat, excelsi enim proceres sua officia norunt, nec ullo indigent vestrae dominationis sive consilio, sive monito.«

III.

SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN

országgyűlési református lelkész levelei, az 1825—27-ik évi országgyűlésről.

(Olvasatott a m. tud. Akadémia 1876. május 15-én tartott ülésében).

Közönségesen tudva van, hogy Pozsony városában református gyülekezet és lelkészi hivatal nem lévén, az ott tartani szokott országgyűlésekre, a magyarországi református egyházkerületek, a magok közt megállapított sorrend szerint időről időre saját költségükön küldöttek országgyűlési lelkészt, a ki ott, az evangélikusok egyik templomában szokott predikálni s hitfelei körében, a többi előforduló lelkészi teendőket is végezte.

Az 1825-dik évi szeptember hó 11-dik napjára kítüzött országgyűlésre, a tiszántuli református egyházkerület következő lelkészt küldeni fel, ezen díszes tisztre a nevezett kerület, 1825. augusztus 14-diki közgyűlésének 99. szám alatti végzésében, köz egyetértéssel debreczeni belvárosi legifjabb lelkész, Szoboszlai Pap Istvánt, a már ekkor széles körben ismeretes kitünő egyházi szónokot nevezte ki.

Szoboszlai, mielőtt útra kelt volna, megígérte debreczeni rokonainak s közelebbi barátainak, hogy őket az országgyűlési tárgyalásokról folytonosan értesíteni fogja. — Akkor, a midőn hazánkban a hírlapirodalom még igen fejletlen volt, s mint ilyen is, a cenzura szűk és kemény korlátai között mozoghatott, s ezen és más okoknál fogva, csak kevés részét lehetett irodalmilag nyilvánosságra hozni annak, a mi az országgyűlésen történt, — ily körülmények között mon-

dom, a művelt honfiak előtt rendkívül érdekesek lehettek az országgyűlésről kapott magántudósítások.

Szoboszlai, az általa tett ígéretet emberül beváltotta; a különféle országgyűlési tárgyalásokat lankadatlan figyelemmel kísérte s igen sűrűen küldé azokról a tudósításokat Debreczenbe, leginkább Sárvári Pál, Ercsei Dániel s Erdélyi József főiskolai tanárokhoz s Márton József debreczeni lelkészhez, a kik a leveleket egymással s a baráti körhöz tartozó több egyénnel kölcsönösen közölték. Jó előre felkérte őket Szoboszlai arra is, hogy a leveleket gondosan tartsák meg, hogy majd midőn ő haza jő, végig nézve azokat, előadhassa előszóval az oly eseményeket is, a melyeket vagy elfeledett, vagy megírni nem mert és nem akart, a miatt, mert mint ismételve kifejezé, a levelek a postán hihetően felbontattak.

Pozsonyból írott utolsó levelében, a mely 1827. évi augusztus 23-án kelt, azt jegyzi meg végül, hogy csak 274 levelet kapott hazulról; ő pedig ennél jóval többet küldött haza, értve természetesen, mindenféle tárgyú leveleket. Ezen levelek egy jó része vagy elveszett, vagy ismeretlenül lapang; 156 azonban, a tiszántuli reformált egyházkerület levéltárában mai napig meg van közülök, és mindezek, alig néhány kivételével, egyenesen országgyűlési tudósításokat tartalmaznak.

Épen e napokban rendezgetvén e leveleket s látva, hogy ezek, ama nagyfontosságú országgyűlésről igen sok érdekes és kétségtelen történelmi beccsel bíró közleményeket tartalmaznak: czélszerűnek láttam és látom köztudomásra hozni létezésöket s röviden megismertetni azokat.

A levelek tartalmának történelmi hitelességéhez legkisebb kétség sem fér. — Szoboszlai igen szép észtehetségű, erős belátású, kitünő miveltségű, ügyes, s országgyűlésen létekor épen élte javában állott férfiú, s a magyar protestáns egyházra nézve sok tekintetben szomorú korbéli református pap létére is, egyáltalában nem valami világtól elzárkózott s tudományos vizsgálódásokba vagy mystikus contemplatiókba merülő s a jelenkor politikai ügyeivel semmit nem gondoló, régi szabású puritán jellem, hanem valódi világra termett ember volt, a ki különösen a művelt és kitünő állású

világi férfiak társrságát nemcsak nem kerülte, hanem kereste s clete egyik fő elemének s boldogságának tartotta; s valóban, több, derek férfi bizalmas barátságával dicsekedhetett már az országgyűlés folyama alatt is s épen ezen viszony ad kiváló történelmi értéket leveleinek, mert ő, nemcsak az, hogy a legszorgalmasabban látogatta a különféle nyilvános üléseket, hanem több országgyűlési követvel s ezek közt különösen hitfeleivel, napról napra, sőt mondhatni óráról órára folytonos érülközésben lévén; mind az általa netalán nem hallott nyilvános tárgyalásokról, mind a értekezletek s felsőbb és legfelsőbb körök dolgairól igen biztos értesüléseket nyerhetett. Legközelebbi összeköttetésben volt Biharvmegye egyik alispánjával s követével Zsombori Imrével, a kivel épen egy házban is lakott, továbbá ennek ipjával, pestmegyei egyik követ és szeptemvir Péchy Imrével, a debreczeni főiskola és a tiszántuli reformált egyházkerület hatalmas főgondnokával, a kit leveleiben, sokszor csak »az öreg ur«-nak nevez.

Szoboszlai maga, legtávolabbról sem gondolt és czélzott arra, hogy levelei valaha, irodalmi nyilvános téren is fognak szerepelni; ő csupán a bizalmas körök számára irt, de azért mégis kellő rendben s mindenkor tiszta, világos irdorban noha már 1825. november 7-diki levelében mentegeti magát barátai előtt mondván: »hogy leveleimben nem valami csinos és mesterséges epistolaris stílus uralkodik: arról engedelmet kérek. Arra nem vehetem magamat, hogy törjem a fejemet rajta« stb. De ezen körülmény legkevesebbé sem gyengíti leveleinek történelmi hitelességét, és pedig annyivalinkább nem, mert mint későbbben, nevezetesen 1826. augusztus 1-jén írja: »Én ugyan — ugymond — az egész diéta alatt úgy igyekeztem írni, hogy leveleim, ha — a mint gondolni lehet — felbontódnak is a postán, (a mi ilyenkor alkalmasint megtörténik minden levelekkel), semmiképen ne subsumáltassanak. Vigyázva irtam tehát mindig s nem irtam meg mind a mi igaz; noha, *a mit irtam, az mind igaz.* De mégsem szeretem, hogy az egész vidéket az én tudósításaim töltötték be; noha sohasem irtam a tüzeskedők nyelvén, melyet lelkemből gyűlöltem s gyűlölök.«

Igenis! különös nyomatékkal meg kell jegyeznem, hogy

Szoboszlai, politikai érzületére nézve, egyáltalában nem volt barátja a Nagy Pál és mások által ezen országgyűlésen is oly batalmasan képviselt ellenzéki irányzatnak, sőt egyenesen rosszalta és szenvedélyesen gyűlölte azt, s ez érzületének leveleiben néha-néha oly mérvű kifejezéseket ad, miszerint ezeket olvasva nem lenne csoda azon nézetre jutni, hogy Szoboszlai csakugyan nagyon is komolyan hitte a levelek postai felbontását s talán, e miatti tulságos félelemből is, rajzolta néha-néha oly sötét színnel és szenvedélyesen az ellenzék törekvéseit.

De közelebb lépve már az említett levelek tartalmának egy kissé tüzetes ösmertetéséhez:

Először is azon pontokat közlöm, a melyekben leírja az országgyűlésnek a felség általi ünnepélyes megnyitását, majd későbbben az országgyűlés főbb szónokait s az egész országgyűlést jellemzi; —

azután azon pontokat sorolom elő, a melyekben a magyar nyelv ügye és a magyar Akadémia alapittatása fölötti tárgyalásokat adja elő; —

végre, a gróf Széchenyi István országgyűlési szereplésére vonatkozó néhány pontot mutatom ki.

I.

Mellözve az országgyűlés előkészítő üléseit s az azokon történt szónoklatokat, választásokat, kinevezéseket stb., a melyeket Szoboszlai is előad; csupán a felség által történt személyes megnyitásnak, kivált ekkor rendkívüli fontosságú tényét emelem ki, a melyet Szoboszlai így ír le:

»Mindeneknek nagy várakozása között, felvirradt végre a 18-dik szeptember, melyre volt határozva a diétának ő Felsege által leendő megnyitása (mely miatt mi, nem tarthattunk istentiszteletet). A primátziális palota szálájában volt elkészítve a thronus. 10 órakor veni sancte, az ott lévő kis kápolnában; 11 órakor megjelent ő felsége az összegyűlt és álló rendek között; szék nem volt több csak az ő felségéé s a gallérián a felséges asszonyunké, a hercegeké és hercegnéké, a kik előre már begyűltek. Leülvén ő felsége és a kalpagját feltévén, a kancellárius egy magyar beszédet tartott,

a melyből alig hallottunk valamit. Annál jobban hallottuk pedig az ő felsége mindjárt azután következett beszédét, melyet igen éles és hathatós hangon tartott. Leírhatatlan az a szívbéli megindulás, mely ezen atyai kegyelmes beszédnek hallására elfogta a jelenlévőket. Nem volt senki, a ki sirás nélkül hallgatta volna. Négy ízben szakasztódott félbe a felséges beszéd, a vivát! még pedig elsöben hármás, azután hatszoros, azután számtalan vivát kiáltások által. A harmadszori vivatok meghatották s könyezésre indították magát felséges urunkat is. Mennyire szívből és lélekből jött légyen ez az epokhát csináló Thronrede, bizonyosága volt azaz energia, melylyel azt, a különben gyenge erejű jó fejedelem elmondotta s a mely valóban hitelt felyülmuló vala. Soha még diéta ilyen beszéddel meg nem nyitattott. Soha még példa reá nem volt, hogy fejedelem semmit ne kívánt volna a maga részére, hanem csak az ország javát tette volna tanácskozás tárgyává. De nem szükség ezeket emlegetnem s nem is fogok hozzá ezen királyi beszéd felséges voltának leírásához vagy foglalójának előadásához. Küldöm azt a mai postán« stb. . . .

»A primás beszéde után ő felsége kiment végetlen éljen kiáltásoktól kísértetvén. Felséges asszonyunk, kit már az előtt a rendeknek vivátkiáltásai, melyekkel a felséges urunk beszédét több ízben félben szakasztották, sirásra indítottak, kegyelmes maga meghajtásai között hagyta el a szálát, a palatinusné, Ferencz herczegné, a korona-örökös, Ferencz, Károly, János és Lajos ő cs. k. főherczégségeik és a portugalliai Don Miguel herczeg társaságában. Én valóban ezt a napot, melyen királyomat, még pedig megélemedett királyomat hallottam beszélni, a maga alattvalóihoz, magyar hazámfiainhoz, életem legszebb napjának tartom; érzéseimet le nem írhatom, de a másokét sem. Ugyan az nap a bihari követek az öreg miniszter Zichy ő exzellentiájánál ebédeltek. Sirva találták az öreg urat. Ott volt herczeg Koháry, Eszterházy, a judex curiae és sok nagyok. Itt beszélt az öreg miniszter, hogy ők, egészen más beszédet készítettek volt ő felségének, de nem fogadta el, hanem expresse megmondta, hogy azok a gondolatok legyenek benne, a melyeket csakugyan elmondott, s úgy készült aztán a kegyelmes oratio. Beszélte azt is, hogy mikor felsé-

ges asszonyunk kiment a szálából, a nyakába esett ő felségének és sirva összecsóholták egymást, nagyon megindulva lévén a magyar rendek kimutatott szeretete által, melyet az ő felsége olyan példa nélkül való kinyílt szívvel tartott kegyelmes beszéde annyira felserkentett.« — Ezeket Szoboszlai szeptember 19-dikén, tehát mindjárt az esemény utáni napon írta.

Midőn az országgyűlési tárgyalások, különösen a kerületi üléseken erőteljesen megindultak már s épen lezúgtak a a közoktatás és magyar nemzeti nyelv ügyében tartott hatalmas beszédek is: akkor Szoboszlai, november 4-én kelt egyik levelében következőleg jellemzi az országgyűlés némely főbb tagjait: »Az igaz, hogy igen gyönyörű beszédeket tartanak, melyek akármelyik parlamentumba odaillenek. De sokan repetálják ugyanazon dolgot. Soha ennyi ember a diétán nem beszélt. Felszámláltuk a minap az öreg urral (*Péchy Imre*), hogy az 1811-ki országgyűlésen, csak 25 ember volt, a ki szólt; azelőtt annyi sem. Most pedig több van 50-nél, a ki beszél. Megvallja az öreg úr, hogy minden nagy tűzessége mellett is, igen szép diéta ez annyiban, hogy még alig történt egy-két személyes megsértés, a mi pedig máskor igen gyakori volt. A szegény öreg úr, eleinte elvesztette volt az ultrák előtt a kreditumát, mivel mindég mérsékelni igyekezett őket. Hogy kell menni a diétai manipulációnak, azt úgy látszik, csak ő tudja már. Mert a többi régiek közül az öreg *Márjasi*, csak judicium nélkül neveltető bon-motista; az öreg *Vitéz* csak lármás enchiridion articulorum; az öreg *Balog*, a ki soha ujságot sem olvasott, csak a régiségnek mozdulhatatlan örözeje. A veszprémi követ *Bezerédi* a legtisztább fejű ember; az egészet adja elő mindig, igen világosan s mindig csak annyit mond, a mennyi kell. *Perényi* a legszebb orátor, a ki még ugyan mesterséges fogásokkal él ám. Öröm hallani beszédét. Ő először az ultrákhoz tartozott, már most elhagyta őket s nem is hisznek neki. Gróf *Dezsőfi* állandó principium nélkül sok szépet mond. Általában mindig a szépet keresi nem a realitást. Beszédének eleje mindég jól el van gondolva s rendszerint valami nevezetes citáción vagy fontos állításon kezdődik; a végén aztán széna-szalma együtt van összehányva...

Vay Ábris a legszebb magyar orátor. Már ennek válogatott szökből álló beszédjét, mindenek gyönyörűséggel s bámulással hallgatják. Ő, marad tüzes ultrának, mit én sajnállok. Hova tartozzon ő? az mindenkor az Umgebungjától függ. Ezt pedig most teszik *Vesselényi* és *Ragályi Tamás*, a ki a legdühösebb, úgy hogy minden beszédekora tele van méreggel, mely a képén is meglátszik. Venio nunc ad fortissimum virum! *A rettenetes Nagy Pál*, valóságos flagellum! Már ez szelidíthetetlen vad állat. Esze, talentuma egész monstrum. Nyelve sebesebb a szélnél. Indulatja hajthatatlan. A bécsiék így említik: »Es ist dort ein verfluchter Ablegatus! Ulászló heiszt er. Er ist aber wahrhaftig des Teufels.« N. B., hogy Ulászlót olyan sokszor emlegették; ebből támadt ez az elnevezés. — Ez nem ismer kimélést. Tör, szakgat, ront. És ha akármennyit beszélnek is már valami dologról, de ő azt annyira újjá tudja teremteni s olyan oldalról és úgy tudja előadni, hogy azt bámulni kell. Megvallják azt, hogy ő bár annyira exorbitál is, megbecsülhetetlen ember; mert sok dolgot soha senki nem hozna elő, ha ő nem volna. Összebeszél ugyan ő, sokszor tüzet vezet, úgy hogy gereblyével se lehetne azt összehuzni. De azért mind interessans az, és mindmegannyi vasvilla. Azonban a rettenetes sebesség, nem enged időt a megítélésre. Az ultrák közzé tartoznak még: a hevesi követ *Földvári*, az ungvármegyei mind a kettő, t. i. *Bernáth* és *Szerencsi*; Abaujából *Komáromi*, de a ki keveset beszél» stb.

Az ellenzék igen kemény és gyakori sérelmi panaszai és támadásai, a két tábla között nem ritkán létrejött ellentét, és más efféle körülmények, csakhamar tényleg azt eredményezték, hogy az országgyűlés rendkívül lassan haladhatott valódi feladatának megoldása felé. E fölött Szoboszlai, több ízben egész elkeseredéssel panaszolkodik. 1826. január 16-dikán kelt terjedelmes levelének végén, ezt írja többek között: »Annyi bizonyos, hogy öt hét, hiában elveszett. N. B. Nagyon apropos van az a vers, melyet még november végén vetettek volt le a statusok szálájában a galériáról:

Damna fles rerum; sed plus fles damna dierum.

Rex poterit rebus succurrere; nemo diebus? Elvesztették a statusok a drága időn kívül, az aktivitásnak nagy ré-

szét is. Mert most ismertették meg ezen példa által a proce-resekkel, hogy ők, ha akarnak, ellenállhatnak a státusok akaratjának. Mindig elkerülték még ezt az okos apák! Fáj az embernek a lelke, hogy így vész az idő, mely oly sok jót hozhatott volna már» stb.

1826. szeptember 15-dikén pedig, már mintegy végképen kétségbemerülve, így jellemzi az országgyűlést: »Jót ez a diéta már nem tehet; annyira elromlott kezdetében. És azt csak a részrehajló igazságtalanság mondhatja, hogy ennek okát a Regierungban kell keresni. Épen nem, hanem a sok éretlen követnek magahittségében s abból gyuladt tüzeskedésében. Mi lesz a világ előtt ezen diétának históriája? Nem más, hanem a dátumok szerint rövideden ez: »Olyan beszéddel nyitotta meg a fejedelem a diétát, a melyet talán soha nem mondott fejedelem alattvalóihoz; olyan beszéddel, a melyben az okos ember feltalálta minden történt sérelmeknek orvoslását elrejtve; mert hiszen csak nem deprekálhatja a fejedelem, összetett kezekkel alattvalóit. Ezt egy okos alattvaló sem kívánja. Hogy felelt pedig a diéta ezen atyai beszédre? Kiméletlen, vastag és sértegető beszéddel. Kinyílt szívvvel, de tartozott tisztelettel, velösen de jobbágyi kiméléssel kiönteni a történt sérelmek által okozott fájdalmat: hogy ne lett volna ez szabad, sőt kötelesség is? De tiszteletlen szemrehányásokat tenni akkor, mikor már a Thronrede annyira kijelentette a megbánást, ez bizony — a mint ő felsége igen jól mondotta »nec decorum nec consultum fuit.« Még politikának is jobb lett volna ezt mondani, nem hallgathatjuk el a sérelmeket, de örömmel látjuk, hogy felséged maga megbánta azokat, és ez, kivált ha törvények is hozódnak ezen értelemben, elég megnyugtatónkra.« — . . . »Én, minthogy mindenkor perelek ezekkel az urakkal, mindig ezt a dilemmát szoktam előhozni: vagy lehetett most hinni a miniszteriumnak, vagy nem. Ha lehetett, úgy kapni kellett volna az alkalmatosságon s félre tenni a történt kedvetlenségek hosszas emlegetését, és ahhoz látni, a mit annyi esztendő óta sürgetett hijában az ország, most pedig propositióul nyerte. Ha nem lehetett hinni, a mint az urak állítják: úgy, még inkább sza-

ván kellett volna fogni a miniszteriumot, és mindjárt ahhoz fogni, a mi propositióba tétetett.»

De sietek már csekély közleményeim második és pedig fő-fő tárgyához, t. i. a magyar nyelvnek és a magyar akadémia alapíttatásának ügyéhez.

II.

Gróf Széchenyi István azon fellépésének korszakos nagyszerűségét, a mely első tényleges mozzanat volt a magyar Akadémia megalapításához, hogy több másokkal együtt Szoboszlai is rögtön felismerte, nyilván mutatja az, hogy tüstént azon a napon, a melyen gróf Széchenyi fellépése történt, t. i. 1825. november 3-dikán írt egy rövid előleges levelet, mely szóról szóra így hangzik: »Nem várom most a hétfő napot, melyen leveleket szoktam írni. Irok ma, mert sok van írni való; sok, csak a mai napról is. Csak is ebben határozódik most levelem, a min végződött a mai circulus. Ennek tárgya volt a magyar nyelv. Mindeddig kihuztak egy-egy materiával egy gyűlést. Kérdésen kívül kihuzták a maít a nyelvről való diskursusokkal. Félóráig, három fertályig, egy egész óráig is tart némelyiknek a beszédje. Hogyne beszéltek volna tehát épen a beszédéről? Pedig már tegnap is, midőn a nationalis educatióról volt a szó, sokan kiereszkedtek bőven a magyar nyelvre. Most a beszédek meg nem írom, halasztván ezt hétfőre. Hanem most csak azt jelentem, hogy *ma*, a sok discursust nagy ajánlások rekesztették be. Ugyanis: *gróf Széchenyi István (a kapitány) a magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára (Académie de la langue) egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta, mely tehet mintegy 130,000 forintot váltóban. — »Nem azért teszem ezt, mondá, hogy rivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tette tüzeljek. Ezt nem minden teheti úgy, mint én. Én nőtelen ember és katona vagyok. Jó barátim vannak, a kiknél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyulok.»* — Utána gróf Károlyi György praemiumokra ajánlott esztendőnkint 1000 conventiós forintot; ha pedig a nyelv mívelésére egy társaság állítódik, akkor annak fundusául, egy esztendei jövedelmének felét átadja, (mintegy 50,000 frt

ezüstben). Gróf *Andrássy* ajánlott 10,000 forintot conv. pénzben; ugyanabban *Vay Ábrahám* 8000 frtot. Persze, hogy nagyon megköszönődtek az ajánlások. Kiváltképen *Széchenyire* nézve előhozta Ragályi Tamás, hogy annak a nagy embernek a fia teszi ezt, a kinek köszönheti már az ország a maga közönséges bibliothekáját stb.»

»Legyen elég most ez. Hétfőn többet.»

Ámde Szoboszlai ismét nem várta be a következő hétfő napot, a mely ekkor november 7-dikére esett, hanem miután találkozott egy ismerős egyén, a ki Pozsonyból épen Debreczenbe utazott, miként máskor, úgy most is felhasználta az ily alkalmat és november 4-dikéről két levelet küld Debreczenbe. Az egyik az, a melyből a kitünőbb követek fenn közlött jellemzését vevém; a másikban pedig, különösen a *nevelés ügye* fölötti, november 2-diki tárgyalások főbb pontjai közzölvék. Ezek folytán Szoboszlai csupán két egyént emel ki mint olyat, a kik a nemzeti nyelv ügyét különösebben érintették, t. i. *Péchy Imrét* és gróf *Desseuffit*. Az első »azt adta elő, hogy kezdeni kell a dolgot azon a törvényen, a mely azt rendeli 1790-ben: ut educatio sit nationalis. Azt kell aztán megmutatni, hogy attólfogva olyan parancsolatok jöttek, melyek ezzel a czéllal és törvénynyel egészen ellenkeznek. Meg kell nevezni azokat a parancsolatokat. Közönséges nyelvvé kell tenni a nevelésben a hazai nyelvet. Hogy így magyarrá lesz, a ki most nem az is: mutatja azoknak a cseheknek és morváknak példája, a kik a tolerantiale edictum után Magyarországra jöven tanulni, mind magyarokká lettek az által, mivel a mi iskoláinkban magyarul tanítódnak a tudományok« »Mondott még gróf Dezsőfi egy tudós beszédet, melynek egy fő része az volt, hogy a leányok nevelésére is gondot kell fordítani, mert ezek, idővel anyákká lévén, sokat tehetnek a nationalismusnak élesztésére vagy rontására. Nem kell tehát megengedni az idegen gouvernantokat. Ha régen az athenaei asszony spártai asszonyt vitt nevelőnek a leányaihoz; még az nem volt idegen, mert csak görög volt. De mikor bezzeg a római anyák görög asszonyokat fogadtak nevelőknek, már romlott s alábbszállott a nemzet s panaszkodtak az okos írók, hogy nincsenek Cornéliák« stb.

»Közönséges kívánság az is — írja Szoboszlai — hogy azok a Bécsben lévő magyar institutumok, melyeknek jöszágoi az országban vagynak, ide hozattassanak által, pl. a Thezianum, a Pazmanianum, a Presbyterium.«

»Kivántam volna most, a magyar nyelvről tartott nevezetes beszédek is megírni; de már kifogytam az időből. Az tehát postára marad. Még ott mondott ám Nagy Pál rettenetes dolgokat.«

November 7-dikéről csakugyan küldött Szoboszlai postán egy terjedelmes levelet. Ebben, egy kedélyes bevezetés után, mindjárt az országgyűlési tárgyalásokra térve, így ír:

»Az educatióról megírom már a főbbeket. Azt elfelejtettem — úgy tetszik — hogy az öreg Márjási, arról beszélvén, hogy magyarul kell nevelni minden gyermeket és magyarul tanítani imádkozni is, azt is hozzá tette, hogy az isteni tiszteletet is magyarul kellene véghez vinni a katolikusoknál is. Mert ha Horvátországban (provokált a követekre) horvát nyelven mondhatnak misét: miért ne mondhatnának a magyarok közt magyarul? (Zugás a papság közt). Hozzá tette azt is — minthogy ő rend nélkül szokott beszélni — hogy a magyar nyelv felemelésére egy hathatós eszköz lesz, a játékszínnek elősegítése is. Ott — ugymond — megkedveltek a jót, megutáltatják a rosszat; és bizony sokszor egy játékból több morálitást tanul az ember, mint tíz prédikációból. (Egy ismertető jele az öreg ur kicsiny judiciumának). Erre kanonok Csasz azt felelte, hogy miért nem állított hát az ur Jézus theátrumot? »Az ur Jézust — monda az öreg — ne hozzuk ide; itt a magyar nyelvről van a beszéd.« Egyébiránt ez a tárgy azzal végződött, hogy a deputationale operatumok között, van de educatione nationali; annak felvételése kéretessék. Minden egyéb gravamen — monda Dezsőfi — olyan, a mit egy parancsolat vagy törvény egyszerre megorvosolhat; de az educatióknak jobbítására generatióknak az ideje kívánatik. Ebben hát nem lehet késni. Ezt mindjárt kell kezdeni késedelem nélkül.«

»Következett ezután a magyar nyelv. Lehet gondolni, mily sok szépet mondtak erre nézve. Báró Stojka nagy dicsegettél magasztalta Máramarosnak némely részeit, melyekben

oly tisztán beszélnek magyarul mint Debreczenben; de, hogy nagy része a vármegyének nem magyar, főképen a kamerális administratio az oka. Kanonok Horváth dicsekedett vele, hogy mióta a soproni iskolában tanítódik a magyar nyelv, sok idegen gyermek annyira boldogult, hogy a kecskeméti bíróval is beszélhetne. Az öreg Zmesköl is megszólalt, szokása szerint deákul. Először nevettek s nem akarták hallgatni; de azután nagy adplausust nyert, mert szánakozva szólott magáról, hogy neki nem volt módja magyarul úgy megtanulni, hogy beszélhetne tisztán. De azért nála senki jobban nem óhajtja a magyar nyelv terjedését, a mit azzal is megmutatott, hogy minden gyermeke úgy beszél magyarul, mint a tiszamellékiek stb. — A löcsei Kricske, az eperjesi Laczkó, mind egy-egy hosszú deák beszédet olvastak, melyben a magok szerencsétlenségét deplarálták s kérték, hogy tétessenek hathatós rendelkezések, a magyar nyelv terjedéséről. Még ők is vivátokat kaptak. A pozsoni második követ Takács mondott egy nagy magyar oratiót, melyben előszámlálta mindazokat, a mik akadályoztatják nyelvünk virágzását, mind pedig az eszközöket, melyek azt elősegíthetik. — Erre szólott Nagy Pál. Azokhoz az eszközökhöz — monda — melyeket az előttem szólott érdemes követ előszámlált (noha még azoknak itt nincsen helye, mert deputationnak kell ezt kidolgozni) hozzáadom én, csak megemlétsémből, hogy nemcsak minden dicasteriumban, administratiókban, iskolákban stb., most mindjárt magyarul kell kezdeni mindent (a mint Takács ur mondotta), hanem a nagy urak birtokaiban is minden számadás, relatiók, correspondentiák magyarul folytatódjanak. Felveszem — úgy mond — a magam főispánját: herczeg Eszterházi. Mostanában beszéltem a directorával s úgy értettem tőle, hogy mindössze 4027 ember van a szolgálatjában. Mind-ezek többnyire németül tartoznak írni mindent. Mit gondolnak hát ezek a magyar nyelvvel. Legalább is fele olyan, a ki nem is tud magyarul. A mi illeti magát a dolgot: erre nézve — ugymond — én két veszedelmes praejudiciumot említek meg. Az első a miniszterekben van, melyszerint szüntelen azon igyekeznek, hogy a birodalomnak minden részét és nemzetét németekké tegyék. Ez az igyekezet ellenkezik az okos-

sággal. Más volna, ha ez megeshetnék 50–60 esztendő alatt. De ezer esztendő sem elégséges rá. Mi lesz tehát belőle? a czél nem éretik el, de mindenik nemzet korcsosodik; mindeniknek vész a maga nationalitása, vész nemzeti interesszéje. Hát nem jobb volna-e mindeniknek nationalitását fentartani s éleszteni? Nem többre lehetne-e menni a veszedelem idején, ha mindenik nemzetnek a maga geniusa szerint szólanának? mondanák pl. az olaszoknak: ti olaszok, kik a Scipio unokái vagytok! ti vitéz lengyelek! stb. jertek s oltalmazzátok a thrónust és magatokat! stb. Így pedig a német-olasz, a német-lengyel stb. nem intereszálja magát. Fel se veszi most a magyar ha hallja, hogy megverettek a magyar seregek, sok elhullott belőlök stb. Azt se tudom én — így szól magában — hogy magyarokból állott-e ez s ez magyar regement; majd kipótolódik megint. Fel se veszi ha hallja, hogy ez s ez részét az országnak elfoglalta az ellenség stb. A másik praedjudicium az ország lakosaiban van. Mert nem kell ám gondolni — úgymond — hogy mibennünk is ne volna épen anynyi, ha nem több praedjudicium. Itt többfelé kell osztanom a lakosokat. a) Partes adnexae; horvátok, tótok stb. Nem kívánom én ezektől, hogy magyarokká legyenek. Minden nemzet legyen, a minék született. De azt nem lehet bennök veszedelmes praedjudiciumnak nem nevezni, hogy a deák nyelvhez ragaszkodnak az administratióban; mert, ha ezt megtanulhatják: miért ne tanulhatnák meg a magyart? miért ne tanulhatnák meg annak a nemzetnek nyelvét, a melyhez ők már csatolva vagynak, a melynek törvényeivel és constitutiójának hasznáival élnek, a mely őket oltalmazza? b) Az országbeli nemesség. Kérdjük meg csak azokat a nemeseket, a kik a felsőbb vármegyékben laknak s tótul és németül beszélnek, hogy minék tartják ők magokat? Egy se fogja azt felelni, hogy ő tót nemes stb., hanem mind magyar nemesnek mondja magát. Miért nem beszél tehát ez a sok tót-magyar nemes magyarul? Miért tartja dicsőségnek, hogy ő vagy tótul vagy a Julius Caesar megholt nyelvén beszél, nem pedig annak a nemzetnek nyelvén, a melyhez tartozni mondja magát? Mind praedjudicium! c) A királyi városok. Ha van háladatlanság a földön, a királyi városok polgáraiban van a leg-

nagyobb. Kikből áll ugyanis ezen polgárok nagy része? olyan mesteremberekből, kik egy ujjal (»egy pálczával«, mondjuk mi azt) vándorlottak ide. Vajon miért jöttek? Azért, mert a hol születtek, az a föld nem tudta őket táplálni, tartani, vagy legalább sanyaru táplálást adott volna nekik. Könnyebb életet keresnek tehát itt, kenyeret, pénzt és a constitutió hasznáira vágyanak. Micsoda háladatlanság tehát az, hogy ők még sem tanulják meg itt a nemzeti nyelvet? nemesak, de még arra a szentelenségre is vetemednek, hogy itt lakván is megkülönböztetik magukat a nemzettől, melynek kebelébe jöttek. Nemesak Sopron városában, melyet én legközelebről ismerek, hanem másutt is lehet hallani a királyi városokban a Deutsche-Bürger nevezetet. Hát, ez a sok Deutsche-Bürger miért nem megy abba a Deutschlandba, a mely neki nem tudott kenyeret adni. Ha én, nem tudván Magyarországon élni, elmennék pl. Franciaországba s ott jól lenne dolgom, sohasem emlegetném én azt, hogy magyar vagyok stb. Ezek pedig, Deutsche-Bürgereknek nevezik magokat s a Bürger-Militzben is megkülönböztetik magokat még ruhájoknál fogva is. Vajon miért pedig? Hát nem olyan szép-e a magyar katonáöltözet, hogy már minden nemzet követi azt? Mindeniknek van már huszárregementje s bakkancsosainak is fejébe nyomják a szép magyar esákót« stb. (Ki tudná mind leírni az ő zabolátlan nyelvének szavait, melyek között a Deutsche-Bürger név és az ahhoz tartozó német kitételek, minden lépten-nyomon előfordultak). d) A parasztok. Ezeknek egy része, a tótok, itt lakott már akkor, midőn a magyarok idejöttek. Ez tehát fegyverrel meghódított nép. Miért ne lehetne tehát ezt arra kényszeríteni (nem ütéssel-veréssel, hanem morális eszközökkel) hogy bevegye annak a nemzetnek nyelvét, a mely alá esett? De még hátrább-hátrább mennek ezek. Mert jut eszembe — úgy mond — hogy az 1807-diki diétán, Bártfa városának akkori követe — ki derék ember volt — előhozta, hogy ez előtt ő nálók a protokullum magyarul ment, már most deákul megy s közbeszédde a tót nyelv lett stb. stb.«

»Szólott utána *Dezsőfi*. Az említett miniszteri praedjudicium — úgy mond — valósággal megvan, mely nagyon el-

lenkezik a politikával. Valóban, ezeket a minisztereket előbb iskolába kellene járatni és két tudományra tanítani különösen: 1. a státus oeconomicusára, 2. a psychológiára. Hogy — a mint már máskor is említettem, úgy mond — nem a deák nyelvet, hanem ennek színe alatt a németet akarják uralkodóvá tenni: megtetszik legközelebb abból a parancsolatból, mely tavaly a pesti universitáshoz is küldetett. Ebben (N. h. a kezében volt s olvasott belőle) az van a többek között, hogy az olasz iskolákban ugyan olasz nyelven, minden egyéb tartományokban pedig, némely tudományok ugyan deákul, de többek németül tanítassanak stb. Hogy a nagy urak birtokaiban minden németül megy, mindenki tudja. A mely ifjú ember szolgálatot keres nálok, nem azt kérdik attól, hogy tud-e magyarul, hanem tud-e németül: annál fogva inkább németeket adplicálnak. Miért pedig? Talán azt gondolják, hogy kevesebb esze van a magyarnak? Sőt inkább annak több eszének kell lenni mint más nemzeteknek. (Nevetés). De ugy van ez — folytatá — tekintetes státusok és rendek! mert 1. a mely nemzet későbbben kezd a kulturát — előtte lévén már az előre haladott nemzetek példái — többre megyen azoknál; 2. a hol jó borok teremnek, több eszének kell ott lenni az embernek, a test és lélek közötti szoros nexusnál fogva; 3. a hol constitutió van s vármegyéken és diétákon pertractáltatnak a dolgok, jobban ki kell ott fejteni az észnek stb. (NB. Oh! milyen állítások! kivált a két első. De ilyenek a gróf principumai). Hogy 1790. óta rettenetes nagy lépéseket tett a magyar literatura, az tagadhatatlan. Erre példát egy nemzet sem mutat. De, hogy a magyar nyelv a közönséges beszédre nézve előment volna: abból semmi sincs. Sőt bizonyos, hogy hátrább ment azóta. Merek provokálni a sárosvármegyei követekre: ha nem úgy van-e a dolog, hogy ott, ezelőtt igen sok helység, a melyeknek nevei is tiszta magyar nevek, magyarul beszéltek; most pedig már tótul beszélnek. Magyarul ment annak a vármegyének a protokulluma; már most deákul megy. Semmi újat nem teszen tehát ez a vármegye, ha ismét magyarul folytat mindeneket. Csak úgy cselekszik, mint cselekedtek a reformátusok, mikor visszamentek az eredeti evangéliomra. (Bizonyosan, haec inconsiderato comiti exci-

derunt. Sokszor jár ő így!) Nincs hát egyéb hátra, hanem hogy baladék nélkül kéressék az 1792-ben hozott törvény effectusa. Eleget váraoztunk már azokra, a kik nem tudtak akkor magyarul. Megtanulhatták volna. A ki nem tud, magának tulajdonítsa, ha hivatalt nem viselhet. Itt a diétán is ne irassék többször se nuncium, se diarium két nyelven, hanem csak magyarul. Ha valami afrikai vagy amerikai ember, vagy egy anglus idejönne: sohase tudná, hogy micsoda ez a diéta, a hol az egyik táblánál magyarul, a másiknál deákul beszélnek. Két mostoha testvérek stb. A törvényeket fordítsa mindjárt egy deputatio magyarra; most pedig már magyarul irassanak az articulások.

»Voltak moderatus okosabb emberek, kik azt vitatták, hogy ez a dolog is olyan, melyet nem kell erőltetni s egyszerre akarni mindent elvégezni. Csak részenként kell kezdeni stb.»

»Ennek a disputationnak a végén tétettek aztán a magyar nyelv gyarapítására azon ajánlások, melyekről már irtam. Azóta, a mint mondják, a másik gróf Károlyi is meghatározta, hogy 40,000 ezüst forintot ad. Azóta már arról is nagy vetekedés volt: ha vajon ezek az ajánlók készítsenek s készíthetnek-e bizonyos plánumot azon institutumra nézve, melyre a pénzt adták? Nagy Pál azt állította, hogy nincs jusok tovább beleszólni a dologba, mert már az a pénz nem az övék, hanem az országé. Az országnak kell tehát a plánumot kidolgozni, minthogy arra még többen fognak adakozni; s megis kell hívni erre a vármegyéket. De csak oda hajlott az okosabb és nagyobb rész, hogy csak szabad az első ajánlónak megmondani a maguk gondolatjait; melyeket aztán az ország, ha szükségesnek lát, modifikálhat az ő megegyezésökkel. Szépen beszélt erről Vay Ábriss.»

Im ezekben állanak Szoboszlainak azon tudósításai, a melyek az 1825. november 2-iki és 3-iki kerületi üléseknek a magyar nyelv ügyére vonatkozó tárgyalásairól s a november 3-diki tárgyalások végén egy magyar Akadémia alapítására tett ajánlatokról szólnak. Ezekhez még csak azt jegyzem meg, hogy Szoboszlai, már október 31-diki levelében, a többek közt a tanácskozási tárgyak sorrendéről is szólván, említi, miszerint: »még hátra van a commercium, az educatio, a magyar

nyelv. Ezt, nagy megegyezéssel sürgetik, hogy mindjárt bevették minden dicasteriumnál. A magyar nyelv ügyére vonatkozólag tehát, a kerületi ülések tárgyalásait bizonyos értekezletek vagy kisebb-nagyobb körök megállapodásainak már meg kellett előznie s részemről erősen hiszem, hogy a gr. Széchenyi István magasztos fellépése is nem valami Deus ex machina volt.

A kerületi ülések előleges tanácskozásait, mindenféle országgyűlési tárgyakra nézve, az országos ülések és a főrendi tábla tárgyalásainak kelletvén követni; Szoboszlai mindegyik folyamán kiváló figyelemmel kísérte mind a magyar nyelv, mind a magyar Akadémia ügyét. Sokszor feljegyez eseményebb értékű mozzanatokat is; de ezeket most mellőzve, csupán a következő fontosabbakat emelem ki.

1826. február 13-ki levelében ezt írja a többek közt: »Most a magyar nyelv járja a státusok tábláján. A *szőlőmői követ* kérte kihagyatni a nunciumból azt, hogy ennek sürgetése instructiójokban van a követeknek; mert az övében nincs. Azt felelte reá a mélt. personalis ur, hogy ezzel elő ne álljon a követ ur, mert bizonyosan az sinec instructiójában, hogy ellenkezzék abban, a mit sok időtől fogva mindig instructióba adtak a jurisdictiók. A *fiumei követ* hatalmasan harczolt a magyar nyelv universalissá tévése ellen. Vastag feleleteket kapott. Megmondták, hogy az anyaország a fiókországért nem mellőztethetik el. Azonban *Nagy Pál* fejezte be legjobban. Az ő nyelve nem szokott kimélni. Eléggé elmondta volt már a Deutsche Bürgereket. Most is, előadván, hogy milyen gyalázat az, hogy épen ebben a tárgyban van ellenkezés a nemzet repraesentárusai közt, utána tette a tót nyelvre nézve, hogy magának a Regierungnak az interesszéje kívánja azt, hogy a magyar nyelv által demarcationalis linea húzottassék a tót eredetű nemzetek felé az ország szélein. A nemességet — úgy mond — a tót vármegyékben nem kell kényszeríteni; mert az mind magyar nemesnek tartja magát. A köznépet pedig kényszeríteni is lehet, nem bottal stb., hanem szelid eszközökkel stb. Ha nincs nyelv — úgy mond — nincs nemzet; ha nemzet nincs: nincs nemzetiség; ha nincs

nemzetiség: nincs haza, nincs a hazának szent oltára, melyre áldozatokat lehetne hordani stb.»

Alig egypár nap múlva, t. i. február 16-dikán, ezeket írja: »Közelebbi levelem óta mindig a magyar nyelv vala a gyűlések tárgya. Igen nagy oppositio volt ellene a tót ablegatusokban, még inkább a horvátországiakban, leginkább a fiumeiban. Igaz, hogy bizony sokat kaptak. Mondta consiliarius *Izsák* ur, hogy a fiókországért csak nem szenvedhet az anyaország, s a milyen jól megtudtak tanulni deákul (mert szépen beszéltek), épen úgy megtanulhatnak magyarul. — Nem hallgatott *Nagy Pál*. A Regierungra — úgy mond — nincs panaszkodás. Nem hálálhatja meg eléggé a nemzet ő felségének, hogy a magyar nyelvet bevitte a maga házába. Maga ő felsége ért magyarul. A felséges herczegek, mind a koronaörökös, mind Ferencz főherczeg, nemcsak értenek, hanem beszélnek is. A királyi házból való nádorispán tökéletesen ért s beszél. A királyi házból való herczegasszony, a palatinusné, felséges példával, magyarul szöla a minap hozzá küldött deputatiókhöz, hazánk kores leányainak megszégyenítésére. Ugyancsak ő herczegsége a palatinus, gyermekeit is taníttatja nyelvünkre, kinek házat és familiáját az Isten tartsa meg örökkön és örökké! (Ámen! helyett sok vivát követte.) Proiectálta, hogy el kell kérni a herczegnétől azt az említett magyar beszédet, melyet mondott volt a deputatióknak s be kell tenni nemcsak a diáriumba, hanem a törvénykönyvbe is. Projectálta azt is, hogy felséges asszonyunkhoz küldődjék deputació, mely ő felsége pártfogását kérje a magyar nyelv iránt, mely előtte kedves. Erre *Szegedi* (a zalai követ) azt mondta, hogy fontosabb dolog is volt már, mégse küldődött miatta deputatió. Követem — felele *Nagy Pál* — ennél fontosabb dolog nem lehet. Ha a constitutió akármilyen sérelem esik, azt egy szempillantásban helyrehozhatja a fejedelem; de ha a tótok bekapnak valamely helységbe s azt eltótosítják, azt egy század se hozza helyre. *Ragályi Tamás* hasonlította a tótokat a régi zsidókhoz. Valamint azok szerettek kijöni az egyiptomi szolgálatnak házából, de valahányszor a pusztában eszközbe jutott, hogy milyen terhes ut van előttök, mindannyiszor megütötték magokat s

vissza-visszakiváncokoztak: úgy a magyar nyelv édessége, vonja ugyan magához a tótokat; de minthogy látják, hogy munkába kerül, ismét abban hagyják.«

»A lutheránus papoknak sokat adtak. Protestált is a nógrádi követ *Prónay*, felhozván például szuperintendens Kiss Jánost.«

»A klérus kívánta kihagyatni azt, hogy a szent székeken is magyarul folyjanak a perek; mivel az unitas ecclesiae kívánja a deák nyelvet, s aztán az ilyen perek máshova is küldődnek. Hová? — kérde *Nagy Pál* — talán Rómába? Hát mikor a körmőczyi aranyak küldődnek oda: kérdezik-e hogy magyar aranyok-e vagy deákok? Tartsanak ezekből a jó magyar aranyakból olyan embert ott, a ki a magyar pereket deákra fordítsa. Különben is ezek a perek többnyire olyanok, melyek az asszonyokat is interesszálják. Szükséges tehát azokat magyarul folytatni, hogy az asszonyok is megérthessék.«

»A méltóságos personalis úr sürgette, hogy mind a konziliumnak, mind a kamarának idő engedessék még arra, hogy magyarul kezdje folytatni dolgait. Minek? monda *Nagy Pál*. A konzilium már eddig is tartozott volna ezzel a törvény szerint. A kamarát a mi illeti: azok a derék emberek, kik ott magyarul nem tudnak, adjanak helyet olyanoknak, a kik tudnak. Ha ez József császár alatt megeshetett a német nyelv kedvéért: megeshetik a magyar nyelv kedvéért most. Továbbá sürgette a méltóságos personalis úr, hogy minden coactivum mediumok hagyattassanak el; hogy a kérés annálukább acceptabilis legyen. Ki előtt kívánja nagyságod acceptabilissá a kérést? monda *Nagy Pál*. Ő felsége előtt, vagy a miniszterium előtt? Ő felsége megmutatta azt sokképen, hogy hajlandó erre. A miniszterium mindenképen idegen tőle. Én — úgy mond a m. personalis — ő felsége előtt kívánom acceptabilissá tenni, a ki mint jó atya, mindenrendű jobbágysáit kívánja a coactivum mediumoktól megmenteni. Állana nagyságodnak ez a propositiója, felelé *Nagy Pál*, ha ő felségének deák jobbágysái is volnának stb. Persze hogy megfelelt a personalis.«

»A horvátországi követek, kivált a fiumei, sürgették a

coactivum mediumok elhagyását abból az okból is, mivel a rácoknak szent a magok nyelve, vallásos nyelv is lévén. Aztán, északon van annak hatalmas pártfogója. Fél ő, hogy oda folyamodnak segítségért. stb.«

»Most a *főrendeknél* foly ez a tárgy. A klérus igen ellenzi. Ő hercegsége a palatinus a konziliumra nézve még küljebb kívánja terjeszteni a statusok kérését. Azzal — úgy mond — eddig is tartozott a konzilium, hogy magyarul válaszoljon oda, a honnan magyarul irnak; adja ezentul minden intimátumát is magyarul.«

Február 20-dikáról már ismét másik levele van Szoboszlainak, a melyben, tárgyunkra vonatkozólag, ezeket írja: »Legközelebbi levelem óta nem esett egyéb nevezetes, hanem hogy a *főrendeknél* miként ment keresztül a magyar nyelvről való traktátus. Mikor az oblatumokról volt szó, melyeket tettek Széchenyiék: Gróf *Illésházy* is azt declarálta, hogy mihelyt ő felsége azt a plánumot helybenhagyja, és mihelyt ő látni fogja, hogy jól rendeltetik el az institutum s securitas lesz a dologban: azonnal ő is, tehetségéhez képest fogja szaporítani a fundátiót. Hasonló declarációt tett gróf *Bathány Imre*. Utána az erdélyi püspök báró *Szepesi* állott fel. Előadta, hogy minden egyéb semmi ahhoz a plánumhoz képest a nemzetnek emelkedésére. Ő is tehát, mihelyt feláll az intézet: notabilem et valde notabilem proventuum suorum partem, esztendőnkint oda adja. Püspök *Kopácsi* hasonlót ajánlott. Azután gróf *Czirák*y. Noha ő — úgy mond — gyermekes ember; mégis fog adni erejéhez képest, sőt erején fölül. A palatinus ő hercegsége ezeket így rekesztette be, hogy az ő felsége részéről — úgy mond — kérdés sincs, hogy helyben hagyást nyer ez az igen dicséretes czél. Megdicsérte a planumot s a liberalitást. Reményilem, monda végre, hogy — praeter illos, qui hucdum tam liberaliter obtulerunt, omnes excelsi proceres, omnes, dico, nullo excepto, ad hunc salutarem finem, pro viribus collaturi sunt. Magát sem zárta ki. A *Pri-más* is tett ajánlást, de már mindjárt félrevonva a közönséges czéltől. Ő — ugymond — egy szembettünő fundatiót fog állítani, melynek intereséből Budán két magyar concionator fog tartatni. Deputatio neveztetett ki mind a két tábláról,

mely kidolgozza a felállítandó *magyar tudós társaság* plánumát és substernálja. Praeses benne *Végh István* ő exczellenziája. Igen furcsa, hogy azokon kívül, kik eddig ajánlásokat tettek (mert azok mind benne vannak), olyanokat is nevezett ki ő herczegsége, kik nem nagyon tudnak magyarul; pl. gróf Erdödi, gr. Eszterházi József, gr. Zichy Ferencz, a bihari főispán. A státusoknál deputálva vannak a többek között: mélt. főkurátor ur, consiliarius Izsák, Vay úr . . .

Márcezius 3-diki levelében a két tábla közötti izenetváltásokról emlékeztet, ezt írja a többek közt: »*Nagy Pali* kemény beszédet tartott a magyar nyelvre nézve is, melyben a horvátországi követek megátalkodva ellenkeznek mind- eddig; protestálnak, minden; . . . noha a mélt. personális úr protestationnak helyt nem ad. Előadta *Nagy Pali*, milyen háládatlanok. A mi őseink — úgy mond — mikor hajdan erre a földre jöttek, a legnagyobb generositással meghagyták itt magok között a fegyverrel subjugált népeket, a tótokat; azután is az elfoglalt tartományokat felvették az ország részei közé. És most, ezek az ápolgatott tótok, a magyar nyelv hátráltatásával akarják moraliter gyengíteni a mi nemzetünket. Hát a horvátországiak? Mikor el voltak tőlünk választva, repraesentáltunk, rimánkodtunk, sirtunk érettök, mint a jó anya gyermekéért. És most imé, ilyen háládatlansággal fizetnek. Bezzeg, József császár alatt meg tudtak tanulni németül három esztendő alatt, Napoleon idejében pedig francziául; csak magyarul nem tudnak. stb. Ugyanakkor mondta a királyi városokról, hogy ha a debreczeni magistratus, a József császár idejében, három esztendő alatt németül tudta folytatni dolgait: akármelyik német város teheti ezt magyarul hat esztendőre nézve.«

»A felállítandó *magyar tudós társaság* planumát már elkészítette a deputatio. Mostanában gyűlésbe viszik.«

Márcezius 17-diki levelében ezt említi végül: »A *magyar Akadémiára* szaporodnak az ajánlások. Gróf Bathányi Baptista ajánlott 10,000 conv. forintot, ugyanannyit gróf Eszterházi Mihály, ugyanannyit egy másik ifju Eszterházi. Palatinus ő herczegsége, minden másokat is serkentget a példa követésére. Gróf Teleki József, a boldogult atyja bib-

liothekáját (mely mintegy 30,000 darabból áll) ajánlotta fel a tudós társaságnak.«

Szeptember 25-diki levelében írja: »Sok reflexiót tettek a főrendek, az *articulusoknak* columnaliter, *magyarul és deákul* leendő nyomtatására nézve, melyet általában kérnek ismét a státusok. Kivánják a főrendek, hogy ez a kérdés ne ujittassék meg. Gróf *Czirák* ő exczellenziája mondta: *convulsio lingvae latinae conjuncta est cum convulsione constitutionis*. B. *Pongrácz* pedig azt mondta, hogy ha az országnak minden nyelvű lakosai kívánják nyelvöket a törvényben folyóvá tenni: úgy utoljára hermemeütának kell lenni minden bírónak az országban stb. stb. Most már ezen reflexiókra készítenek a státusok feleletet circulusokban.« Ezen levele végén említi fel gróf *Festetics László* ajánlását, mely szerint »azt a fundatiót, melyet édes atyja a Ludovica Académiára tett, de a mely már csak 8000 forintra deválváltatott, ő kipótolja 50,000 conv. forintra. A *magyar tudós társaság* számára pedig 10,000 conv. forintot ajánl.« Ez külön fog repraesentálnai ő felségének.«

A magyar törvényhozási nyelv ügye, a felső tábláról az alsóhoz csakugyan visszakerülvén, az ide vonatkozó vitákról októb. 16-diki levelében ezt írja Szoboszlai: »Furcsa vetelkedés volt a magyar nyelv iránt is. Kanonok *Jordánszky* szólott az ellen, hogy az artikulusok magyarul is kinyomtatódjanak s a törvények lefordítódjanak. Ezek — úgy mond — eleitől fogva deákul hozattak originarie; praejudicium esnék rajtok a fordítás által. Szörnyen feltámadtak ellene. Elsőben is pozsonyi v. isp. *Bartal* úr támadta meg. Nem ezt vártam volna — monda — a főtisztelendő úr szokott egyenes szívűségétől. (NB. Ezen szokta beszédét kezdeni a főtisztelendő ur) stb. Azután az öreg Márjási szólott. A törvények — úgy mond — a nemzet számára hozódnak; érteni kell tehát azokat a nemzetnek. Deák nemzet itten nincsen; kinek számára hozódnak tehát a deák törvények? Továbbá, az ő testamentom zsidó, az új pedig görög nyelven íródott eredetiképen; mégis nem állítják, hogy a vulgata fordítás által praejudicium esett volna a szent könyveken. Csudálatos, hogy épen ez a szerzet (ő így teszi ki a *statust*) van a magyar nyelv ellen,

mely a magyar kenyeret szereti és a magyar javakat magához kaparja, (mind a két kezével kapart maga felé) stb. — Méltóságos *Péchy Imre* ur is szólott, de csak annyit mondott, hogy ha igaz az, hogy szent István idejében is deákul hozódtak a törvények: úgy hamisak a törvények.*

Az 1827-dik évi ápril 30-diki levél a többek közt következő közleményt is hozza: »A tudós társaságra nézve úgy vélekedtek némelyek a főrendek között, hogy mivel annak felállítását ugyan megengedte ő felsége, de statutumait ezután parancsolja elkészíttetni s elibe adatni, halasztódjék ez, egészen a jövő diétára. De ő herczegsége azt mondotta igen bölcsen, hogy kár volna így hátráltatni az effectust. Álljon fel — úgy mond — mindjárt a társaság; de minthogy a feladott planum csak hirtelen készült, szükség, hogy azt magok a kinevezendő tagok dolgozzák ki jobban, a tudós embereket is megkérdezzék, s akkor adják fel aztán ő felsége eleibe, via supremi protectoris. Így a jövő diétára már az effectusról lehet referálni. Ezt gróf *Széchenyi István* is jóváhagyta a fundátorok nevében. A feladott planumban — úgy mond — meg vannak állapítva a principiumok, és így ő felsége ezek szerint adprobálta az intézet felállítását. Hogy ezen principiumok szerint jobban kidolgoztassék a planum, tudós emberek segítségével: magam is szükségesnek látom s megszünt minden aggodalmam, mely bennem is támadt volt először. Ebben már a statusok is megegyeztek.*

Egy pár nap mulva, nev. május 3-dikán kelt levelében felemlíti végül, hogy egy királyi leiratnak a *tudós társaságra* vonatkozó pontjára külön felírás fog menni. »Ezzel az alkalmazhatósággal — úgy mond — ő cs. kir. herczegsége ajánlott erre a végre 10,000, herczeg *Bathján* 50,000, gróf *Keglevics* 6000, gróf *Czirák* 3000, püspök *Kopács* 2000 ezüst forintot.*

Most már ezuttal reám nézve csak az van még hátra, hogy a gróf *Széchenyi Istvánra* vonatkozó néhány pontot felmutassam.

III.

Szoboszlai leveleiből is minden kétségen túl van, hogy az 1825—7-diki országgyűlésen, nem az volt gróf *Széchenyi István*nak első beszéde, a melylyel a november 3-diki kerületi ülésben, a tárgyalások végén, ajánlást tett a magyar Akadémia alapítására, hanem az, a melyet a felső táblán 1825. október 12-dikén, közmegelepetésre magyar nyelven tartott, és pedig, mint a felső táblai kicsiny ellenzék egyik határozott híve, a sérelmek ügyében kelt alsó táblai kemény nuncium védelmére. Szoboszlai, 1825. október 12-dikén, tehát rögtön az illető napon, így említi gr. *Széchenyi* első fellépését: »*Épökhát csinált* ezen a táblán, gróf *Széchenyi* a kapitány, a ki *Debreczenben* volt, mert ő magyarul szólalt meg: »Én — úgy mond — katoná vagyok s keveset tudhatok az ilyen dolgokhoz, de azért, jussom lévén szólani, kérem, hagyassék meg a nuncium a maga valóságában; ha én hűséges jobbágy nem volnék, nem viselném ezt a ruhát s fegyvert; azért szólok, mert hűséges vagyok. Ő felsége mint jó atyánk parancsolta, hogy öntsük ki kebelébe érzéseinket.* Említeni sem kell, hogy gróf *Széchenyi* s kevés számú elvtársai, a felső táblán kisebbségben maradtak.

Közönségesen tudva van, hogy gróf *Széchenyi István*, mint huszár kapitány, valóban tartózkodott egyideig *Debreczenben* s *Szoboszlai*, legalább látásból ismerhette őt. Azt azonban, a mit *Debreczenben*, még a legújabb időkben s művelt emberektől is lehet hallani, hogy t. i. gróf *Széchenyi István*t épen *Szoboszlai* tanította volna a magyar nyelvre, részéről egészen alaptalan véleménynek tartom, s a ki személyesen is ismerte egykor *Szoboszlait*, bátran állíthatja, hogy ha ő gróf *Széchenyivel* közelebbi ismeretségben lett volna, azt leveleiben is felemlíteni bizonynyal el nem mulasztotta volna s épen az idézett pontban is, egyáltalában nem úgy, hanem másképp szólott volna gr. *Széchenyiről*.

Másodszor azon 1825. novemb. 3-diki levelében említi gr. *Széchenyit* *Szoboszlai*, melyet főnebb a maga helyén, egész terjedelmében közöltem. 1825. december 30-dikáról báró *Wesselényivel* és *Vay Abrahámmal*, 1826. február 13-dikán

pedig gróf Illésházyval együtt, mint ellenzékit, csak egyszerűen felemlíti őt.

Ámde az 1826. ápril 3-dikán kelt levél már, egy igen érdekes fellépését jelzi gr. Széchenyinek. Április 1-sőjén t. i. a főrendek az alsó tábla sérelmi felirata fölött tanácskoztak, és sehogy sem helyeslették azt. Ezen gyűlésben, — írja Szoboszlay — »gróf Széchenyi István igen keményen beszélt magyarul. Ugy látszik — monda — hogy mihelyt a statusoktól jön valami, azonnal csak azért sem kell az a főrendeknek. A lelkiismeretre is kellene vigyázni stb. Bezzeg kapott is leczköt palatinus ő cs. k. herczegségétől. (Ea quae dominus comes Széchenyi indecenter protulit, talia sunt), hogy ha eleinek érdemeit nem tekinteném, kénytelen lennék keményebb eszközöket venni elő, praesesi auctoritással élvén. Excelsi proceres non indigent suae dominationis inuentione. Moneo igitur suam dominationem, ut in futurum cautius se gerat stb.«

Az erős intés, a mint látszik, nagyon keveset fogott gr. Széchenyi Istvánon, mert, a mint Szoboszlainak 1827. február 2-dikán kelt levele előadja, midőn a főrendeknél a pénzügyi zavarok, a bankópénz, a vagyoni és hitelviszonyok gyászos zavarba jutása s ennek orvoslási módja forgott szőnyegen, (moratorium, temperatorium), és a midőn báró Pongrácz egy »czifra« beszédben ezt is ajánlá a többek között: »óttalmazni kell a monarchiában az arisztokrátiát, és így, kedvezni kell a főrendü adósoknak; másodsor, az ember habituale animal; hozzá szoktak már ahhoz, hogy a jó pénz-kapitálistól papirosban fizetődjék az interes, s ahhoz is hozzá szoknak, hogy a kapitális is kevesebben fizetessék vissza.«

»Ezt a beszédet két ifju magnás igen megkorbácsolta, t. i. gróf Széchenyi István és Eszterházi Mihály. Nem nyer azzal — monda Széchenyi — a magyar arisztokratia a publica opinio előtt, hogy a jó pénzben felvett adósságot, sokkal kevesebb summában veti meg. Míg sok ilyen adós dynasta pompázik, az alatt sok szegény özvegy és árva, kinek kevés kapitálisa amazoknál van, most a téli napokban csak azzal a reménységgel fűt, hogy majd a hozandó törvény visszaadatja neki a magáét stb. A praesesi (ekkor a tárnokmester) rozseven vette ezt a beszédet, melyet vivát! követett, s mindjárt

kikölt ellene. Nincs könnyebb — úgy mond — mint gyűlölséggé tenni egy classisát az embereknek, mintha mind csak nagy urak volnának az adósok. Nem kell — úgy mond — allusiókkal élni, hanem csak generaliter beszélni. Felelt reá Széchenyi. Nem tudom — monda — kire alkalmaztatta exczellenciád beszédeimet; én, mondhatom, hogy senkire sem czéloztam, hanem közönségesen beszéltem, s úgy mondom most is, hogy a kik hozzá szoktak a nagy pompához, deválván az a scala szerint, stb. Arra nézve pedig — monda — tovább, a mit ugyancsak báró Pongrácz mondott, hogy nincs lehetőség abban, hogy az adósságok 100 pro 100 kifizetődjenek, a pénznek nem léte miatt: *Schmidre* provokálok, kit reményem, itt mindnyájan ismerünk, s a ki megmutatja kalkulussal, hogy egy millió forintból, jól administrálván azt, tíz milliót lehet kifizetni.«

A főrendek 1827-dik évi ápril 26-diki ülésében, az alsó táblának a sérelmek ügyében kelt egyik nunciama tárgyalattott, a melyhez gróf Széchenyi István ismét hozzá szólott. Szoboszlay, 1827. ápril 30-dikán kelt levelében, így adja elő a dolgot: »A főrendeknek említett gyűlésében is estek kedvetlenségek, melyekért fáj az ember szive. Széchenyi István igen vigyázatlanul oltalmazta a statusok nunciiumát. Hogy — ugymond — némely kifejezéseket meg kell változtatni; magam is azt tartom. De a dolognak meg kell maradni; mert azt mindég meg lehet mondani a fejedelemnek: Uram, itt a törvénytől eltávoztál! A mit a nemzet törvény és jus szerint kívánhat, nem szükség azt, gratiaképen kérni. Magamat veszem fel — úgy mond — például. Én tizenhét esztendeje, hogy szolgállok mint katona. A mely promóciókat nyertem, nem nézhetem úgy mint gráciát, hanem mint érdemlett jutalmat. Mert ha én, a hűségesen szolgáló cselédemnek megadom a bérét, nem gráciát teszek neki, hanem tartozásomat fizetem le« stb. Nem hallgatta el ő cs. k. herczegsége. Csudálkozom — úgy mond — hogy ilyen vérből született s ilyen nevelésű ember ilyen principiumokkal bir stb. (Sequamur — monda — vestigia antenatorum nostrorum, inter quos antenati suae dominationis principem locum occupant, sed qui certe alia principia foverunt stb.) Ezen admonitio után kétszeresen illetlen

volt az Eszterházi Mihály beszéde. A miket — úgy mond — gróf Széchenyi mondott, azokat én is helybenhagyom. Herczességed pedig ne úgy hallgassa ezeket mint ausztriai herczeg, hanem mint Magyarország nádora. Erre nem szóltott semmit ő herczegsége« stb.

De bezárom már igénytelen közleményeimet, melyekben főczélem ezuttal csak az volt, hogy az 1825—7-dik évi nagyfontosságú országgyűlésre vonatkozólag, egy eddig ismeretlen s nem épen megvetendő történelmi forrás létezését felemlítsem s felmutassam e forrásból, különösen a magyar nyelv ügyére s a magyar Akadémia alapíttatására vonatkozó pontokat. E pontok tartalma, nem egyikét helyen, erősen eltér azon történelmi összeállításoktól és közleményektől, a melyek a felforgó történelmi kérdésekre nézve, a közelebbi időkben, Akadémiánk osztályüléseim felmutatva valának. Az eltérések részletes kimutatásától és méltatásától s a források és azok adatainak bírálatától ezuttal még tartózkodnom kell, nemcsak azért mert a megelőző közleményeket csupán a hírlapi rövid kivonatokból ismerem, hanem azért is, mert erősen hiszem, hogy a szóban lévő közérdekű történelmi kérdésekre nézve, nem sokára több egykoru hiteles források fognak még nyilvánosságra jönni s ekkor aztán, a történeti tények biztos megállapításának munkájához, a sikernek nem kevés reményével foghatunk.

II. Szám. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly t. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik t. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd t. tagtól. 1873. 153 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende t. tagtól. 1873. 18 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignác tól. 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende t. tagtól. 1873. 12 l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Erim történetéhez. Gr. Kun Gézai. tagsól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende t. tagtól 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthomena. A mít nem mondtak s a mít rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneide II-ik könyvére, különbsé tekintettel a magyarra. Brassai Samuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bülinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik duna hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak műve ese hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal t. tagtól 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd t. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignác tól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanítványok 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd t. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor t. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészeti tanulmányok a magyar népnél. Barna Ferdinánd t. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Samuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 2 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly r. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István t. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aevchilos. Toldy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	30 kr.